

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Přírodovědecká fakulta

Katedra demografie a geodemografie

**Proměny struktury obyvatelstva ve věku 15–59 let
podle rodinného stavu v České republice po
roce 1930**

**Changes in the marital status in the age group from 15 to
59 years in the Czech Republic after 1930**

Diplomová práce

Bc. Marie Boušová

Praha 2012

Vedoucí diplomové práce: Doc. RNDr. Ludmila Fialová, CSc.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracovala samostatně pod odborným vedením doc. RNDr. Ludmily Fialové, Csc. a že jsem uvedla všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 20.8.2012

Podpis

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. RNDr. Ludmile Fialové, CSc., za odborné vedení, cenné rady, konstruktivní připomínky a diskuze nejen při vypracování této diplomové práce. Dále bych chtěla poděkovat Mgr. Kláře Tesárkové-Hulíkové, PhD. za odborné konzultace při zpracování metodologické části. V neposlední řadě děkuji své rodině a blízkým za podporu, kterou mi poskytovali.

Proměny struktury obyvatelstva ve věku 15–59 let podle rodinného stavu v České republice po roce 1930

Abstrakt

Cílem této práce bylo analyzovat změny ve struktuře obyvatelstva podle jednotlivých rodinných stavů. K analýze byly použity specifické míry podle rodinného stavu a věku a vícestavové tabulky života, díky nimž bylo možné popsat přechody mezi jednotlivými stavy. V první části práce jsou popsány zdroje dat a metodologický postup sestavení transversálních inkrementních-dekrementních tabulek života. Následuje popis populačního vývoje v České republice po roce 1930 a trendů sňatečnosti, rozvodovosti a úmrtnosti. Druhá část je věnována analýze přechodů mezi jednotlivými stavy. Výsledkem práce je zjištění, že jedinci v jednotlivých rodinných stavech reagovali na historické události v České republice podobným způsobem, pokud nebyla nějaká opatření záměrně cílena jen na část populace.

Klíčová slova: sňatečnost, rozvodovost, úmrtnost, rodinný stav, vícestavová demografie, transversální inkrementní-dekrementní tabulky života, Česká republika,

Changes in the marital status in the age group from 15 to 59 years in the Czech Republic after 1930

Abstract

The aim of this thesis is to analyze the changes in population structure according to the individual marital statuses. For this analysis sex-specific and age-specific nuptuality rates and multistate life tables were used, in order to be able to describe transitions between the individual marital statuses. In the first part of this thesis the data sources and the methods of creating the transversal increment-decrement life tables were described. Following chapters deal with the historical development of the Czech Republic population since the year 1930 and the trends of nuptuality, divorce and mortality. Second part is dedicated to the analysis of the transitions between the individual marital statuses. The findings of this thesis conclude that people in the individual marital states tend to react similarly to the historical events in Czech Republic, unless some events are purposefully aiming to influence only a part of the population.

Key words: nuptuality rate, divorce rate, mortality rate, marital status, multistate demography, transversal increment-decrement life tables, Czech Republic

OBSAH

SEZNAM TABULEK	7
SEZNAM OBRÁZKŮ	8
Kapitola 1	11
Úvod	11
Kapitola 2	13
Prameny a literatura	13
2.1 Prameny.....	13
2.2 Použitá literatura	14
Kapitola 3	15
Metodika	15
3.1 Základní demografické ukazatele.....	16
3.2 Věkově specifické míry.....	17
3.3 Pravděpodobnost přechodu mezi jednotlivými rodinnými stavy	18
3.3.1 Stav „svobodní“.....	20
3.3.2 Stav „manželství“	21
3.3.3 Stav „rozvedení“	22
3.3.4 Stav „ovdovělí“	23
3.3.5 Stav „zemřelí“	23
3.3.6 Inkrementní-dekrementní tabulky života	23
3.4 Úprava dat	26
3.4.1 Práce s otevřenými intervaly	26
3.4.2 Dopočet věkových kategorií.....	27
Kapitola 4	28
Populační vývoj na území České republiky po roce 1918	28
4.1 Populační vývoj v období 1918–1937.....	28
4.2 Období Protektorátu Čechy a Morava v letech 1938–1944	29
4.3 Období 1945–1990.....	30
4.4 Období po roce 1990	31
Kapitola 5	32
Trendy sňatečnosti, rozvodovosti a úmrtnosti v České republice v období 1920–2010	32
5.1 Trendy sňatečnosti.....	32
5.2 Trendy rozvodovosti	34
5.3 Trendy úmrtnosti	36
Kapitola 6	38
Proměny skladby obyvatelstva podle pohlaví a rodinného stavu v České republice ve věku 15–59 let	38
6.1 Stav „Svobodní“	39
6.1.1 Úmrtnost svobodných	40
6.1.2 Sňatečnost svobodných	41
6.1.3 Přechody stavu svobodných	43
6.1.4 Svobodní v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti a úmrtnosti	47
6.2 Stav „Manželství“	49
6.2.1 Úmrtnost v manželství	50
6.2.2 Rozvodovost lidí žijících v manželství	51
6.2.3 Přechody stavu žijících v manželství	52
6.2.4 Žijící v manželství v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti, úmrtnosti a rozvodovosti.....	57
6.3 Stav „rozvedení“	59
6.3.1 Úmrtnosti rozvedených	59
6.3.2 Sňatečnost rozvedených	60

6.3.3 Přechody stavu rozvedených	62
6.3.4 Rozvedení v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti a úmrtnosti.....	65
6.4 Stav „ovdovělí“	67
6.4.1 Úmrtnost ovdovělých	67
6.4.2 Sňatečnost ovdovělých	68
6.4.3 Přechody stavu ovdovělí	69
6.4.4 Ovdovělí v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti a úmrtnosti	72
6.5 Faktická manželství	74
Kapitola 7.....	75
Závěr.....	75
Seznam použité literatury.....	77
Prameny dat.....	79
Příloha	81
Příloha A: Absolutní počty.....	81
Příloha B: Tabulkové výstupy.....	82
Příloha C: Přechody mezi rodinnými stavy.....	89

SEZNAM TABULEK

Tab. 1 – Symbolika a možnosti přechodů mezi jednotlivými stavy.....	20
Tab. 2 – Rozdělení věkové kategorie 40–49 let na pětileté věkové skupiny u sňatků v ČR v roce 1961 v %	27
Tab. 3 – Rozdělení věkové kategorie do 24let na pětileté věkové skupiny u sňatků v ČR v roce 1961 v %	27
Příloha A1 – Počty ovdovělých zemřelých žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku	81
Příloha A2 – Počty ovdovělých zemřelých mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku	81
Příloha B1 – Tabulková populace mužů v ČR v roce 1950	82
Příloha B2 – Tabulková populace žen v ČR v roce 1950	82
Příloha B3 – Tabulková populace mužů v ČR v roce 1961	83
Příloha B4 – Tabulková populace žen v ČR v roce 1961	83
Příloha B5 – Tabulková populace mužů v ČR v roce 1970	84
Příloha B6 – Tabulková populace žen v ČR v roce 1970	84
Příloha B7 – Tabulková populace mužů v ČR v roce 1980	85
Příloha B8 – Tabulková populace žen v ČR v roce 1980	85
Příloha B9 – Tabulková populace mužů v ČR v roce 1991	86
Příloha B10 – Tabulková populace žen v ČR v roce 1991	86
Příloha B11 – Tabulková populace mužů v ČR v roce 2001	87
Příloha B12 – Tabulková populace žen v ČR v roce 2001	87
Příloha B13 – Tabulková populace mužů v ČR v roce 2009	88
Příloha B14 – Tabulková populace žen v ČR v roce 2009	88

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1 – Schéma studovaných stavů s možnostmi přechodu mezi nimi	19
Obr. 2 – Hrubé míry sňatečnosti a rozvodovosti v ČR v letech 1920–2010 v ‰	32
Obr. 3 – Zaniklá manželství podle důvodu zániku v ČR v letech 1920–2009 v ‰	35
Obr. 4 – Ženy podle rodinného stavu v ČR ve věku 15–59 let v %	38
Obr. 5 – Muži podle rodinného stavu v ČR ve věku 15–59 let v %	39
Obr. 6 – Míra úmrtnosti svobodných žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰	40
Obr. 7 – Míra úmrtnosti svobodných mužů v letech v ČR 1950–2009 v ‰	41
Obr. 8 – Specifické míry sňatečnosti svobodných žen v ČR v letech 1930–2009 v ‰	42
Obr. 9 – Specifické míry sňatečnosti svobodných mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰	43
Obr. 10 – Tabulkové počty žijících svobodných žen v ČR v letech 1950–2009	44
Obr. 11 – Tabulkové počty žijících svobodných mužů v ČR v letech 1950–2009	45
Obr. 12 – Tabulkové počty zemřelých svobodných žen v ČR v letech 1950–2009	45
Obr. 13 – Tabulkové počty zemřelých svobodných mužů v ČR v letech 1950–2009	46
Obr. 14 – Tabulkové počty sňatků svobodných žen v ČR v letech 1950–2009	47
Obr. 15 – Tabulkové počty sňatků svobodných mužů v ČR v letech 1950–2009	47
Obr. 16 – Podíly svobodných žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	48
Obr. 17 – Podíly svobodných mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	49
Obr. 18 – Míra úmrtnosti vdaných žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰	50
Obr. 19 – Míra úmrtnosti ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009 v ‰	51
Obr. 20 – Míry rozvodovosti vdaných žen v ČR v letech 1930–2009 v ‰	52
Obr. 21 – Míry rozvodovosti ženatých mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰	52
Obr. 22 – Tabulkové počty žijících vdaných žen v ČR v letech 1950–2009	53
Obr. 23 – Tabulkové počty žijících ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009	54
Obr. 24 – Tabulkové počty zemřelých vdaných žen v ČR v letech 1950–2009	54
Obr. 25 – Tabulkové počty zemřelých ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009	55
Obr. 26 – Tabulkové počty rozvodů žen v ČR v letech 1950–2009	56
Obr. 27 – Tabulkové počty rozvodů mužů v ČR v letech 1950–2009	56
Obr. 28 – Tabulkové počty ovdovění u žen v ČR v letech 1950–2009	57
Obr. 29 – Tabulkové počty ovdovění u mužů v ČR v letech 1950–2009	57
Obr. 30 – Podíly vdaných žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	58
Obr. 31 – Podíly ženatých mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	59
Obr. 32 – Míry úmrtnosti rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰	60
Obr. 33 – Míry úmrtnosti rozvedených mužů v ČR v letech 1950–2009 v ‰	60
Obr. 34 – Specifické míry sňatečnosti rozvedených žen v ČR v letech 1930–2009 v ‰	61
Obr. 35 – Specifické míry sňatečnosti rozvedených mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰	62
Obr. 36 – Tabulkové počty žijících rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009	63
Obr. 37 – Tabulkové počty žijících rozvedených mužů v ČR v letech 1950–2009	63
Obr. 38 – Tabulkové počty zemřelých rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009	64
Obr. 39 – Tabulkové počty zemřelých ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009	64
Obr. 40 – Tabulkové počty sňatků rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009	65
Obr. 41 – Tabulkové počty sňatků rozvedených mužů v ČR v letech 1950–2009	65
Obr. 42 – Podíly rozvedených žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	66
Obr. 43 – Podíly rozvedených mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	66
Obr. 44 – Specifické míry úmrtnosti ovdovělých žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰	67
Obr. 45 – Specifické míry úmrtnosti ovdovělých mužů v ČR v letech 1950–2009 v ‰	68
Obr. 46 – Specifické míry sňatečnosti ovdovělých žen v ČR v letech 1930–2009 v ‰	69
Obr. 47 – Specifické míry sňatečnosti ovdovělých mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰	69
Obr. 48 – Tabulkové počty žijících ovdovělých žen v ČR v letech 1950–2009	70
Obr. 49 – Tabulkové počty žijících ovdovělých mužů v ČR v letech 1950–2009	71
Obr. 50 – Tabulkové počty sňatků vdov v ČR v letech 1950–2009	71

Obr. 51 – Tabulkové počty sňatků vdovců v ČR v letech 1950–2009.....	72
Obr. 52 – Podíly ovdovělých žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	73
Obr. 53 – Podíly ovdovělých mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %	73
Obr. 54 – Podíl neseznaných soužití podle rodinného stavu a pohlaví z celkového počtu obyvatel (podle příslušného rodinného stavu, pohlaví a věku); rok 2001; v %; v ČR.....	74
Příloha C1 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných mužů v ČR v roce 1950.....	89
Příloha C2 – Pravděpodobnosti přechodů ženatých mužů v ČR v roce 1950.....	89
Příloha C3 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných žen v ČR v roce 1950	89
Příloha C4 – Pravděpodobnosti přechodů vdaných žen v ČR v roce 1950.....	89
Příloha C5 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých mužů v ČR v roce 1950	90
Příloha C6 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených mužů v ČR v roce 1950.....	90
Příloha C7 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých žen v ČR v roce 1950.....	90
Příloha C8 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených žen v ČR v roce 1950.....	90
Příloha C9 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných mužů v ČR v roce 1960.....	91
Příloha C10 – Pravděpodobnosti přechodů ženatých mužů v ČR v roce 1960.....	91
Příloha C11 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných žen v ČR v roce 1960.....	91
Příloha C12 – Pravděpodobnosti přechodů vdaných žen v ČR v roce 1960.....	91
Příloha C13 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých mužů v ČR v roce 1960	92
Příloha C14 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených mužů v ČR v roce 1960.....	92
Příloha C15 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých žen v ČR v roce 1960.....	92
Příloha C16 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených žen v ČR v roce 1960.....	92
Příloha C17 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných mužů v ČR v roce 1970.....	93
Příloha C18 – Pravděpodobnosti přechodů ženatých mužů v ČR v roce 1970.....	93
Příloha C19 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných žen v ČR v roce 1970	93
Příloha C20 – Pravděpodobnosti přechodů vdaných žen v ČR v roce 1970.....	93
Příloha C21 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých mužů v ČR v roce 1970	94
Příloha C22 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených mužů v ČR v roce 1970.....	94
Příloha C23 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých žen v ČR v roce 1970.....	94
Příloha C24 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených žen v ČR v roce 1970	94
Příloha C25 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných mužů v ČR v roce 1980.....	95
Příloha C26 – Pravděpodobnosti přechodů ženatých mužů v ČR v roce 1980.....	95
Příloha C27 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných žen v ČR v roce 1980	95
Příloha C28 – Pravděpodobnosti přechodů vdaných žen v ČR v roce 1980.....	95
Příloha C29 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých mužů v ČR v roce 1980	96
Příloha C30 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených mužů v ČR v roce 1980.....	96
Příloha C31 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých žen v ČR v roce 1980.....	96
Příloha C32 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených žen v ČR v roce 1980.....	96
Příloha C33 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných mužů v ČR v roce 1991.....	97
Příloha C34 – Pravděpodobnosti přechodů ženatých mužů v ČR v roce 1991	97
Příloha C35 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných žen v ČR v roce 1991	97
Příloha C36 – Pravděpodobnosti přechodů vdaných žen v ČR v roce 1991	97
Příloha C37 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých mužů v ČR v roce 1991	98
Příloha C38 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených mužů v ČR v roce 1991.....	98
Příloha C39 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých žen v ČR v roce 1991.....	98
Příloha C40 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených žen v ČR v roce 1991	98
Příloha C41 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných mužů v ČR v roce 2001.....	99
Příloha C42 – Pravděpodobnosti přechodů ženatých mužů v ČR v roce 2001	99
Příloha C43 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných žen v ČR v roce 2001	99
Příloha C44 – Pravděpodobnosti přechodů vdaných žen v ČR v roce 2001	99
Příloha C45 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých mužů v ČR v roce 2001	100
Příloha C46 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených mužů v ČR v roce 2001.....	100
Příloha C47 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých žen v ČR v roce 2001.....	100
Příloha C48 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených žen v ČR v roce 2001	100
Příloha C49 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných mužů v ČR v roce 2009.....	101

Příloha C50 – Pravděpodobnosti přechodů ženatých mužů v ČR v roce 2009.....	101
Příloha C51 – Pravděpodobnosti přechodů svobodných žen v ČR v roce 2009	101
Příloha C52 – Pravděpodobnosti přechodů vdaných žen v ČR v roce 2009.....	101
Příloha C53 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých mužů v ČR v roce 2009	102
Příloha C54 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených mužů v ČR v roce 2009.....	102
Příloha C55 – Pravděpodobnosti přechodů ovdovělých žen v ČR v roce 2009.....	102
Příloha C56 – Pravděpodobnosti přechodů rozvedených žen v ČR v roce 2009.....	102

Kapitola 1

Úvod

Záměrem této práce je analyzovat, jakým způsobem se vzájemně ovlivňují změny ve struktuře obyvatelstva podle rodinného stavu a demografické procesy na podkladu vývoje obyvatelstva v České republice v období od roku 1930 do roku 2009. Jinými slovy, jak se ve sledovaném období měnily počty obyvatel svobodných, žijících v manželství, rozvedených a ovdovělých v populaci České republiky a co stálo v pozadí těchto změn.

Důvodem vzniku této práce je, že v současné demografické produkci zatím nevyšla práce zabývající se samostatně právě změnami rodinného stavu. Údaje o rodinných stavech jsou standardní součástí analýzy struktur obyvatelstva anebo analýz jednotlivých demografických procesů. Proto je cílem této práce zachytit změny, které se po celé sledované období odehrály ve strukturách rodinných stavů a v přechodech mezi nimi.

V tradiční společnosti rodinné stavy v důsledku kulturní tradice mají na chování populace významný vliv, ten si víceméně udržely i v socialistické společnosti. Ovšem po společenských změnách způsobených změnou politického režimu dochází od 90. let 20. století v České republice ke zcela nové společenské situaci a vlivy rodinných stavů na chování populace začínají postupně slábnout.

Změny v rodinných strukturách byly sledovány u osob ve věku 15–59 let. V tomto věkovém rozpětí probíhají nejvýraznější změny v životě jednotlivců, které se promítají do úrovně reprodukce celé populace: uzavírají se a rozpadají manželství, rodí děti. Ve vyšším věku by bylo možné sledovat pouze vliv úmrtnostních poměrů, které jsou ale již dobře zpracovány v jiných publikacích. Dalším důvodem omezení věkového rozpětí byla snaha vyhnout se otevřeným věkovým intervalům.

Vývoj byl v České republice sledován transversálně, neboli průřezově, a to v těch letech, kdy proběhlo sčítání lidu. Jiný postup možný nebyl, protože věková struktura podle rodinného stavu je každoročně publikována dle bilancí až od roku 1983 v *Pohybech obyvatelstva*, na které od roku 2009 navazuje *Demografická ročenka*. Teoreticky by bylo možné dopočítat strukturu obyvatelstva podle věku a rodinného stavu bilanční metodou, ale jednalo by se o velmi náročné výpočty, jejichž výsledkem by byly pouze přibližné odhady, neboť v pramenném díle demografické statistiky nebyla publikována potřebná třídění.

V diplomové práci jsou nejprve popsány prameny dat, ze kterých bylo čerpáno při výpočtech, a jejich rozdílná dostupnost v jednotlivých letech. Poté je vysvětlen způsob výpočtu jednotlivých

měr a transverzálních inkrementních-dekrementních tabulek života, do kterých byly zahrnuty všechny rodinné stavy, včetně úmrtí. Posléze jsou vysvětleny úpravy dat, jež bylo nutné provést pro umožnění srovnání výsledků mezi jednotlivými roky. Následuje stručné nastínění populačního vývoje České republiky ve sledovaném období a trendů těchto demografických událostí: sňatečnosti, rozvodovosti a úmrtnosti. Všechny sledované demografické události byly zkoumány podle pohlaví, věku a rodinného stavu. Byla vynechána plodnost a potratovost, protože pro plodnost nebyla pro sledované období dostatečně tříděná data a zpracovávat potratovost bez plodnosti by nebylo smysluplné. Při popisu byla dále zanedbána migrace, neboť po většinu sledovaného období docházelo z politických důvodů k nepřesnému vedení statistik týkajících se migrace obyvatelstva. Na závěr této práce jsou publikovány výsledky výpočtů a jejich shrnutí.

Kapitola 2

Prameny a literatura

2.1 Prameny

Práce je založená na datech z bilance obyvatelstva a sčítání lidu. Z dat sčítání lidu bylo použito jenom údajů o skladbě obyvatelstva podle rodinného stavu, která jsou tříděna do roku 1980 jen podle pohlaví a věkových skupin. Od roku 1991 byly dopočteny věkové struktury z *Pohybů obyvatelstva* a *Demografické ročenky*. Z těchto publikací byla čerpána i data o ostatních demografických událostech.

Od roku 1919 jsou česká demografická statistická data rozlišena podle rodinného stavu a věku snoubenců; od roku 1925 jsou dostupná data tříděna u sňatků a rozvodů i podle jejich pořadí a podle doby uplynulé od zániku předchozího manželství.

Třídění sňatků podle jejich pořadí však není dostupné pro rok 1950. V *Pohybu obyvatelstva* za rok 1950 chybí tabulka opakovaných sňatků, ze které by bylo možné získat informace o sňatcích ve vyšších věkových skupinách u žen. Sňatky podle vzájemného rodinného stavu snoubenců končí u žen věkovou kategorií 50+ let. V nižších věkových kategoriích v tomto roce je sňatečnost žen a mužů tříděna jiným způsobem než v ostatních sledovaných letech, i než ostatní data ve věkové struktuře podle rodinného stavu pro tento rok. U mužů jsou věkové kategorie do 20 let a poté 21–24 let a u žen jsou do 16 let, 17–20 let a 21–24 let.

Původním záměrem této práce bylo vypočítat vícestavové inkrementní-dekrementní tabulky života od roku 1930, to se ale v průběhu její přípravy ukázalo jako nemožné, protože v roce 1930 byli zemřelí podle rodinného stavu tříděni do 10letých věkových skupin. Začátek sledovaného období tedy musel být posunut do roku 1950.

Data ze sčítání lidu v roce 2001 nebyla pro výpočty použita, protože by mohlo dojít k částečnému zkreslení dat, neboť se v tomto roce ve získaných datech vyskytoval příliš velký počet nezodpovězených otázek vinou mediální kampaně o snadné zneužitelnosti dat ze sčítání. Lidé byli touto kampaní mystifikováni a tak raději na podstatnou část otázek neodpověděli. Proto byly počty obyvatelstva podle rodinného stavu, věku a pohlaví vypočteny jako střední stav obyvatelstva z dat v *Pohybu obyvatelstva 2000 a 2001*.

Naštěstí jsou v současné době data z velké části *Pohybů obyvatelstva* dostupná na internetu a tak jsem se nemusela potýkat ze zhoršenou kvalitou dat z *Pohybů Obyvatelstva* v roce 1980, která vznikla přechodem k distribuci publikace počítači a byla občas hůře čitelná. Na webových

stránkách Českého Statistického Úřadu (www.czso.cz) jsem také čerpala z dat z *Demografické příručky*.

Bohužel nebylo možné sledovat jednotlivé kohorty přesně podle věkových skupin, protože mezi roky 1930 a 1950 se část obyvatelstva změnila: díky válce, odsunu Němců, přistěhování ze Slovenska a částečně i reemigrací. Později by to již možné bylo, neboť až do pádu železné opony byla značně omezena migrace. Mezi sčítáním lidu však nebyla dodržena přesná desetiletá vzdálenost. Jelikož jsou data tříděna do pětiletých věkových skupin, je pro sledování jejich posunu do dalších věkových kategorií desetiletý krok v datech podmínkou.

Sčítání však nebyla od sebe tak vzdálená, jak by se na první pohled mohlo zdát. Sčítání lidu 1961 se konalo 1. března a sčítání lidu 1970 naopak 1. listopadu. Rovněž posun mezi sčítáním lidu 1980 a 1991 nebyl tak velký, neboť sčítání lidu 1980 se konalo 1. listopadu a sčítání lidu 1991 hned 3. března.

Pro překlenutí mezery v datech za období protektorátu byla použita data z publikace *1000 let obyvatelstva českých zemí* (Srb V., 2001)

2.2 Použitá literatura

V této práci bylo použito hlavně česky psané literatury, většinou v papírové podobě. V anglickém jazyce byla použita pouze publikace *Demography measuring and modeling population processes* (Preston a kol., 2000) a to především kapitola 12, kde jsou popsány víceřadové tabulky života. V metodologické části jsem dále vycházela zvláště z knihy *Základy demografie* (Pavlík Z., 1986) a také jsem využila znalostí a podkladů z přednášek *Demografické analýzy 2* (Rychtaříková J., 2008), kde jsem se také mimo jiné seznámila i s výše zmíněnou anglickou publikací.

Pro popis historických událostí a populačního vývoje České republiky se staly základem následující publikace: pro popis období do roku 1991 publikace: *Dějiny obyvatelstva českých zemí* (Fialová L. a kol., 1996) a *Populace České republiky* (Kučery M., 1994) a pro popis období po roku 1991 pak publikaci: *Demografická situace České republiky, Proměny a kontexty 1993–2008* (Burcin B., Fialová F., Rychtaříková J. a kol., 2010).

Kapitola Trendy sňatečnosti, rozvodovosti a úmrtnosti v letech 1930–2009 vychází z publikace *Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století* (Fialová L., 2006), z výše popsaných publikací a dále pak i z bakalářské práce *Opakované sňatky v českých zemích v dlouhodobé perspektivě* (Boušová M., 2007).

Sociologický kontext byl čerpán z publikací *Modernizace a česká rodina* (Potočný T., 2003), *Rodina a společnost* (Možný I., 2008) a *Kde ty všechny děti jsou?* (Rabušic L., 2001).

Internetovým zdrojem byl demografický informační portál, odkud byly převzaty informace o reformách rozvodové legislativy a faktických manželstvích a stránky Českého Statistického Úřadu.

Podrobný výčet použité literatury a pramenů lze nalézt v závěru diplomové práce.

Kapitola 3

Metodika

V kapitole je popsán způsob výpočtu, který je použit v této práci. Bylo využito dvou typů ukazatelů hrubých a specifických měr.

K nastínění populačního vývoje v České republice pro dané období byly vypočteny hrubé míry pro jednotlivé demografické události s vědomím, že ukazatele jsou ovlivněny měnící se věkovou strukturou populace. Navzdory této nevýhodě byly hrubé míry použity a nebyly standardizovány, protože se předpokládá, že možné zkreslení není příliš významné.

Vlastní analýza byla založena na metodách víceřadové demografické analýzy. Určitou nevýhodou byla skutečnost, že nebylo možno používat jednoletých věkových skupin, nýbrž pouze pětiletých věkových skupin. Zejména starší data o obyvatelstvu podle rodinného stavu totiž nebyla tříděna v dostatečném detailu, jak je blíže popsáno v kapitole 2. Prameny dat. Právě tato okolnost ovlivnila i výběr zkoumaného období, které se muselo omezit pouze na poválečné období.

To, že byla k dispozici data pouze za pětileté věkové skupiny, mělo vliv i na metody výpočtu použité v práci. Záměrem bylo vytvořit nástroj na porovnání změn rodinného stavu v populaci České republiky ve věkovém rozpětí od 15 do 59 let ve sledovaném období, respektive na porovnání přechodů mezi jednotlivými rodinnými stavy. Proto byly sestaveny víceřadové transverzální inkrementní-dekrementní tabulky a to pro každé pohlaví zvlášť. Inkrementní-dekrementní tabulky zohledňují skutečnost, že se do některých stavů mohou jedinci vracet. Transverzální znamená, že tabulky zobrazují průřez populací v daném roce. Tento model nezohledňuje předchozí populační vývoj společnosti, v potaz bere jen aktuální poměry přechodu mezi jednotlivými stavy. V transverzálních tabulkách jsou stávající poměry přechodů mezi jednotlivými stavy zamrzeny a ukazují tak situaci, která by v reálné populaci mohla při jejich zachování po dobu 45 let nastat. K jejich vytvoření bylo nejprve nutno vypočítat věkově specifické míry sňatečnosti svobodných, rozvedených a ovdovělých, dále věkově specifické míry rozvodovosti ženatých a vdaných, věkově specifické míry úmrtnosti podle rodinného stavu a také věkově specifické míry ovdovění, které byly následně základními vstupy pro další analýzu.

Ze specifických měr byly vypočítány pravděpodobnosti přechodů mezi jednotlivými stavy. Jejich výpočet je popsán dále. Prostřednictvím zkonstruovaných inkrementních-dekrementních tabulek lze zkoumat, zda lidé v rozdílných rodinných stavech a věkových kategoriích reagovali na proměny ve společnosti stejně, nebo jestli se jejich reakce lišily a případně i jakým způsobem. Také

se převedením sňatkových, rozvodových a úmrtnostních poměrů na vypočítanou tabulkovou populaci v daném roce usnadní porovnání s ostatními roky ve sledovaném období.

3.1 Základní demografické ukazatele

Nyní následuje přehled vzorců spolu s popisem proměnných, které byly pro výpočet použity. Vztahují se vždy k populaci obyvatel České republiky.

${}_tD$ je počet zemřelých v daném kalendářním roce t ,

${}_tR$ je počet rozvodů v daném kalendářním roce t ,

${}_tS$ je počet uzavřených sňatků v daném kalendářním roce t ,

${}_tP$ je počet osob v daném kalendářním roce t k datu rozhodného okamžiku sčítání a to až do roku 1980, od roku 1983 bylo již možné vypočítat střední stavy, protože v *Pohybech obyvatelstva* začaly být publikovány koncové stavy populace podle věku a rodinného stavu.

Hrubá míra úmrtnosti $hmú$ je poměr počtu zemřelých a středního stavu obyvatel ve sledovaném kalendářním roce a obvykle se vyjadřuje v promilích. Standardně se vypočítá podle vzorce:

$${}_t hmú = \frac{{}_tD}{{}_tP} \cdot 1000 \quad (1)$$

Hrubá míra sňatečnosti hms je poměr počtu uzavřených sňatků a středního stavu obyvatel ve sledovaném kalendářním roce a je počítána v promilích podle vzorce:

$${}_t hms = \frac{{}_tS}{{}_tP} \cdot 1000 \quad (2)$$

Hrubá míra rozvodovosti $hmro$ je poměr počtu rozvodů a středního stavu obyvatel ve sledovaném kalendářním roce a je počítána v promilích podle vzorce:

$${}_t hmro = \frac{{}_tR}{{}_tP} \cdot 1000 \quad (3)$$

3.2 Věkově specifické míry

Věkově specifické míry byly vypočteny dle následujících vzorců:

Specifická míra sňatečnosti, ${}_tS_x^i$, podle věku x , rodinného stavu i v kalendářním roce t

$${}_tS_x^i = \frac{{}_tS_x^i}{{}_tP_x^i} \quad (4)$$

kde ${}_tS_x^i$ jsou počty uzavřených sňatků podle věku x v daném kalendářním roce t , i označuje rodinný stav mužů resp. žen, kteří vstoupili do manželství, ${}_tP_x^i$ počty jedinců podle rodinného stavu i a podle věku x v daném kalendářním roce t . Míry byly vypočítané zvlášť pro každé pohlaví.

Míra rozvodovosti ženatých mužů, ${}_tr_x^{mm}$ podle věku x v kalendářním roce t

$${}_tr_x^{mm} = \frac{{}_tR_x^m}{{}_tP_x^z} \quad (5A)$$

kde ${}_tR_x^m$ jsou počty rozvodů mužů podle věku x v daném kalendářním roce a ${}_tP_x^z$ jsou střední stavy ženatých mužů podle věku x v daném kalendářním roce.

Míra rozvodovosti vdaných žen, ${}_tr_x^{mz}$ podle věku x v kalendářním roce t

$${}_tr_x^{mz} = \frac{{}_tR_x^z}{{}_tP_x^{vd}} \quad (5B)$$

kde ${}_tR_x^z$ jsou počty rozvodů žen podle věku x v daném kalendářním roce a ${}_tP_x^{vd}$ jsou střední stavy vdaných žen podle věku x v daném kalendářním roce.

Míra úmrtnosti, ${}_t\dot{u}_x$ podle věku x v kalendářním roce t

$${}_t\dot{u}_x^i = \frac{{}_tD_x^i}{{}_tP_x^i} \quad (6)$$

kde ${}_tD_x^i$ jsou počty zemřelých podle věku x a rodinného stavu i v daném kalendářním roce t a ${}_tP_x^i$ střední stavy jedinců příslušného rodinného stavu podle věku x v daném kalendářním roce. Míry byly vypočítané zvlášť pro každé pohlaví.

Míra ovdovění mužů ${}_tO_x^m$ podle věku x v kalendářním roce t

$${}_tO_x^m = \frac{{}_tD_x^{vd}}{{}_tP_x^z} \quad (7A)$$

kde ${}_tD_x^{vd}$ jsou počty zemřelých vdaných žen podle věku x v daném kalendářním roce t a ${}_tP_x^z$ jsou počty ženatých mužů podle věku x v daném kalendářním roce t .

Míra ovdovění žen ${}_tO_x^z$ podle věku x v kalendářním roce t

$${}_tO_x^z = \frac{{}_tD_x^z}}{{}_tP_x^{vd}} \quad (7B)$$

kde ${}_tD_x^z$ jsou počty zemřelých ženatých mužů podle věku x v daném kalendářním roce t a ${}_tP_x^{vd}$ jsou střední stavy vdaných žen podle věku x v daném kalendářním roce t .

Protože statistiky nesledují počty ovdovění, byla míra ovdovění dopočtena následovně:

- 1) pro ženy jako podíl ženatých zemřelých mužů ${}_tD_x^z$ podle věku x v daném kalendářním roce t ku počtu vdaných žen ${}_tP_x^{vd}$ podle věku x v daném kalendářním roce t ,
- 2) pro muže jako podíl vdaných zemřelých žen ${}_tD_x^{vd}$ podle věku x v daném kalendářním roce t ku počtu ženatých mužů ${}_tP_x^z$ podle věku x v daném kalendářním roce t .¹

3.3 Pravděpodobnost přechodu mezi jednotlivými rodinnými stavy

Ze získaných měř studovaných jevů (úmrtnost, sňatečnost a rozvodovost) byly dále vypočteny pravděpodobnosti přechodu mezi jednotlivými rodinnými stavy, přitom byl aplikován vzorec pro výpočet pravděpodobností přechodu převzatý z publikace *Demography measuring and modeling population processes* (Preston S. H. a kol., 2001). Pravděpodobnost přechodu mezi dvěma stavy $[P]$ je definována jako

¹ Bilance podle rodinného stavu, ze které by bylo možno tato data získat, není pro starší období dostupná, protože nebyla publikována a v rukopise se nezachovala. Postup výpočtu byl převzat z diplomové práce Z. Duška (2010)

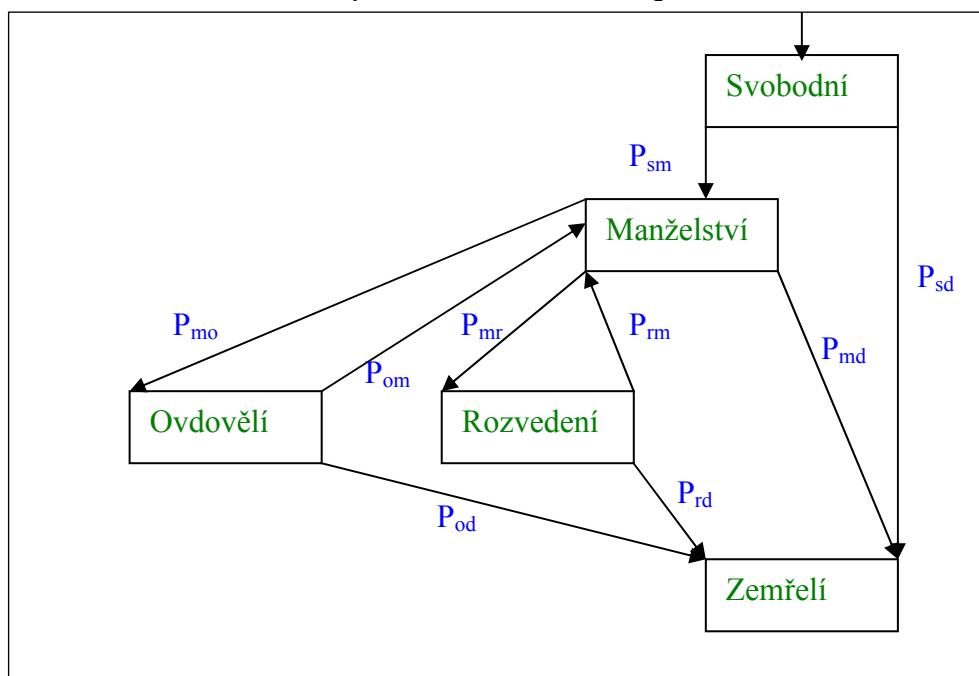
$$[P] = \frac{{}_1M_x^{12}}{1 + 0,5 \cdot {}_1M_x^{21} + 0,5 \cdot {}_1M_x^{12}}$$

kde se za M dosazují specifické míry sňatečnosti, rozvodovosti a úmrtnosti vypočítané pro jednoleté věkové skupiny.

Jejich výpočet vychází z předpokladu, že mezi jednotlivými věkovými skupinami dojde vždy jen k jednomu přechodu během jednoho roku. Vzhledem k dostupné datové základně bylo nutné pracovat s pětiletými věkovými skupinami. To ale znamená, že je nezbytné předpokládat, že během jednoho pětiletí nemůže nastat situace, že by se někdo nejprve oženil a poté rozvedl, nebo někdo rozvedl a poté zemřel atd. Tím dochází sice k určitému zjednodušení, avšak tento přístup je přesto nutný vzhledem k nedostatečnému třídění dat. Výše uvedený vzorec musel být upraven, aby ho bylo možno použít na pětileté věkové skupiny a na možnost přechodů mezi více než dvěma stavy. Modifikace tohoto vzorce pro jednotlivé přechody mezi stavy jsou uvedeny dále v příslušných podkapitolách.

Následující schéma vychází taktéž z publikace *Demography measuring and modeling population processes* (Preston a kol., 2001) a zobrazuje všechny zkoumané stavy (označené zeleně) a přechody (pravděpodobnosti přechodů jsou formou jejich symbolického značení užívaného i v dalším textu označeny modře), které byly vypočteny (včetně v textu použitých zkratk). Schéma z důvodu jeho přehlednosti neobsahuje pravděpodobnosti setrvání v daných stavech, se kterými je ovšem také počítáno. V tomto modelu není uvažováno s migrací obyvatelstva.

Obr. 1 – Schéma studovaných stavů s možnostmi přechodu mezi nimi

Zdroj: Preston a kol, 2000

Vstupním stavem jsou počty svobodných; z tohoto stavu lze pouze vystoupit a již není možné se do něj vrátit. Absorpčním stavem je zde úmrtí, z tohoto stavu naopak již není možné vystoupit.

Ostatní stavy můžeme nazvat stavy transitními, jedinci mohou mezi některými těmito stavy přecházet.

U značení přechodů první písmeno v indexu značí stav, ve kterém se jedinec nachází, druhé písmeno pak stav, do kterého přešel. Symbol pravděpodobnosti přechodu P_{ij} tedy značí pravděpodobnost přechodu ze stavu i do stavu j .

Jednotlivé pravděpodobnosti přechodů uvedené na obrázku 1 a v tabulce 1 jsou popsány níže uvedenými vzorci. Pro setrvání v daném stavu bylo použito zdvojených písmen.

Pro větší názornost je značení přechodů mezi jednotlivými stavy zobrazeno v tabulce 1; pole označena x znamenají, že tento přechod nemůže nastat. Například svobodný se nemůže rozvést ani ovdovět.

Tab. 1 – Symbolika a možnosti přechodů mezi jednotlivými stavy

Výchozí stav (i)	Koncový stav (j)				
	Svobodní (s)	Manželství (m)	Rozvedení (r)	Ovdovělí (o)	Zemřelí (d)
Svobodní (s)	P_{ss}	P_{sm}	x	x	P_{sd}
Manželství (m)	x	P_{mm}	P_{mr}	P_{mo}	P_{md}
Rozvedení (r)	x	P_{rm}	P_{rr}	x	P_{rd}
Ovdovělí (o)	x	P_{om}	x	P_{oo}	P_{od}

Zdroj: Preston a kol, 2000

3.3.1 Stav „svobodní“

Jedná se o vstupní stav, do kterého se jedinci narodí. Tento stav mohou jedinci opustit jen dvěma způsoby, mohou zemřít nebo uzavřít sňatek. Do stavu svobodných není návratu. Svobodní mohou procházet následujícími stavy.

Mohou zůstat svobodnými s pravděpodobností přechodu rovnou

$${}_tP_{ss_x} = 1 - ({}_tP_{sm} + {}_tP_{sd}) \quad (10)$$

kde ${}_tP_{ss_x}$ je pravděpodobnost, že jedinec zůstane naživu a svobodný, tedy že nezemře jako svobodný ani že neuzavře sňatek, kde ${}_tP_{sd}$ je pravděpodobnost zemřít svobodný, a ${}_tP_{sm}$ je pravděpodobnost svobodných uzavřít sňatek.

Další možností je, že jedinec zemře s pravděpodobností přechodu rovnou

$${}_tP_{sd_x} = \frac{5 \cdot {}_t\dot{u}_x^s}{1 + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{u}_x^s + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{s}_x^s} \quad (11)$$

kde ${}_tP_{sd_x}$ je pravděpodobnost úmrtí svobodného.

Poslední možností odchodu ze stavu svobodných je uzavření sňatku

$${}_tP_{sm_x} = \frac{5 \cdot {}_tS_x^s}{1 + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{U}_x^s + \frac{5}{2} \cdot {}_tS_x^s} \quad (12)$$

kde ${}_tP_{sm_x}$ je pravděpodobnost přechodu svobodných do manželství, tj. pravděpodobnost nezemřít a uzavřít manželství.

U svobodných se v podstatě jedná o klasický dekrementní přístup, neboť počet svobodných může přechody do jiných stavů jen klesat nebo zůstat konstantní.

3.3.2 Stav „manželství“

Ze všech stavů mají jedinci žijící v manželství nejvíce možností, jak svůj stav změnit. Do tohoto stavu mohou vstupovat ze všech ostatních stavů s výjimkou stavu zemřelých.

První možností je situace, kdy nedojde ke změně stavu, jedinec zůstává v manželství. Tato možnost je znázorněna následujícím vzorcem

$${}_tP_{mm_x} = 1 - ({}_tP_{mr_x} + {}_tP_{mo_x} + {}_tP_{md_x}) \quad (13)$$

kde ${}_tP_{mm_x}$ je stav, kdy jedinci zůstanou v manželství, ženatí / vdané nezemřou, nerozvedou se a ani neovdoví, ${}_tP_{md_x}$ je pravděpodobnost úmrtí vdaných a ženatých, ${}_tP_{mr_x}$ je pravděpodobnost žijících v manželství se rozvést a ${}_tP_{mo_x}$ pravděpodobnost žijících v manželství ovdovět.

Další možností je, že se jedinec žijící v manželství rozvede, a je vypočítána následujícím vzorcem

$${}_tP_{mr_x} = \frac{5 \cdot {}_tR_x^m}{1 + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{U}_x^m + \frac{5}{2} \cdot {}_tR_x^m + \frac{5}{2} \cdot {}_tO_x} \quad (14)$$

kde ${}_tP_{mr_x}$ je pravděpodobnost přechodu jedinců žijících v manželství do stavu rozvedených, tyto osoby nezemřou ani neovdoví, ale rozvedou se.

Třetí možností je ovdovění, které je popsáno následujícím vzorcem

$${}_tP_{mo_x} = \frac{5 \cdot {}_tO_x}{1 + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{U}_x^m + \frac{5}{2} \cdot {}_tR_x^m + \frac{5}{2} \cdot {}_tO_x} \quad (15)$$

kde ${}_tP_{mo_x}$ je pravděpodobnost přechodu jedinců žijících v manželství do stavu ovdovělých. Tyto osoby se nerozvedou ani nezemřou, ale ovdoví.

Poslední možností je úmrtí a je znázorněno tímto vzorcem

$${}_tP_{md_x} = \frac{5 \cdot {}_t\dot{u}_x^m}{1 + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{u}_x^m + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{r}_x^m + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{o}_x} \quad (16)$$

kde ${}_tP_{md_x}$ značí pravděpodobnost přechodu jedinců z manželství do stavu zemřelých.

3.3.3 Stav „rozvedení“

Stav rozvedení předpokládá, že jedinec vstoupil do manželství, které pak nebylo ukončeno smrtí, ale právní cestou. Do tohoto stavu je možné vstupovat opakovaně za předpokladu, že jedinec vstupuje do nového manželství.

Rozvedení mohou zůstat rozvedení. Tato pravděpodobnost se počítá vzorcem

$${}_tP_{rr_x} = 1 - ({}_tP_{rd_x} + {}_tP_{rm_x}) \quad (17)$$

kde ${}_tP_{rr_x}$ značí pravděpodobnost zůstat rozvedený v daném věku, tedy nezemřít rozvedený a neuzavřít další sňatek, ${}_tP_{rd_x}$ je pravděpodobnost úmrtí rozvedených a ${}_tP_{rm_x}$ je pravděpodobnost rozvedených vstoupit do nového manželského svazku.

Dalšími možnými přechody u rozvedených jsou možnosti uzavřít sňatek, nebo zemřít. Vzorec pro pravděpodobnost přechodu do stavu ženatý / vdaná je následující

$${}_tP_{rm_x} = \frac{5 \cdot {}_t\dot{s}_x^r}{1 + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{u}_x^r + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{s}_x^r} \quad (18)$$

kde ${}_tP_{rm_x}$ označuje pravděpodobnost přechodu rozvedených do stavu žijících v manželství, tedy opakované sňatky rozvedených.

Vzorec pro pravděpodobnost přechodu rozvedených do stavu zemřelý je tento

$${}_tP_{rd_x} = \frac{5 \cdot {}_t\dot{u}_x^r}{1 + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{u}_x^r + \frac{5}{2} \cdot {}_t\dot{s}_x^r} \quad (19)$$

kde ${}_tP_{rd_x}$ označuje pravděpodobnost přechodu ze stavu rozvedených do stavu zemřelých.

3.3.4 Stav „ovdovělí“

Stav ovdovělých je svým způsobem podobný stavu rozvedených s tím, že i zde předcházejícím stavem bylo manželství, jen nebylo ukončeno právní cestou, ale úmrtím jednoho z partnerů. Ovdovělí mohou zůstat ve stavu ovdovělých, vdát se anebo zemřít, jak popisují níže uvedené vzorce.

Pravděpodobnost, že nedojde k žádnému přechodu a jedinec zůstane i v další věkové skupině ovdovělým, se počítá následovně

$${}_tP_{oo_x} = 1 - ({}_tP_{od_x} + {}_tP_{os_x}) \quad (20)$$

kde ${}_tP_{oo_x}$ znamená pravděpodobnost zůstat ve stavu ovdovělých, nezemřít a neuzavřít sňatek, ${}_tP_{od_x}$ je pravděpodobnost úmrtí ovdovělých a ${}_tP_{om_x}$ pravděpodobnost ovdovělých uzavřít opakovaný sňatek.

Další možností je, že ovdovělí znovu vstoupí do manželství, a počítá se tímto vzorcem

$${}_tP_{om_x} = \frac{5 \cdot {}_t s_x^o}{1 + \frac{5}{2} {}_t u_x^o + \frac{5}{2} {}_t s_x^o} \quad (21)$$

kde ${}_tP_{om_x}$ značí pravděpodobnost přechodu ovdovělých do stavu vdaných / ženatých za předpokladu, že nezemřou.

Poslední možností, která může u ovdovělých nastat, je úmrtí. Vypočítává se následovně

$${}_tP_{od_x} = \frac{5 \cdot {}_t u_x^o}{1 + \frac{5}{2} {}_t u_x^o + \frac{5}{2} {}_t s_x^o} \quad (22)$$

kde ${}_tP_{od_x}$ je pravděpodobnost úmrtí ovdovělých.

3.3.5 Stav „zemřelí“

Posledním stavem zahrnutým do vícestavových tabulek je stav „zemřelí“. Aby byla v tomto modelu zachována jediná jistota, totiž, že každý musí jednou zemřít, a při součtu pravděpodobností bylo dosaženo hodnoty jedna, byly stavy zemřelých dopočítány jako doplněk do hodnoty jedna.

3.3.6 Inkrementní-dekrementní tabulky života

Z výše jmenovaných přechodů mezi jednotlivými stavy byly dále sestaveny zkrácené inkrementní-dekrementní tabulky sňatečnosti.

Kořenem těchto tabulek bylo 100 000 svobodných ve věku 15–19 let, což je první věková kategorie, ze které lze vstupovat do manželství. Tabulkové počty ženatých / vdaných ve věkové

skupině 15–19 let byly vypočteny jako násobek kořene tabulky a pravděpodobnosti přechodu svobodných do manželství ve věkové skupině 15–19 let. Tímto způsobem bylo možné zařadit tabulkové počty rozvedených a ovdovělých do věkové skupiny 20–24 let a v následující věkové skupině pak i tabulkové opakované sňatky. Ostatní tabulkové počty žijících podle rodinného stavu byly vypočítány podle následujících vzorců:

$$l_{\xi+n}^s = l_{\xi}^s - d_x^{sd} - d_x^{sm} \quad (23)$$

$$l_{\xi+n}^m = l_{\xi}^m - d_x^{md} - d_x^{mr} - d_x^{mo} + d_x^{om} + d_x^{rm} + d_x^{sm} \quad (24)$$

$$l_{\xi+n}^r = l_{\xi}^r - d_x^{rd} - d_x^{rm} + d_x^{mr} \quad (25)$$

$$l_{\xi+n}^o = l_{\xi}^o - d_x^{od} - d_x^{om} + d_x^{mo} \quad (26)$$

$$d_x^{ij} = l_{\xi}^i \cdot P_{ijx} \quad (27)$$

kde

P_{ijx} je pravděpodobnost přechodu ze stavu i do stavu j v dokončeném věku x

$l_{\xi+n}^s$ je tabulkový počet žijících svobodných v přesném věku $\xi + n$

$l_{\xi+n}^m$ je tabulkový počet žijících v manželství v přesném věku $\xi + n$

$l_{\xi+n}^r$ je tabulkový počet žijících rozvedených v přesném věku $\xi + n$

$l_{\xi+n}^o$ je tabulkový počet žijících ovdovělých v přesném věku $\xi + n$

l_{ξ}^s je tabulkový počet žijících svobodných v přesném věku ξ

l_{ξ}^m je tabulkový počet žijících v manželství v přesném věku ξ

l_{ξ}^r je tabulkový počet žijících rozvedených v přesném věku ξ

l_{ξ}^o je tabulkový počet žijících ovdovělých v přesném věku ξ

d_x^{sd} je tabulkový počet zemřelých svobodných v dokončeném věku x

d_x^{md} je tabulkový počet zemřelých vdaných / ženatých v dokončeném věku x

d_x^{rd} je tabulkový počet zemřelých rozvedených v dokončeném věku x

d_x^{od} je tabulkový počet zemřelých ovdovělých v dokončeném věku x

d_x^{sm} je tabulkový počet svobodných, kteří uzavřou sňatek v dokončeném věku x ,

d_x^{mr} je tabulkový počet vdaných / ženatých, kteří se rozvedou v dokončeném věku x

d_x^{rm} je tabulkový počet rozvedených, kteří uzavřou sňatek v dokončeném věku x ,

neboli tabulkové opakované sňatky rozvedených

d_x^{mo} je tabulkový počet vdaných / ženatých, kteří ovdoví v dokončeném věku x

d_x^{om} je tabulkový počet ovdovělých, kteří uzavrou sňatek v dokončeném věku x ,
neboli tabulkové opakované sňatky ovdovělých

Vzhledem k dostupným datům byla za kořen tabulky stanovena věková skupina 15–19letých svobodných, protože se jedná o první věkovou skupinu, ve které lze přejít do stavu manželství. Vypočítané tabulky jsou zkrácené po pětiletých intervalech, protože i dostupná data jsou tak tříděna. Stanovením věkových kategorií na pět let došlo k určitému zjednodušení přechodů mezi jednotlivými stavy, neboť v každé věkové kategorii je možný pouze jeden přechod. Například ti, co uzavrou sňatek (d_x^{sm}) ve věkové kategorii 15–19 let, se zobrazí ve tabulkovém počtu žijících v manželství (l_ξ^m) až v následující věkové kategorii, ve které se již mohou rozvést (d_x^{mr}) nebo ovdovět (d_x^{od}). Ovšem do tabulkového počtu rozvedený ($l_{\xi+n}^r$) / ovdovělý ($l_{\xi+n}^o$) vstoupí až ve věkové kategorii 25–29 let. Opakované sňatky (d_x^{rm} / d_x^{om}) tedy vstupují do modelu až ve věkové skupině 25–29 let.

L_x^i , tabulkový počet žijících v rodinném stavu i v dokončeném věku x byl pro všechny rodinné stavy vypočítán podle vzorce

$$L_x^i = l_\xi^i - \frac{d_x^i}{2} = \frac{l_\xi^i + l_{\xi+1}^i}{2} \quad (36)$$

Jelikož se v našem případě jedná o zkrácené tabulky, bylo nutné ještě hodnotu L_x^i vynásobit šířkou věkového intervalu, tedy hodnotou pět.

Z tabulkového počtu žijících v dokončeném věku x vynásobeného hodnotou pět mohl být poté vypočítán pomocný ukazatel, tzv. člověkoroky T_x^i , „tento ukazatel dostaneme postupným načítáním L_x^i od nejvyššího dokončeného věku“ (Kalibová K., 2001, str. 25).

Tento ukazatel je potřebný pro vypočítání naděje dožití (e_ξ^i) v daném rodinném stavu i , který říká, kolik má osoba ještě před sebou let k prožití v daném rodinném stavu. Tedy v případě sňatečnosti pravděpodobný počet let, které jedinec v přesném věku ξ ještě v daném rodinném stavu prožije. Naděje dožití v jednotlivých stavech se počítá podle vzorce:

$$e_\xi^i = \frac{T_x^i}{l_\xi^i} \quad (37)$$

Jelikož v této práci končí vícestavové tabulky života věkovou kategorií 55–59 let a nekončí tedy úmrtím všech jedinců exponované populace, T_x^i by se tedy dal vypočítat jen za použití předpokladu, že se stavy po věku 59 let již měnit nebudou. Vzhledem k tomu, že tento předpoklad není pravděpodobný, nebyl T_x^i vypočítán.

3.4 Úprava dat

3.4.1 Práce s otevřenými intervaly

Otevřené intervaly se v demografii používají, pokud sledované demografické události přestanou být s věkem časté a v jednotlivých věkových kategoriích by byla příliš nízká čísla.

Pro analýzu ale mají otevřené intervaly řadu nevýhod. U sňatečnosti jsou otevřené intervaly v nejmladší věkové skupině upraveny legislativním stanovením nejnižšího věku pro vstup do manželství a data jsou omezena touto věkovou hranicí a o otevřené intervaly v pravém slova smyslu se tedy nejedná.

V nejstarší věkové skupině s rostoucím věkem sňatečnost klesá, u věkové skupiny 55+ let nejvíce vstupují do manželství mladší lidé a ti ve vyšším věku mají již pravděpodobnost uzavřít sňatek velmi nízkou. Z toho vyplývá, že rozložení událostí uvnitř intervalu je značně heterogenní a neznámé. Také není možné stanovit nejmladší, respektive nejstarší věk (t.j. nejnižší a nejvyšší hodnotu), v němž k události došlo. Například známe počet sňatků, které uzavřely osoby starší než 55 let, což v praxi znamená, že pro vypočtení měr sňatečnosti by měl být počet sňatků vztažen ke střednímu stavu populace ve věkové kategorii 55+ let, což značí populaci od věku 55 let do minimálně 100 let, tedy nejméně 45 ročníků. Proto nelze otevřené intervaly vztahovat k exponované populaci v odpovídající věkové kategorii a je nutno postupovat jedním z následujících způsobů.

V případě sňatků a věkové skupiny 55+ let může být buď použita opravdu populace ve věku až do 100 let, pak ale dojde k podhodnocení intenzity událostí, protože tím se počty demografických událostí vztahují i k populaci, kde tyto události nastávají již jen ojediněle. Nebo se využije struktury rozložení stejné události z nejbližšího roku, kdy jsou data podrobněji rozříděna, a to za předpokladu, že v populaci nedošlo k příliš velkým strukturálním změnám v demografickém chování.

Pro účely této práce bylo věkové rozpětí určeno tak, aby se v co největší míře omezil výskyt otevřených intervalů; proto byla stanovena poslední sledovaná věková kategorie 55–59 let. I přesto se nedalo otevřeným intervalům ve sledovaném období zcela vyhnout.

Ve vyšších věkových kategoriích se vyskytl otevřený interval v roce 2001 u počtu rozvodů mužů, kde byla publikována poslední věková kategorie 55+ let. Tento případ byl řešen odhadem podle struktury počtu rozvodů mužů z roku 2004, kde byla data tříděna detailněji a otevřený interval začínal až od věku 65 let. Počty rozvodů v roce 2004 byly sečteny ve věkových kategoriích 55–59 let, 60–64 let a 65 a více let a výsledný součet byl stanoven jako základ pro výpočet procentuální struktury pravděpodobnosti přechodu rozvedených do stavu manželství v jednotlivých věkových kategoriích. Z toho bylo zjištěno, že v roce 2004 na věkovou kategorii 55–59 let připadalo 62,3 % rozvodů mužů starších 55 let a tento procentní podíl byl následně použit i pro dopočítání rozvodů pro věkovou kategorii 55–59 let u mužů v roce 2001.

Dále se vyskytly otevřené intervaly ve věkové kategorii 55+ v letech 1950 a 1961 u sňatků svobodných žen; v těchto letech byla analýza této věkové kategorie vynechána, protože chyběla ve dvou po sobě následujících obdobích a případným dopočtem podle procentuální struktury z roku 1970 by mohlo dojít k příliš velkému zkreslení dat.

3.4.2 Dopočet věkových kategorií

Pro specifickou sňatečnost svobodných žen v roce 1961 jsou v *Pohybu obyvatelstva* data v tabulce *Sňatky podle rodinného stavu a věkových skupin snoubenců* vytříděna do věkové kategorie 40–49 let. Pro usnadnění srovnání s ostatními sledovanými roky byly podíly sňatků svobodných žen pro věkové kategorie 40–44 let a 45–49 let vypočteny z jiné tabulky, jmenovitě z tabulky *Sňatky podle vzájemného věku svobodných snoubenců* v témže roce. V těchto datech jsou však zachyceny pouze sňatky svobodných žen se svobodnými muži a nejsou zde zahrnuty sňatky svobodných žen s rozvedenými nebo ovdovělými muži, vinou čehož mohlo dojít k určitému, i když jen velmi nízkému, zkreslení dat.

Jak je popsáno v kapitole 2. Prameny a literatura byly v roce 1950 věkové intervaly vymezeny jinak než v letech následujících. Ve sledovaném věkovém intervalu se vyskytla věková kategorie 40–49 let u sňatků podle rodinného stavu mužů a žen, kterou bylo nutno rozpočítat na věkové kategorie 40–44 let a 45–49 let a věková kategorie do 24 let, kterou bylo nutno rozdělit do pětiletých věkových kategorií, do 19 let a 20-24 let.

Při dopočtu věkových kategorií 40–44 let a 45–49 let v roce 1950 byl využit podobný postup jako při dopočtu věkové kategorie 55-59 let z otevřeného intervalu 55+ let v roce 1950. Tedy byl znovu použit předpoklad, že se strukturní rozložení osob vstupujících do manželství ve věku 40-49 let za následujících 10 let příliš nezměnilo, a tak bylo možné počítat s jejím stejným rozložením jako v roce 1961. Ve níže uvedené tabulce jsou zobrazena procenta získaná z dat z roku 1961, podle kterých byly následně dopočteny jednotlivé věkové kategorie v roce 1950.

Tab. 2 – Rozdělení věkové kategorie 40–49 let na pětileté věkové skupiny u sňatků v ČR v roce 1961 v %

Věk	Svobodní		Rozvedení		Ovdovělí	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
40–44	66,84	67,66	49,86	53,65	35,01	39,58
45–49	33,16	32,34	50,14	46,35	64,99	60,42
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zdroj: data ČSÚ a vlastní výpočty

Pro rozdělení věkové kategorie do 24 let v roce 1950 byl použit stejný postup jako při dopočtu věkové kategorie 40–49 let; tedy pomocí procentuálního rozložení z roku 1961, jenž je zobrazeno ve níže uvedené tabulce.

Tab. 3 – Rozdělení věkové kategorie do 24let na pětileté věkové skupiny u sňatků v ČR v roce 1961 v %

Věk	Svobodní		Rozvedení		Ovdovělí	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
15–19	8,23	46	0,00	4,78	0,00	2,22
20–24	91,77	54	100,00	95,22	100,00	97,78
Celkem	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00

Zdroj: data ČSÚ a vlastní výpočty

Kapitola 4

Populační vývoj na území České republiky po roce 1918

Každý demografický proces má zvláštní charakter; je různě podmíněn biologicky, souvisí tedy s věkovým složením obyvatelstva, a stále více se v něm odráží vliv společenských faktorů (Kučera M., Fialová L., 1996). Pokud populaci nezasáhnou nějaké pohromy v podobě válek nebo epidemií, dochází ke změnám v demografických procesech jen pozvolna, obvykle až mezi generacemi, i když populace prožívá stejné společenské a politické změny, různé generace tyto změny zastihnou v odlišných životních fázích (v dětství, během dospívání...) a tudíž je ovlivní jiným způsobem.

Důležitými společenskými zlomy, které zasáhly populaci žijící na našem území ve 20. století, byly:

- 1914–1918 první světová válka,
- 1918 vznik Československa,
- 1930–1934 hospodářská krize,
- 1938 zánik Československa, odtržení Slovenska a okupace části českého území,
- 1939 vznik Protektorátu Čechy a Morava,
- 1939–1945 druhá světová válka,
- 1945–1946 odsun německé části populace,
- 1948 komunistický puč a o několik let později politické procesy,
- 1968 začátek sovětské okupace,
- 1989 sametová revoluce - pád socialistického režimu,
- 1993 vznik České republiky po odtržení Slovenska.

4.1 Populační vývoj v období 1918–1937

Po první světové válce došlo ke snížení věku zletilosti na 21 let. Sňatečnost žen se tím posunula do nižších ročníků a maxima dosahovala ve věkové kategorii 20–23 let, u mužů k tomuto posunu nedošlo, hlavně vinou vojenské prezenční služby. U mužů bylo maximum sňatečnosti dosaženo ve věkové kategorii 23–26 let. Hrubá míra sňatečnosti dosáhla 13,6 promile. Do manželství vstupovalo 95 % mužů a 90 % žen. Až do roku 1937 ovlivňovaly českou populaci důsledky první světové války. Muži odešli do války a tím došlo k odložení některých sňatků. Vinou úmrtí mužů ve válce se v následujících letech narodilo méně dětí a i když po první světové válce následoval

kompenzační vzestup sňatečnosti a s ní i porodnosti, ještě v roce 1930 byl nízký podíl populace ve věkové skupině do 15 let. Co se plodnosti týče, za první republiky docházelo nejprve k již zmíněné poválečné kompenzaci, a to až do roku 1924. Od té doby plodnost postupně klesala.

Ve 30. letech se porodnost významně snížila. Svoji roli v tom hrála nejen špatná ekonomická situace, kterou s sebou přinesla hospodářská krize, neboť lidé začali sňatky odkládat, až když byli finančně zaopatření, takže se sňatky posunovaly do vyššího věku. Na nízké porodnosti se podílel i nástup slabých ročníků z první světové války do reprodukčního věku. Také je pravděpodobné, že v těchto letech docházelo ke zvýšenému provádění nelegálních potratů. Nejvyšší plodnost žen byla ve věkové skupině 25–29 let, což bylo ovlivněno vyšším sňatkovým věkem žen. Ekonomické a sociální podmínky způsobily omezení ženské plodnosti na jedno až dvě děti.

Míra rozvodovosti byla velice nízká, přestože byl v roce 1918 zrušen zákaz rozvodu pro římské katolíky. Rozvod zůstával ve společnosti stále spíše jen tolerován, než všeobecně přijímán. Lidé tedy raději zůstávali v nešťastných manželstvích, než aby nesli sociální stigma rozvodu. Nejčastěji se rozváděla manželství do 10 let po uzavření sňatku.

Úmrtnost se v tomto období postupně snižovala, díky tomu stoupla naděje dožití při narození ze 49,2 let z dob před druhou světovou válkou (rok 1920–22) na 58,5 roku po druhé světové válce (rok 1937) (Fialová L.a kol., 1996). Nárůst byl způsoben převážně poklesem kojenecké a dětské úmrtnosti. Ta, i když klesala, stále zůstávala v porovnání s ostatními evropskými národy na vysoké úrovni. Pomalý pokles úmrtnosti byl dán nedostatečnou zdravotní péčí, která byla navíc oslabena nedostatkem financí v letech hospodářské krize. Docházelo tedy ke snižování přirozeného přírůstku obyvatelstva, který v roce 1937 dosáhl nulové hodnoty.

4.2 Období Protektorátu Čechy a Morava v letech 1938–1944

Přesná data jsou známa pouze za území Protektorátu Čechy a Morava, okupované pohraničí bylo administrativně přiřazeno k Německé říši. Odhady za Protektorát vychází pouze z částečné dokumentace a podle registrace potravinových lístků. V pohraničí byl demografický vývoj zcela odlišný, neboť tamní muži odcházeli do války a ženy tak zůstávaly doma samy.

Z tohoto důvodu jsem se rozhodla uvést data pouze za Protektorát Čechy a Morava. Na začátku vzniku Protektorátu došlo k přestěhování asi poloviny českých obyvatel ze zabraného pohraničí do vnitrozemí, hlavně do velkých měst. Dále na jaře roku 1939 došlo k imigraci 130 tisíc Čechů ze Slovenska a z Podkarpatské Rusi. Na našem území hledali azyl také lidé židovského vyznání a antifašisté z Německa, tato imigrace byla však pouze dočasná, neboť během dalšího vývoje na našem území tyto skupiny obyvatelstva byly nuceny emigrovat do jiných států.

Sňatečnost v roce 1939 stoupla, pravděpodobně také díky demobilizaci českých mužů; někteří lidé chtěli uzavřít sňatek ještě před válkou. „K vzestupu přispěly také údajné zprávy z Moravy, že Němci připravují zákaz sňatků českého obyvatelstva...“ (Kučera M., 1994, str.40).

V období protektorátu čeští muži sice nenastupovali na vojnu, byli však nasazováni na nucené práce v Německu. Na počátku 40. let se totální nasazení týkalo jen mladých a svobodných mužů (byl nasazen skoro celý ročník 24), což vedlo k velkému nárůstu sňatečnosti a k poklesu průměrného sňatkového věku. Poté začaly být nasazovány svobodné ženy a od roku 1942

i bezdětné manželské páry. Toto opatření přispělo ke zvýšení narození dětí prvního pořadí, neboť k vyhnutí se nasazení stačilo jen jedno dítě. Pokles sňatkového věku měl pozitivní dopad na snížení nemanželské plodnosti.

Díky vzestupu sňatečnosti vzrostla v tomto období také plodnost do té míry, že navzdory stále ještě vysoké kojenecké a dětské úmrtnosti již docházelo k pozvolnému růstu přirozeného přírůstku obyvatelstva.

Mírný nárůst rozvodovosti může být připisován zvýšené ekonomické aktivitě žen převážně v mužských kolektivech a tomu, že vzniklá fiktivní manželství se rozpadala po odchodu mladých mužů do zahraničních armád. Také rozvod z rasových důvodů hrál sice malou, ale nezanedbatelnou, úlohu na zvyšování rozvodovosti.

Ohledně úmrtnosti neexistují přesná data pro toto období, a tak nebylo možné spolehlivě spočítat naději dožití. Avšak z dostupných dat vyplývá, že ke statisticky významnému nárůstu úmrtnosti došlo až v 1945, hlavně během bojových operací při ukončování války a následným divokých odsunů německého obyvatelstva.

4.3 Období 1945–1990

V celém poválečném období až do roku 1990 se na území České republiky udržovala relativně vysoká sňatečnost a snoubenci uzavírali sňatky v nižším věku než v předchozím období.

Vdaným ženám se rodilo 90 % dětí, i když postupně rostl podíl dětí z předmanželských koncepcí, tedy dětí narozených do osmi měsíců po svatbě. „Nízký sňatkový věk vedl ke zvýšení plodnosti nejmladších žen a přispíval k nízké úrovni bezdětnosti“ (Kučera M., 1994, str. 95). Zároveň však tato mladá manželství častěji končila rozvodem. Česká republika po celé toto období patří mezi země s nejvyšší rozvodovostí. To bylo pravděpodobně dáno vysokým stupněm sekularizace společnosti.

Vdaným ženám se v průměru rodily dvě děti, u ovdovělých žen byl průměrný počet dětí skoro stejně vysoký jako u vdaných (pravděpodobně proto, že k ovdovění došlo až po ukončení reprodukce). Nižší průměrný počet dětí byl u rozvedených žen, pokud opětovně neuzavřely sňatek, protože jejich reprodukční období bylo rozvodem přerušeno. U rozvedených žen, které se znovu vdaly, byl průměrný počet dětí vyšší než u žen, které setrvaly v prvním manželství, protože si většinou s novým partnerem pořídily ještě jednoho potomka. „Skutečnost, že ekonomicky aktivní ženy byly častěji bez dětí nebo s jedním, či dvěma dětmi, a že tedy měly v průměru nižší počet živě narozených dětí než ženy v domácnosti, není přímým důkazem pro negativní vliv zaměstnanosti žen na počet dětí v rodině. Ženy s více dětmi mohly častěji zůstat v domácnosti v zájmu těchto dětí.“ (Kučera M., 1994, str. 115).

V tomto období došlo ke krátkému poválečnému baby-boomu, poté začala plodnost klesat vinou zhoršujících se sociálních podmínek a upravením zákona o potratu. Ke kompenzaci došlo vlivem propagačních opatření v 70. letech, ale již v 80. letech plodnost opět klesala, neboť díky poklesu kojenecké a dětské úmrtnosti také již nebylo zapotřebí rodit náhradní děti.

Po roce 1953 vzrostly počty umělých přerušení těhotenství, zvláště po roce 1958, kdy byla UPT (umělá přerušení těhotenství) povolena i ze sociálních důvodů. Jak postupně docházelo ke zlepšení

účinnosti a dostupnosti antikoncepčních prostředků, tak klesaly počty umělých potratů. Většinou o potrat žádaly vdané ženy, které již měly dvě děti.

Co se úmrtnosti týče, nejrychlejší zlepšení bylo zaznamenáno v 50. letech vlivem snížení dětské a kojenecké úmrtnosti. Od 60. let úmrtnostní podmínky stagnovaly, vinou zastaralých přístrojů a nezdravého životního stylu; naděje dožití zůstávala na hranici 70 let. Až v 80. letech došlo k jejímu mírnému zvýšení na 71 let. V západní Evropě se od války naděje dožití prodlužovala, avšak Česká republika patřila na počátku 90. let k zemím s nejnižší nadějí dožití v Evropě. Přesto se už v té době začaly objevovat první obavy z populačního stárnutí.

4.4 Období po roce 1990

Současnou populaci nejvíce ovlivňuje poslední historický zlom v roce 1989, jehož následky byly: pád totalitního režimu a přechod k demokratické společnosti, otevření hranic a přechod k volnému tržnímu hospodářství, „...Nová společenská situace se nutně projevuje také v demografickém chování obyvatelstva...“ (dotýká se nejvíce mladších generací a generací, které v té době dospívaly) „nastoluje se nový režim demografického chování a to jak formy rodinného soužití, tak i charakteru rodinného soužití.“ (Kučera M., Fialová L., 1996, str.6).

Demografické chování v České republice se začíná přibližovat demografickému chování západní Evropy, kde od 60. let 20. století docházelo ke změnám v demografickém chování, které jsou někdy označovány jako druhý demografický přechod. Charakteristickým znakem je pokles úhrnné plodnosti pod hranici prosté reprodukce, tedy hodnoty, která zaručuje početní obnovu populace. K poklesu úhrnné plodnosti přispělo nejen rozšíření účinné antikoncepce ale i nárůst individualismu a změny v hodnotovém žebříčku jedinců v populaci. Ženy například častěji odkládají porod prvního potomka do vyššího věku a také rostou počty dětí narozených mimo manželství. V České republice, stejně jako v ostatních bývalých socialistických zemích, se tyto změny v demografickém chování začaly projevovat sice až od 90. let, ale zato se šířily mnohem rychleji (Kalibová K., 2001 a Rabušic L., 2001).

Kolem roku 1991 bylo 83–85 % ženatých mužů a 87–89 % vdaných žen ve věku 30–34 let, podíl ovdovělých byl velice nízký a lidé se rozváděli nejčastěji ve věku 40–49 let, tedy po ukončení reprodukce. Reprodukce se účastnila většina populace.

V 90. letech se začala manželství posouvat do vyššího věku. V roce 2009 ve věkové kategorii 30–34 let poklesl podíl ženatých mužů ke 40 % a vdaných žen ke 60 %.

Kapitola 5

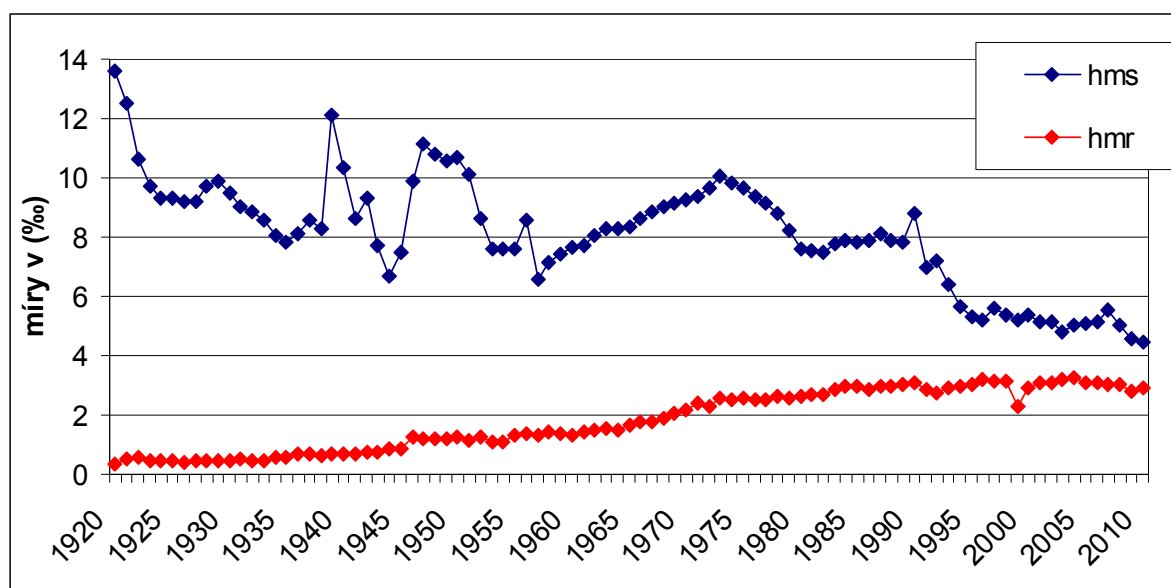
Trendy sňatečnosti, rozvodovosti a úmrtnosti v České republice v období 1920–2010

5.1 Trendy sňatečnosti

Na konci 80. let 20. století byla Česká republika zemí s téměř univerzální úrovní sňatečnosti. Do manželství vstupovala alespoň jednou převážná část populace a v padesáti letech věku zůstávalo svobodných pouze 6 % mužů a 4 % žen (Bartoňová D., 2010).

Pro základní popis vývoje sňatečnosti a rozvodovosti bylo použito hrubých měr, přestože se jedná o ukazatel, který je značně závislý na věkové struktuře.

Obr. 2 – Hrubé míry sňatečnosti a rozvodovosti v ČR v letech 1920–2010 v ‰

Zdroj: Demografická příručka 2009, Vladimír Srb 2004, Demografická ročenka 2010

Datová základna byla získána ze tří zdrojů dat: Demografické ročenky, Demografické příručky a odhadů Vladimíra Srby. Kombinace tří zdrojů byla možná díky faktu, že první dva jmenované jsou publikace ČSÚ a Vladimír Srb vychází ve svých odhadech počtu obyvatel a počtu sňatků za celé území České republiky v období Protektorátu ze *Sčítání lidu* z roku 1930.

Vývoj sňatečnosti byl vždy v různé míře ovlivňován politickou a ekonomickou situací v zemi. Koncem 19. a počátkem 20. století se hrubá míra sňatečnosti na území českých zemí pohybovala okolo 7 až 8 promile (Srb V., 2004, viz tabulka II. na str. 260). Tento stav byl dán věkovou strukturou a faktem, že 90 % populace vstupovalo do manželství a jen 10 % zůstávalo ze zdravotních nebo jiných důvodů trvale svobodných. Uzavření manželství byl jediný legitimní způsob plození dětí a v důsledku nedostatečné antikoncepce, i pohlavního styku.

Za první světové války klesla sňatečnost až k hranici 3 promile, což byla nejnižší hrubá míra sňatečnosti za posledních 200 let.

Po první světové válce došlo k častějšímu uzavírání sňatků a hrubá míra sňatečnosti se vyšplhala až na skoro 14 promile a to částečně uzavíráním sňatků válečných vdov, ale hlavně jako kompenzace nerealizovaných sňatků v období války. Poté začala sňatečnost postupně klesat vlivem vyčerpání sňatkového trhu. V míře sňatečnosti se projevila také ekonomická krize ve 30. letech, svobodní lidé prostě neměli dostatek prostředků na založení vlastní domácnosti. „Později sňatečnost opět stoupla, ale přesto se ještě v letech sčítání 1950 v některých ročnících projevilo zvýšené procento svobodných osob, které v krizových letech a ani později již manželství neuzavřely“ (Kučera M., 1994, str. 20).

Počty sňatků se začaly zvolna zvyšovat již od roku 1936. Tehdy začala klesat nezaměstnanost rozvojem zbrojního průmyslu a tím se zlepšila ekonomická situace ve společnosti. Následný nárůst úrovně sňatečnosti byl ovlivněn faktem, že v období protektorátu ve 40. letech byli nasazováni na nucené práce zpočátku jen svobodní, později samo manželství nestačilo k zabránění pracovního nasazení. Nucenému pracovnímu nasazení se vyhnuly pouze manželé, kteří čekali dítě nebo již alespoň jedno závislé dítě měli.

V roce 1944 ale sňatečnost opět klesla pod hranici 7 promile. Pravděpodobně proto, že všichni ti, co včas neuzavřeli manželství, byli již na nucené práce do Německa nasazení, takže se podstatně zúžil sňatkový trh. Další vliv na pokles úrovně sňatečnosti měla změna ve věkové struktuře vyvolaná poklesem počtu narozených za první světové války.

Po druhé světové válce se dostavil mírný nárůst sňatečnosti jako následek těchto změn: bylo zrušeno ženské věno, díky konfiskacím majetku byly smazány i společenské bariéry, které mohly být překážkou k uzavření sňatku a v roce 1950 byla snížena hranice plnoletosti z 21 na 18 let.

V dobách komunismu došlo k uvolnění postoje k předmanželskému sexu, což společně s nedostatečnou antikoncepcí vedlo ke snížení věku snoubenců. Téměř polovina nevěst se vdávala těhotných, protože byl stále kladen důraz na rození dětí v manželství. Tato narychlo uzavřená manželství bohužel častěji končila rozvodem.

Komunistický režim se spíše snažil o destrukci tradiční rodiny, i když oficiálně propagoval propopulační politiku a podporu rodiny. Snaha o prosazení kolektivního bydlení, katastrofální nedostatek bytů, majetek společný všem, omezení mateřské dovolené, tlak na ženu, aby se plně zapojila do pracovního procesu a konečně snížení přídavků na dítě v roce 1959 - to vše vedlo k vysokému snížení reprodukce a sňatečnosti (Fialová L. a kol., 2007).

Veškerá propopulační opatření se podařilo prosadit až v 70. letech, kdy se stát snažil o uklidnění společenské situace. Došlo k rozvoji bytové výstavby, zavedení novomanželských půjček (po narození prvního dítěte bylo možné část půjčky odepsat), prodloužení mateřské dovolené na 26 týdnů a k reformě přídavků na děti se zjevnou preferencí 3. a 4. dítěte. Také až do

roku 1980 bylo dotované dětské oblečení a strava. Jednu dobu byl dokonce levnější sunar než mléko, a poptávka po něm se natolik zvýšila, že bylo nutné zavést kupony. Vyvolaný baby-boom a zvýšená sňatečnost svoji krátkou dobou trvání však vede k zamyšlení, nakolik se v té době projevila úspěšnost těchto opatření a nakolik šlo o návrat deziluzovaných jedinců do nitra rodin. Rodina totiž byla v té době jedním z mála možných způsobů seberealizace a cestou, jak se osamostatnit (Fialová L. a kol., 1996).

Zlomový byl den 17.11.1989, kdy došlo k pádu komunismu a lidem se otevřelo nesčetně nových možností seberealizace. Současně s příchodem demokracie však přichází i dříve neznámý prvek existenční nejistoty, možnost ztráty zaměstnání a následná nezaměstnanost.

Zajímavě ovlivnilo sňatečnost ohlášení zrušení výhodných novomanželských půjček ke dni 1.1.1991, neboť se to projevilo v krátkodobém vzestupu počtu sňatků v podzimních měsících roku 1990. Proto v tomto roce naposledy dosáhla intenzita sňatečnosti úrovně nad 8 promile hrubé míry sňatečnosti. V následujícím roce došlo k poklesu počtu sňatků a to nejen jako kompenzace předešlého nárůstu. Snoubenci, kteří měli v plánu uzavřít sňatek, tak učinili v roce 1990, aby nepřišli o výhodné novomanželské půjčky, takže se v následujícím roce vytvořila mezera (Fialová L., 1995).

Od roku 1994 se hrubá míra sňatečnosti pohybuje okolo 5 promile.

5.2 Trendy rozvodovosti

Úroveň míry rozvodovosti je dána celou řadou společenských a sociálních faktorů, jako jsou kultura a tradice ve společnosti, a tím, jak silně a které náboženství je rozšířeno mezi obyvatelstvem v dané společnosti. Například čím více je společnost sekularizovaná, tím je větší incidence rozvodů. V české společnosti je často dáвана vysoká intenzita rozvodovosti do souvislosti s poměrně snadnou dostupností rozvodu umožněnou soudobou legislativou, která byla po druhé světové válce postupně liberalizována. Musíme si však uvědomit, že v tomto případě šlo spíše o reakci zákonodárců na reálnou situaci ve společnosti, tedy nutnost rozvést již nefungující manželství svazky, než o prosté usnadnění rozvodů pro všechna manželství.

Ve statistikách se rozvody objevují až od roku 1920. V té době se jednalo o dvoustupňový systém:

- 1) rozvod od stolu a lože - kdy manželé spolu již nežijí, ale nemohou uzavřít nové manželství,
- 2) rozluce - dnešní způsob ukončování manželství; po rozluce bylo možné znovu uzavírat sňatek.

Dvoustupňový systém rozvodu byl zrušen v roce 1949. Od té doby může zaniknout manželství za života manželů pouze rozvodem a rozvedení jedinci mají možnost opět uzavřít sňatek. Dalším usnadněním rozvodu byl zákon z roku 1955, který umožňoval rozvod i bez souhlasu toho z manželů, který rozvod nezavinil. V roce 1963 bylo zrušeno povinné smířčí řízení.

Zpočátku byla míra rozvodovosti velice nízká, až do roku 1935 se pohybovala jen kolem 0,5 promile. Hranici 1 promile překročila až po druhé světové válce roku 1946 a od té doby roste téměř lineárně. Jediným významnějším poklesem byl rok 1999, kdy v předešlém roce došlo

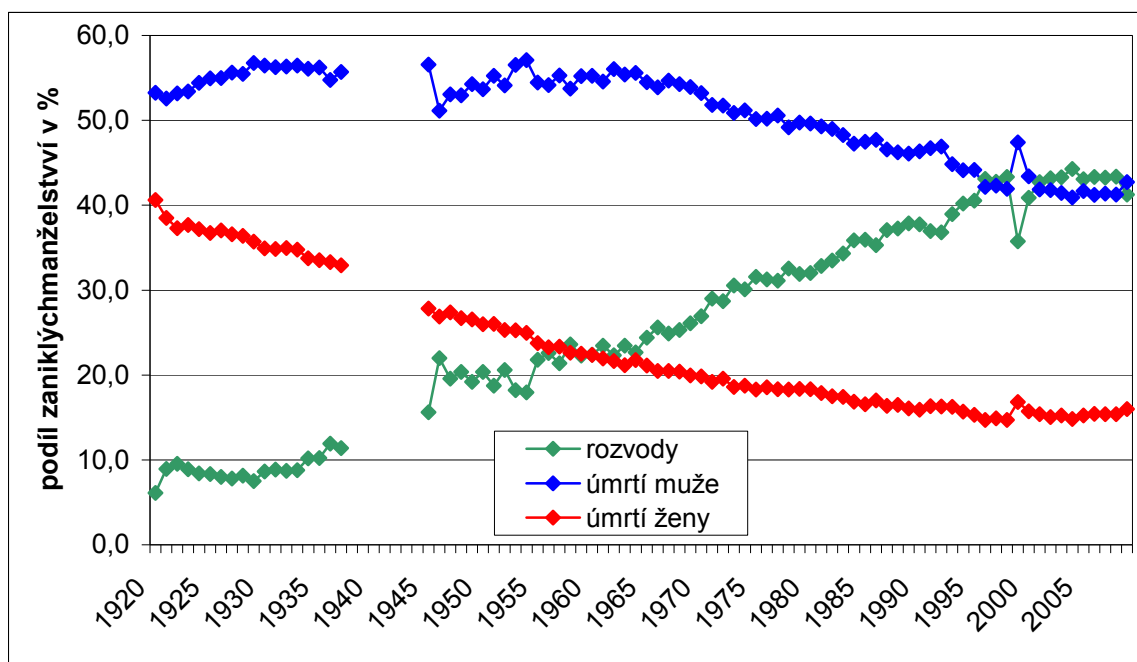
ke změně legislativy, kdy s účinností od 1. srpna 1998 vstoupila v platnost novela zákona o rodině (č. 91/1998 Sb.) Novela přinesla tyto změny.

1) Ztížila rozvody manželství se závislými dětmi. Ještě před rozvodem manželství musí být upravena práva a povinnosti rodičů k dítěti pro dobu po rozvodu. Manželství nemůže být rozvedeno, pokud by to bylo v rozporu se zájmy dítěte. Bylo to právě toto opatření, které způsobilo dočasný pokles rozvodů.

2) Zavedla takzvaný nesporný rozvod se zjednodušeným projednáváním. Soud v tomto případě nezjišťuje příčiny rozvratu a rozvede manželství, pokud jsou splněny tyto následující podmínky: manželství trvalo alespoň jeden rok, manželé spolu už minimálně šest měsíců nežijí, k návrhu se připojil i partner navrhovatele a manželé mají již dohodnuté vzájemné majetkoprávní vztahy a také, jak se budou starat o nezletilé děti (Pavlík Z. a kol., 2002).

V následujících letech plynule postupoval nárůst rozvodovosti. Přestože rozvodovost významně vzrostla, pořád ještě většina manželství končí smrtí jednoho z manželů, častěji pak úmrtím muže.

Obr. 3 – Zaniklá manželství podle důvodu zániku v ČR v letech 1920–2009 v %

Poznámky: Bílá místa v grafu jsou důsledkem chybějících dat za celkové území České republiky v období protektorátu.

Zdroj: Demografická příručka, 2009

Podíl manželství ukončených smrtí manželky ve sledovaném období klesal až do roku 1998 - z původních 40 % na 14,7 % - a od té doby se pohyboval stabilně okolo 15 % procent. Podíl zaniklých manželství úmrtím mužů měl jiný průběh, než jaký byl u úmrtí žen. Již v roce 1920 byl podíl o 13 procentních bodů vyšší ve srovnání s ženami. Navíc od roku 1920 do roku 1929 narostl o 3 procentní body. Po druhé světové válce podíl manželství ukončených úmrtím mužů oscilloval okolo 45 % a to až do roku 1966, kdy začíná pozvolna klesat.

Úmrtí muže bylo dokonce až do roku 1994 častější příčinou zániku manželství než rozvod. Od roku 1995 až do konce sledovaného období byly oba důvody téměř stejně procentuálně

zastoupeny, výkyv způsobila již dříve zmiňovaná změna v rozvodovém zákonu, kdy bylo znemožněno rozvést manželství trávající kratší dobu než jeden rok.

Podíl manželství ukončených rozvodem se až do roku 1935 pohyboval pod hranicí 10 %. Poté skončení druhé světové války se podíl zdvojnásobil až na hranici 20 %, kde nějaký čas stagnoval. Poté lze říci, že od roku 1955 podíl manželství ukončených rozvodem téměř lineárně roste až do roku 2004; pokles zde opět způsobil již zmiňovaný rok 1999. V roce 2004 se zastavil na 43 %, okolo kterých se pohybuje do současné doby.

To znamená, že v České republice se rozvody podílí téměř z poloviny na zániku manželství. Ovšem musíme si uvědomit, že toto číslo zvyšují především opakované rozvody. V roce 2001 se ve 35,2 % sňatků jednalo o sňatky opakované, kde alespoň jeden z páru byl již předtím rozvedený. Růst podílu manželství ukončených rozvodem je pravděpodobně ovlivněn:

- 1) změnou postoje společnosti k rozvodu – rozvody postupně přestaly být „ostudou“, ale staly se běžnou skutečností,
- 2) stárnutím populace - manželství díky prodlužování dlouhověkosti partnerů trvají déle, než tomu bylo na počátku století, kdy manželství končila ovdověním mnohem častěji, a proto je větší možnost, že skončí rozvodem.

Na struktuře ukončených manželství dle způsobu jejich zániku je také dobře patrná mužská nadúmrtnost zvláště ve středním věku. S tím souvisí i „zastavení“ růstu podílu manželství zaniklých z důvodu ovdovění ženy.

5.3 Trendy úmrtnosti

Úroveň úmrtnosti roste spolu s věkem bez ohledu na rodinný stav a pohlaví. Úmrtnost svobodných ve vyšších věkových skupinách je ovlivněna skutečností, že se jedná o značně selektovanou skupinu, pravděpodobně zdravotně handicapovanou. Do manželství vstupovali v minulosti většinou všichni zdraví jedinci. Jednou z hlavních překážek pro uzavření manželství býval špatný zdravotní stav.

Mužská úmrtnost je vyšší než u žen. Mužská nadúmrtnost se projevuje již od narození (kojenec mužského pohlaví je celkově slabší a zranitelnější, jako evoluční kompenzační prostředek se proto chlapců rodí o trochu více, přibližně 106 chlapců na 100 dívek). V mladším dospělém věku mají větší úmrtnost muži vinou nehod a riskantního chování, ve starším dospělém věku pak více než ženy podléhají chorobám oběhového ústrojí, infarktům a mrtvicím. Teorii, proč tomu tak je, je více, osobně bych se přikláběla k tomu, že muži o sebe méně pečují, více podléhají stresu a udržují si celkově horší životosprávu než ženy.

V 50. letech 20. století došlo k poklesu úmrtnosti u obou pohlaví. Ten se dá interpretovat z části jako důsledek vlivu dobré úrovně zdravotnictví z první Československé republiky, které bylo po znárodnění zpřístupněno široké veřejnosti. Lékařská péče začala být bezplatná a dovolit si ji tedy mohl každý. Zároveň bylo zavedeno povinné širokoplošné očkování a používání antibiotik, které dokázalo potlačit většinu tehdy závažných nebo smrtelných chorob. Pozitivní vliv těchto opatření se projevil jak u žen, tak u mužů.

V 60. letech došlo k nárůstu úmrtnosti mužů a ke stagnaci u žen. Příčin je jistě více. Největší podíl bych přisoudila zhoršujícímu se zdravotnictví za komunismu, které nejenže vinou podfinancování upadalo, ale poškozoval je i zákaz přebírání léků a nových léčebných postupů z nesocialistických zemí. Také zhoršování životních podmínek hrálo jistě na zvýšené úmrtnosti velkou roli. Ekonomika a průmysl se zaměřovaly hlavně na produktivitu a na ochranu životního prostředí se nebral přílišný ohled. Stejně tak se v následujících letech nebral ohled ani na šíření zdravotnické osvěty. Svoji roli jistě hrál i zhoršený psychický stav obyvatelstva po vstupu vojsk Varšavské smlouvy. Vysoké hladiny stresu, deprese a rezignace u některých lidí vyústily až v pokusy o sebevraždu.

Pozitivně pak můžeme sledovat vývoj poklesu úmrtnosti v postkomunistické éře, kde hlavně u mužů dochází k velkým poklesům úmrtnosti ve všech věkových kategoriích. U žen úroveň úmrtnosti také klesá, ale u nich již byla nízká, a proto nedochází k tak markantním poklesům. V tomto případě se nabízí vysvětlení, že po otevření se západnímu světu došlo k přejmutí nových poznatků, postupů a léčebných prostředků z vyspělejších zemí. Také se zlepšila zdravotnická osvěta a spolu s individualismem vzrostla snaha o péči o svůj tělesný a psychický stav. Další faktory ovlivňující zlepšení úmrtnosti po skončení komunistické éry, které uvádějí B. Burcin a T. Kučera ve svém článku v *Populačním vývoji* 2007, jsou: rozvoj ekonomiky, což znamenalo větší přísun peněz do zdravotnictví, možnost svobodné volby lékaře a vzestup počtu zdravotních služeb, např. vyšší počty operací a zavedení preventivních programů zaměřených na rizikové populační skupiny (např. screening rakoviny prsu).

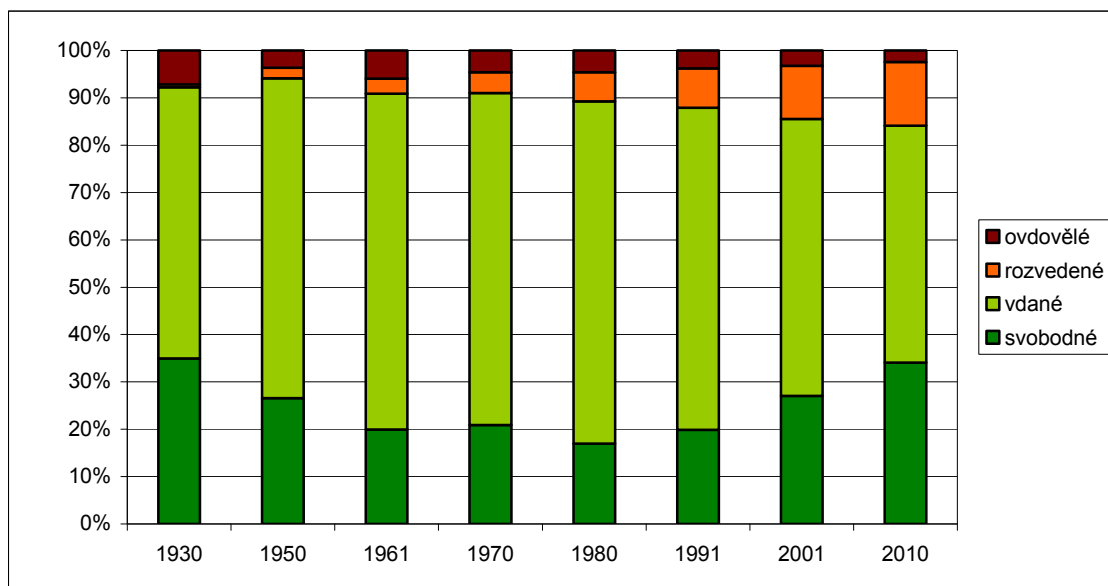
Kapitola 6

Proměny skladby obyvatelstva podle pohlaví a rodinného stavu v České republice ve věku 15–59 let

V této kapitole je popsána struktura obyvatelstva ve věku 15–59 let podle jednotlivých rodinných stavů a proměny, ke kterým v nich docházelo. U obou pohlaví se ve sledovaném období trvale snižovaly podíly ovdovělých a zvyšovaly podíly rozvedených. Podíly svobodných klesaly trvale od roku 1930, výjimku tvořil rok 1970, kdy došlo k mírnému nárůstu svobodných v populaci oproti předchozímu roku. Minima dosáhl podíl svobodných ve sledovaném období v roce 1980; od té doby se podíly svobodných v populaci zvyšovaly.

Mezi roky 1930 a 2010 se podíly svobodných a osob žijících v manželství zrcadlově kopírují; tam, kde podíl svobodných klesá, podíly ženatých a vdaných rostou, a naopak.

Obr. 4 – Ženy podle rodinného stavu v ČR ve věku 15–59 let v %

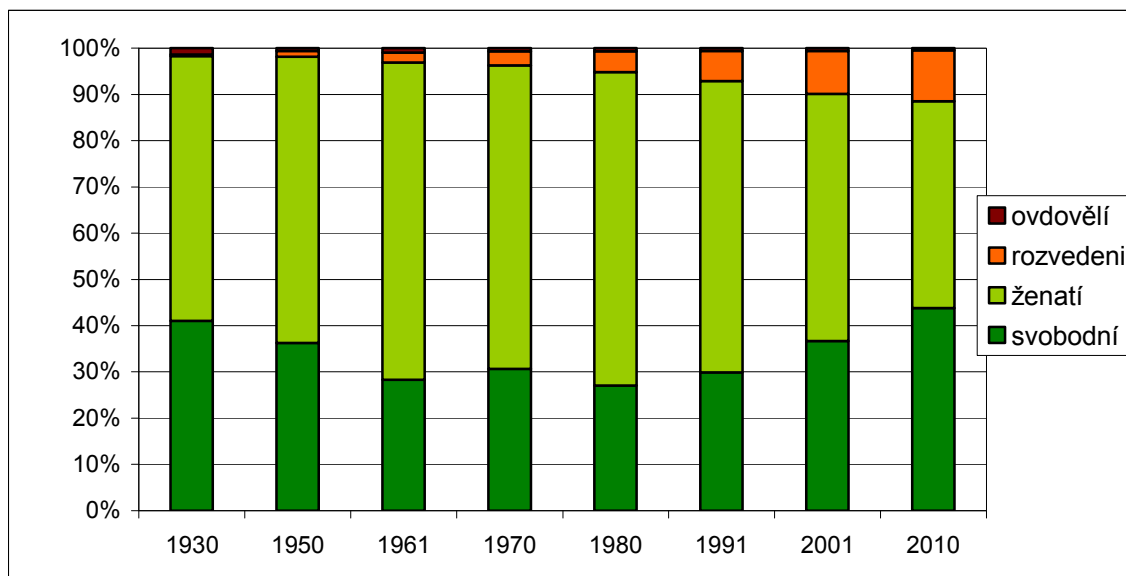

Zdroj: Vlastní výpočty z dat ČSÚ

Základní rozdíly mezi pohlavími jsou v tom, že u mužů je v celém sledovaném období významně vyšší podíl svobodných než u žen. U vdaných jsou podíly žen vždy o něco vyšší než

mužů. Stejně tomu je i u stavu rozvedených a ovdovělých, protože rozvedení / ovdovělí muži mají větší pravděpodobnost uzavření dalšího sňatku než rozvedené / ovdovělé ženy.

Obr. 5 – Muži podle rodinného stavu v ČR ve věku 15–59 let v %

Zdroj: Vlastní výpočty z dat ČSÚ

6.1 Stav „Svobodní“

Do rodinného stavu svobodných lidí přibývají pouze narozením, v našem případě pokud se dožijí věku 15 let. Tento stav se dá opustit pouze dvěma způsoby: buď tím, že se jedinec vdá nebo ožení, nebo tím, že zemře. V této kapitole jsou popsány tyto přechody, nejprve úmrtnost svobodných, protože se jedná o přirozený proces snižování populace, a poté sňatečnost svobodných, která je již ovlivněna celou řadou kulturních a sociálních faktorů.

Lidé, kteří zůstávají svobodní, jsou vysoce vyselektovanou skupinou, protože dříve zůstávali svobodní jen ti, kteří se nebyli schopni vdát nebo oženit ze zdravotních či sociálních důvodů. Podíl těch, kteří tedy zůstali svobodní dobrovolně, byl velice nízký. Úmrtnost svobodných je zvláště ve starších věkových kategoriích relativně vyšší, protože se již často jedná o jedince se zdravotními či jinými handicap. Tato skutečnost je patrná i v roce 2009, protože ke změně v charakteru sňatečnosti a v její úrovni došlo až po sametové revoluci, tak se ještě změna chování nestihla projevit ve vyšších věkových kategoriích.

Na začátku sledovaného období byl podíl svobodných relativně vysoký ve všech věkových skupinách, což bylo z části způsobeno tím, že lidé se v 19. století a v první polovině 20. století ženili / vdávaly později (počty svobodných byly tedy trvale vyšší), neboť v té době se mladí lidé brali, až když byli schopni založit vlastní soběstačnou domácnost. Svou roli hrála jistě i výše ženina věna.

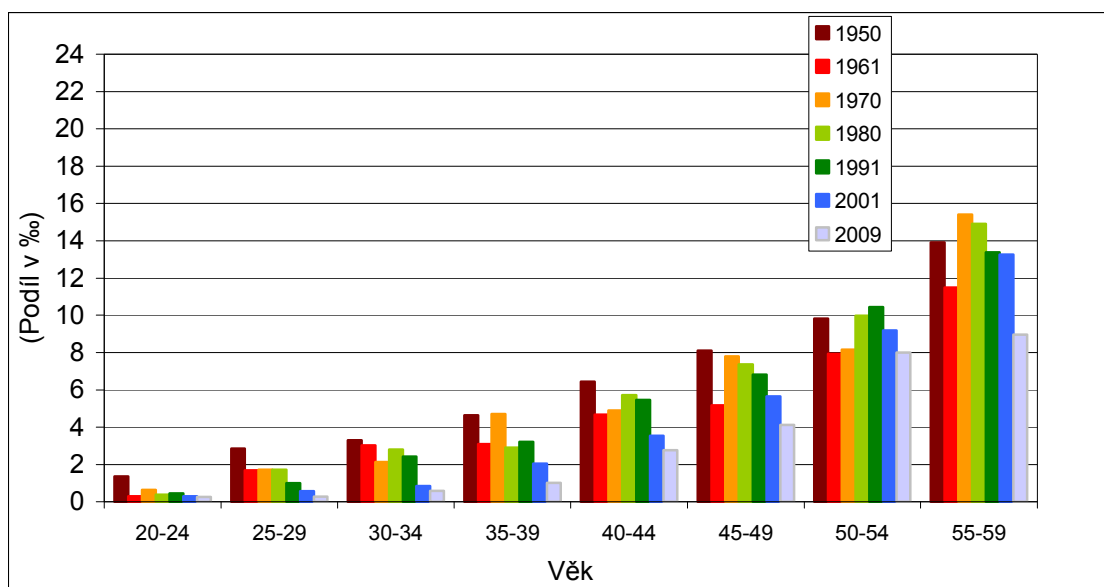
V následujících letech klesaly rychleji podíly svobodných v mladších věkových skupinách, protože jedinci uzavírali sňatky stále v nižším věku. V době protektorátu a pak v 50. a 60. letech vlivem nedostatku nových bytů byli mladí novomanželé po svatbě nuceni žít u rodičů jednoho

z partnerů; nebylo možné se plně osamostatnit. I když od 70. let se bytová situace zlepšovala, k rozhodující změně došlo až od 90. let. Zároveň se ale změnil vztah nastupující mladé generace k instituci manželství, takže intenzita uzavírání sňatků se výrazně snížila.

6.1.1 Úmrtnost svobodných

Úmrtnost svobodných má podobný trend jako celková úmrtnost. I u nich se projevila stagnace poklesu úmrtnosti od 60. let 20. století a následný pokles úmrtnosti po přechodu k demokratickému režimu. Dobře patrné je to obzvláště u svobodných žen, u nichž nedocházelo k tak velikým změnám jako v mužské části populace. V roce 2009 již byly úmrtnostní podmínky i starších svobodných žen výrazně lepší, než tomu bylo v období před stagnací úmrtnostních podmínek. Protože se úroveň úmrtnosti zlepšila v celém věkovém spektru svobodných žen, nelze to připisovat pouze tomu, že se změnila strukturální skladba svobodné populace (vyšší podíly osob záměrně se vyhýbajících sňatku případně žijících v neformálních svazcích).

Obr. 6 – Míra úmrtnosti svobodných žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰

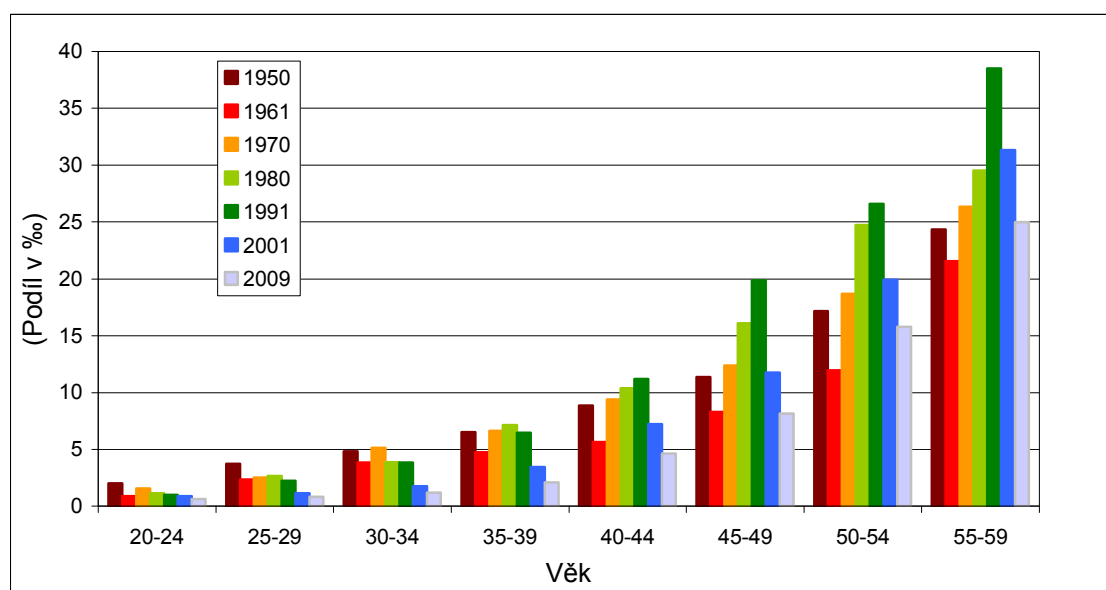

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

U svobodných mužů došlo v 60. letech dokonce k mírnému zhoršení úmrtnostních poměrů; k jejich zlepšení dochází v průměru později než u žen. Ještě v datech z roku 1991 je patrné, že od 40 let věku byla úroveň úmrtnosti ještě horší než v předchozích letech.

U svobodných mužů se zlepšování úmrtnostních podmínek na konci sledovaného období projevuje mnohem výrazněji než u žen. Avšak i přesto úmrtnost svobodných mužů v roce 2009 nedosáhla zvláště ve vyšším věku alespoň stejné úrovně úmrtnosti, jaká panovala před stagnací zdravotnictví v 60. letech. Je to pravděpodobně způsobeno tím, že v tomto věku jde o specifickou skupinu osob tvořenou z větší části muži s nekonformním životním stylem.

Obr. 7 – Míra úmrtnosti svobodných mužů v letech v ČR 1950–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.1.2 Sňatečnost svobodných

Ve sňatečnosti svobodných jsou v delším časovém horizontu patrné několikeré změny. Ještě ve 30. letech 20. století přetrvával trend, že lidé uzavírali první sňatek, až když měli dostatek finančních prostředků pro založení samostatné domácnosti.

Za druhé světové války se tento trend změnil, protože, jak již bylo zmíněno, sňatek zvláště zpočátku působil jako překážka k pracovnímu nasazení do Německa; proto svobodní uzavírali sňatek, i když ještě žili u rodičů. Proto také v této době postupně docházelo ke snižování věku při vstupu do manželství.

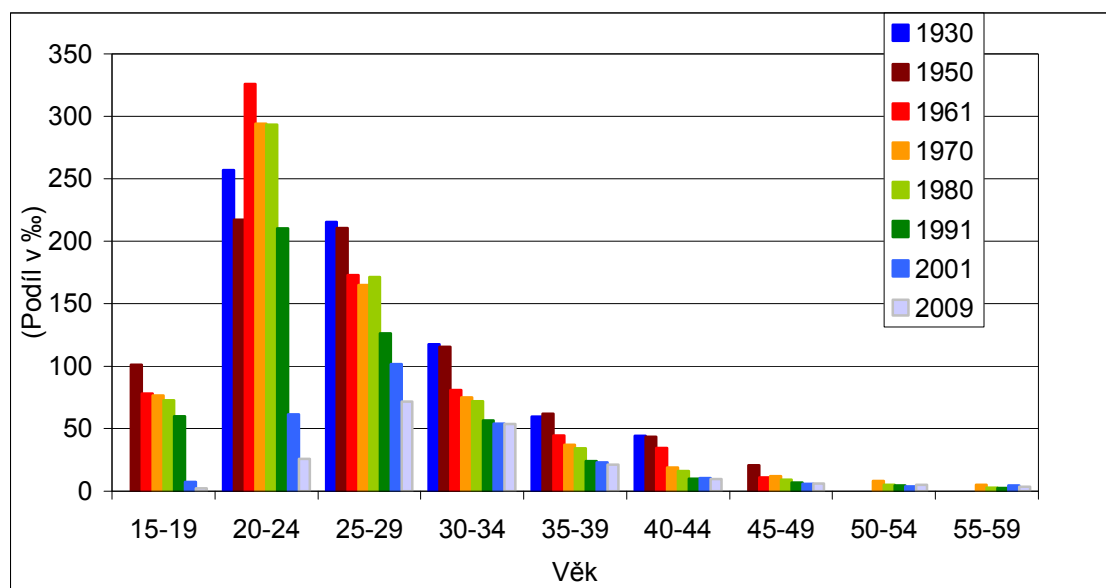
V 50. letech došlo ke snížení úrovně sňatečnosti, což zřejmě souviselo s horšící se ekonomickou situací spolu s tlakem na vyšší zaměstnanost žen. To se projevilo v datech v roce 1961. Zároveň se ale věk při vstupu do prvního manželství dále snižoval. Ovšem trend snižování věku při uzavírání prvního sňatku proběhl v poválečném období i v ostatních zemích západní Evropy.

V roce 1972 podpořil úroveň sňatečnosti soubor tzv. propopulačních opatření, kdy byly mladým novomanželům poskytovány výhodné půjčky, a když měli děti, tak i přednostně byty. Zůstává otázkou, jak veliký vliv měla na úroveň sňatečnosti právě tato propopulační opatření, zda její vzestup nesouvisel spíše s politickou situací v počátku normalizace, kdy se lidé stáhli do ústraní rodin.

Po pádu železné opony započal trend odkládání sňatku a jeho posouvání do stále vyššího věku. Vlivem odsouvání sňatků klesá také intenzita sňatečnosti, protože některé příliš dlouho odkládané sňatky se již neuskuteční. Ještě v roce 1991 nebyl propad sňatečnosti tak vysoký, protože demografické jevy reagují většinou na změny s jistou setrvačností.

V roce 2001 byl však již pokles sňatečnosti u obou pohlaví markantní, hlavně u mladších osob. Přesto už v tomto roce byla úroveň sňatečnosti nižší než v roce 1930 v celém věkovém spektru a v roce 2009 poklesla na historické minimum.

Obr. 8 – Specifické míry sňatečnosti svobodných žen v ČR v letech 1930–2009 v ‰

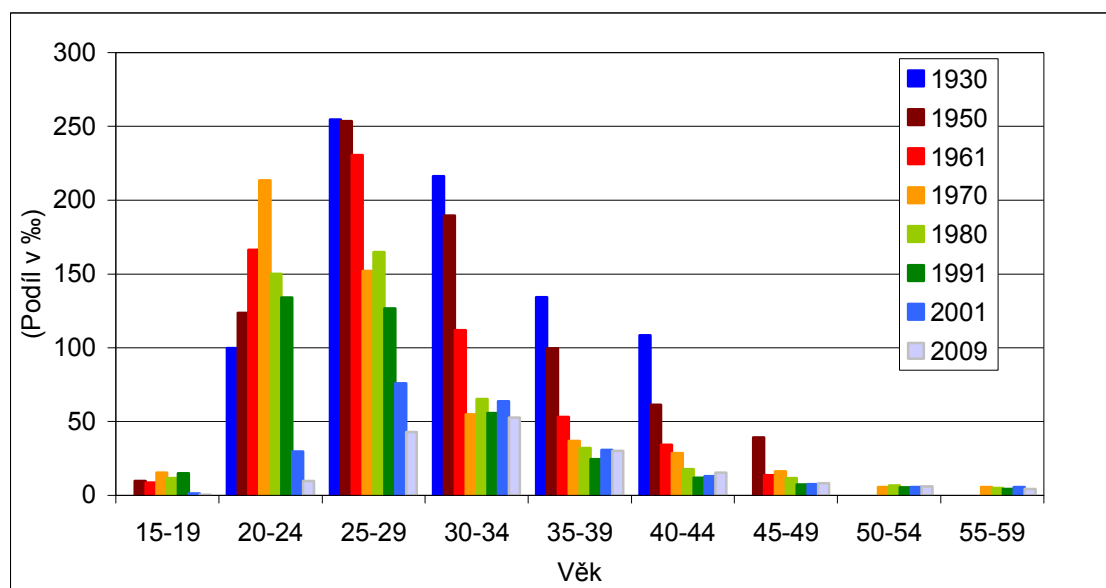

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

U žen docházelo ve 40. a 50. letech k posunu prvních sňatků do nižšího věku dříve a také s vyšší intenzitou než tomu bylo u mužů, pravděpodobně z důvodu, že se ženy vdávají v průměru o 2–3 roky dříve než muži.

U sňatků svobodných mužů docházelo naopak ze stejného důvodu k dřívějšímu posunu prvních sňatků do vyššího věku. Z dat je dále dobře patrné, že se zvýšení úrovně sňatečnosti týkalo zvláště mladších věkových skupin - u žen vlastně jen do 25 let. Ve starších věkových skupinách se úroveň sňatečnosti v podstatě trvale snižovala.

U mužů byl předěl mezi vysokou úrovní sňatečnosti ve 30. a částečně ještě i v 50. letech a jejími nízkými hodnotami ve vyšším věku mnohem markantnější. Zatímco ve 30. letech se ve 30–34 letech oženil ještě každý 5. muž, od 70. let to už je pouze každý 20. muž. Obdobně se snížila úroveň sňatečnosti ještě u mužů ve věku 40–44 let: ve 30. letech se oženil každý 10., od 70. let je to pouze každý 50. muž. Markantní předěl byl částečně kompenzován nárůstem sňatečnosti svobodných mužů v nižším věku, tedy to, že v 70. letech se oženil ve věkové kategorii 20–24 let každý 5. muž, zatímco v 30. letech jen každý 10. muž. Posun uzavírání prvních sňatků do vyššího věku, který započal v 90. letech, se v průřezových datech nemohl ještě projevit.

Obr. 9 – Specifické míry sňatečnosti svobodných mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.1.3 Přechody stavu svobodných

Rozbor založený na vícestavových tabulkách života je možné začít u svobodných až rokem 1950, odkdy jsou k dispozici potřebná třídění. I tato data dobře dokládají již zmíněné trendy v úmrtnosti i sňatečnosti svobodných. Jde o data z tabulek spočtených z průřezových dat, která tak dokumentují situaci vždy v roce pozorování.

Pravděpodobnost přechodu svobodných žen do stavu manželství na počátku sledovaného období dosahovala vrcholu (70 %) ve dvou věkových kategoriích, 20–24 let a 25–29 let. V 50. letech 20. století se zvýšila pravděpodobnost uzavřít sňatek ve věkové kategorii 20–24 let na 90 % a zároveň mírně poklesla sňatečnost ve vyšších věkových kategoriích. Toto rozložení pravděpodobnosti se udrželo, i když v trochu snížených hodnotách, avšak až do roku 1991 neklesalo pod 70 %. Od 90. let došlo k výraznému poklesu ve všech věkových kategoriích, nejvýrazněji poklesla pravděpodobnost svobodných žen uzavřít sňatek ve věkové kategorii 20–24 let, tím se maximum přesunulo do věkové kategorie 25–29 let, kde se pravděpodobnost na konci sledovaného období pohybovala kolem 30 %. Ve věkové kategorii 20–24 let se pravděpodobnost svobodných žen uzavřít sňatek pohybuje na začátku nového tisíciletí již jen kolem 10 %. Se snižující se sňatečností u svobodných žen docházelo ve sledovaném věkovém intervalu po celé období jen k minimálnímu nárůstu pravděpodobnosti úmrtí.

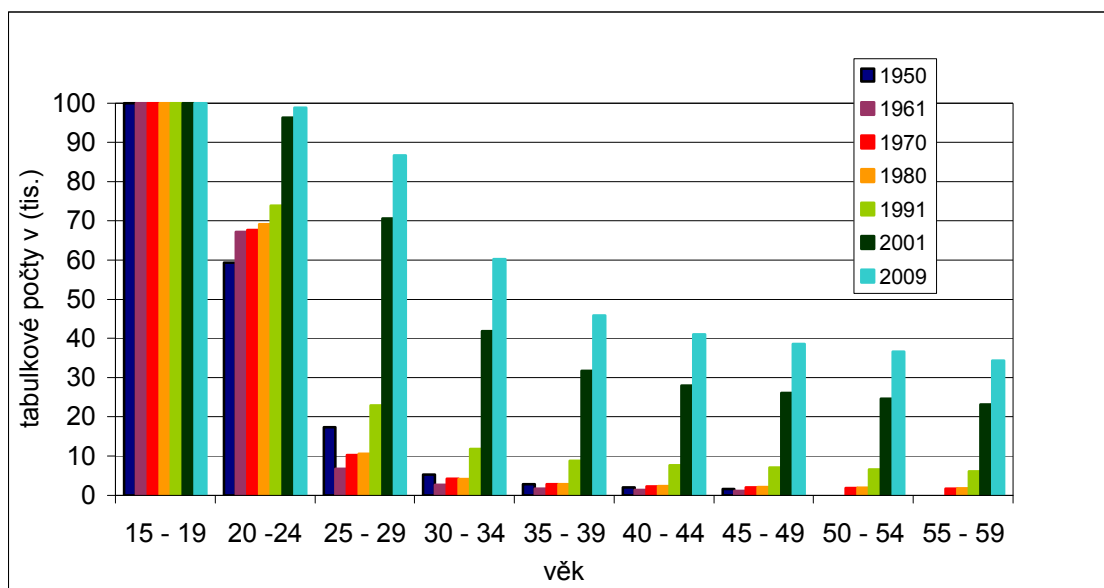
Na počátku sledovaného období muži nejčastěji opouštěli stav svobodných manželstvím ve věkové kategorii 25–29 let, kde pravděpodobnost uzavřít sňatek dosahovala téměř 80 %. S přibývajícím věkem pravděpodobnost postupně klesala, ale i přesto ve sledovaném věkovém rozpětí neklesala pod 20 %. Poté docházelo ke snižování pravděpodobnosti ve vyšších věkových kategoriích a zároveň ke zvyšování pravděpodobnosti uzavřít sňatek ve věkové kategorii 20–24 let, která dosáhla maxima 60 % v roce 1970. Od tohoto roku pravděpodobnost uzavřít sňatek pro muže už jen postupně klesala ve všech věkových kategoriích. K výraznému poklesu pravděpodobnosti

došlo ve věkové kategorii 20–24 let během 90. let 20. století a postupně se maximum ustálilo zpátky do věkové kategorie 25–29 let, ovšem již na podstatně nižších hodnotách (okolo 20 %). S poklesem pravděpodobnosti uzavřít sňatek u svobodných mužů rostla pravděpodobnost opustit stav svobodných úmrtím, její nárůst se zastavil až koncem 90. let.

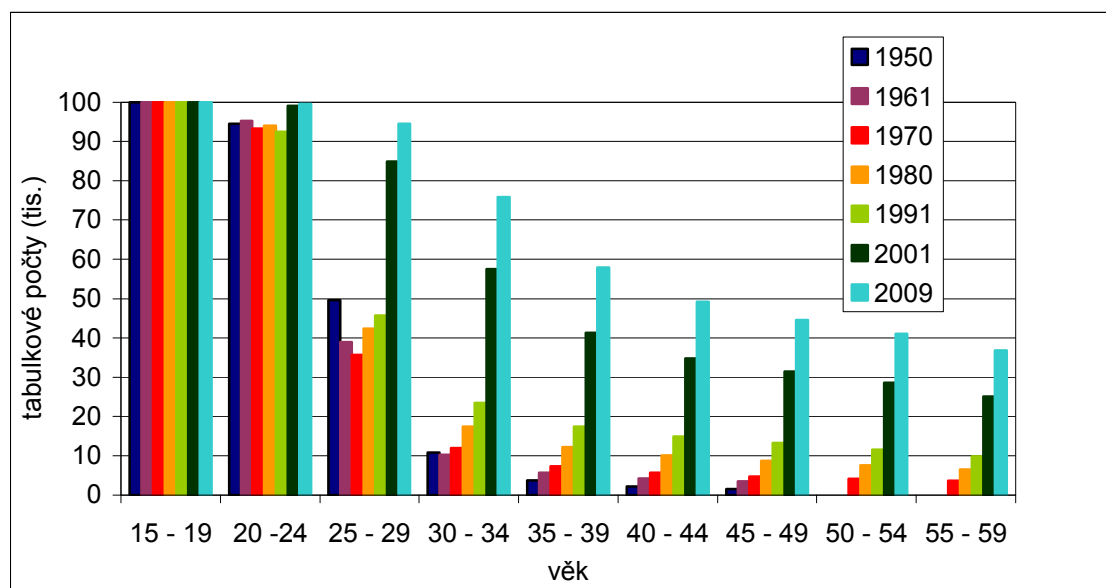
Výsledky velmi dobře dokumentují dvě výrazně odlišná období. V období do roku 1980 se tabulkové počty žijících svobodných mužů ani žen příliš neměnily; je z nich patrné, že zatímco ve věku 20–24 let bylo svobodných žen ještě kolem 70 % a mužů 95 %, od této věkové kategorie začal podíl svobodných velmi rychle klesat. Od roku 1970 se tabulkové počty žijících svobodných začaly zvyšovat: u žen od věku 20–24 let, u mužů ve věku 25–29 let. Vzestup byl ale zpočátku jen mírný a u žen byl spíše důsledkem lepších se úmrtnostních poměrů než klesající sňatečnosti. U mužů k lepším se úmrtnostním poměrům docházelo pozvolněji než u žen a proto zde spíše hrála roli klesající úroveň sňatečnosti.

Ke zlomu u obou pohlaví došlo až od roku 2001, od této doby se tabulkové počty žijících svobodných významně zvyšují - v důsledku prudkého poklesu úrovně sňatečnosti. Za současné úrovně sňatečnosti a úmrtnosti by zůstalo ze 100 svobodných ve věku 15–19 let ve věku 55–59 let svobodných 35 žen a 37 mužů.

Obr. 10 – Tabulkové počty žijících svobodných žen v ČR v letech 1950–2009

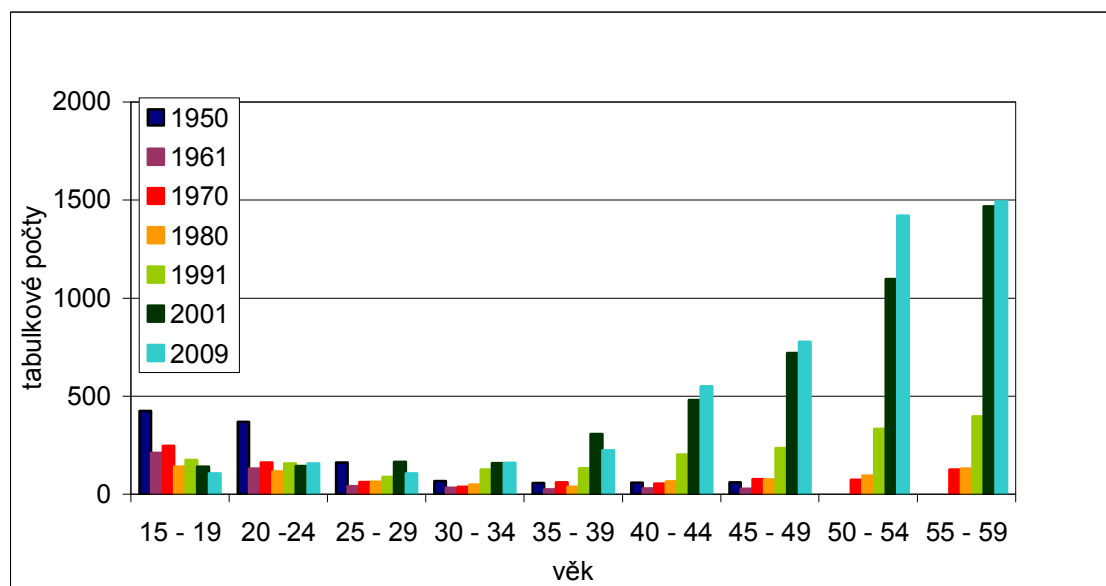

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

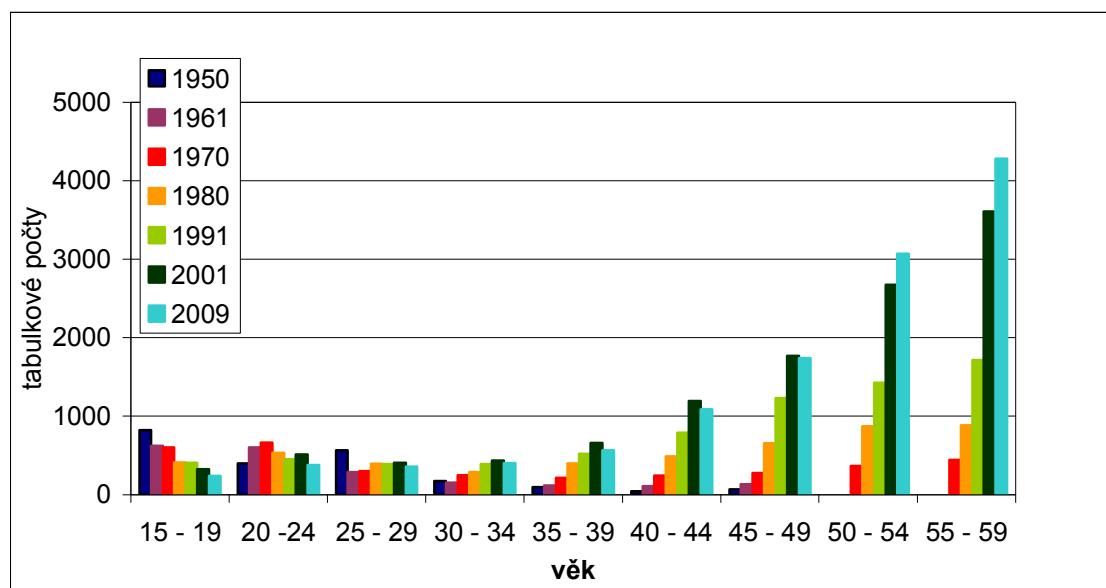
Obr. 11 – Tabulkové počty žijících svobodných mužů v ČR v letech 1950-2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

S klesajícím zájmem společnosti o sňatek dochází k postupnému nárůstu osob ve svobodném stavu, které jako svobodné umírají. Tím, jak od roku 1970 dochází k mírnému nárůstu počtu svobodných v populaci, dochází také k postupnému nárůstu úmrtí svobodných i ve starším věku, u žen se tento trend projevuje až později v 80. letech a je patrný až z dat ze sčítání v roce 1991.

Obr. 12 – Tabulkové počty zemřelých svobodných žen v ČR v letech 1950-2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

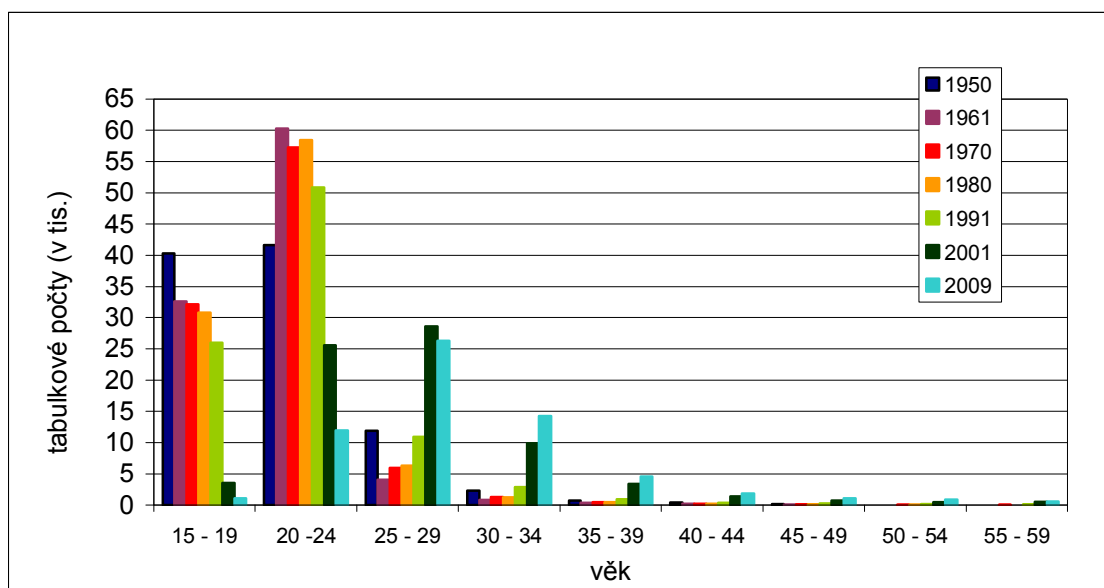
Obr. 13 – Tabulkové počty zemřelých svobodných mužů v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

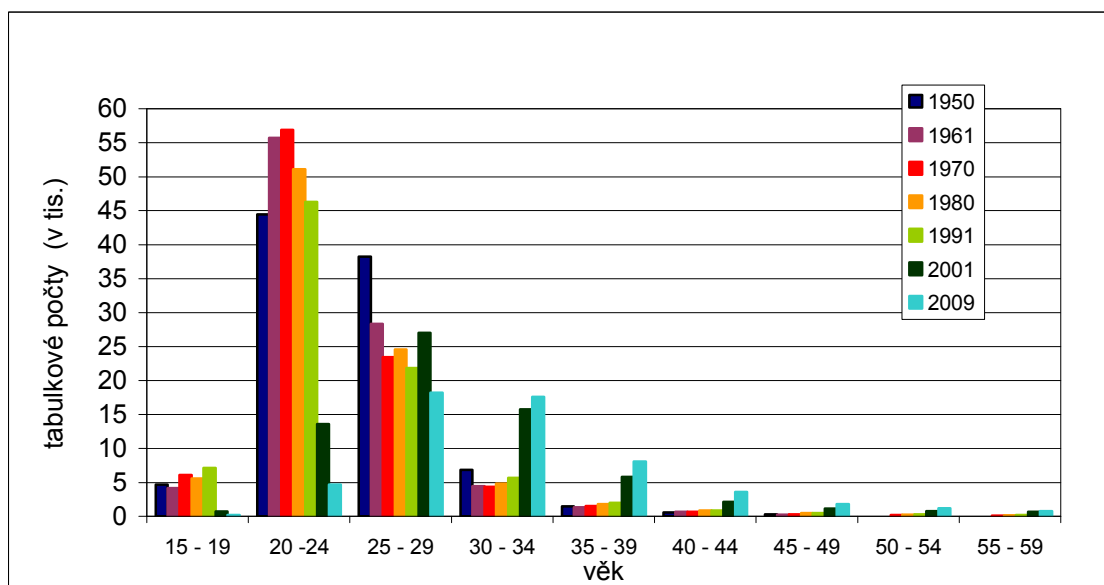
Muži i ženy odcházeli ze stavu svobodných častěji sňatkem než úmrtím, a to nezávisle na věku. Ve sledovaném období u svobodných mužů a žen došlo k poklesu četnosti úmrtí v nejmladších věkových skupinách, zato přibližně od roku 1980 docházelo k nárůstu ve vyšších věkových skupinách. Zpočátku bylo snižování úmrtí svobodných mužů a žen způsobeno přesunem uzavírání prvních sňatku do nižšího věku. Později se již projevil pozitivní vliv zlepšujících se úmrtnostních podmínek, a to navzdory nástupu trendu odkládání sňatků. Protože sňatečnost svobodných má na počet lidí ve stavu svobodných větší vliv než jejich úmrtnost, tak s klesající sňatečností, začal početní stav svobodných narůstat. Lidé častěji ve stavu svobodných zůstávali a nedocházelo u nich k přechodům do dalších stavů. Sice se zvyšovala četnost těch, kteří zemřeli svobodní ve starším věku, ale ve věkovém rozpětí 15–59 let úmrtí nijak významně neovlivňovala počty jedinců, kteří zůstali svobodní.

Po celé sledované období odcházeli svobodní muži ze stavu svobodných přibližně dvakrát častěji úmrtím než ženy, přesto i u mužů byl vliv úmrtnosti na počet svobodných mužů v porovnání s uzavřením sňatku zanedbatelný.

Obě pohlaví opouštěla stav svobodných nejčastěji sňatkem ve věkové kategorii 20–24 let a to ještě v roce 1991. U žen byla druhou nejčetnější kategorií 15–19 let, kdy ženy odcházely ze stavu svobodných až šestkrát častěji než muži. Muži se pak ženili dvakrát častěji než ženy ve věkových kategoriích 25–29 let a 30–34 let. Odkládání sňatků se projevilo dříve u žen než u mužů.

Obr. 14 – Tabulkové počty sňatků svobodných žen v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 15 – Tabulkové počty sňatků svobodných mužů v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.1.4 Svobodní v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti a úmrtnosti

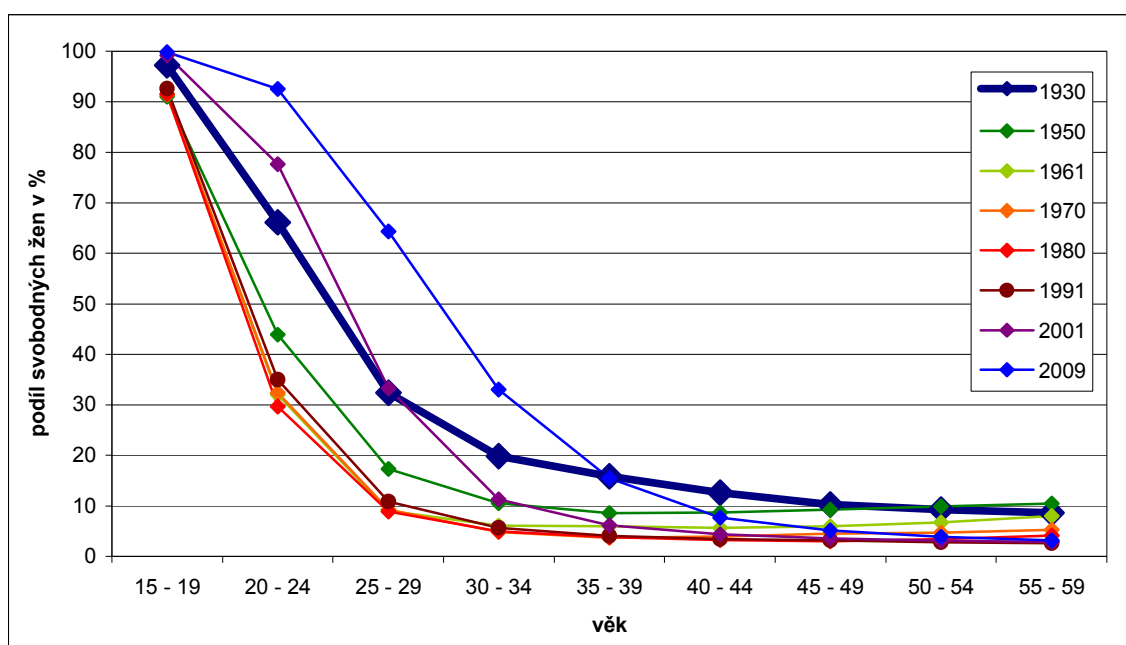
Změny ve sňatečnosti i úmrtnosti obyvatelstva se odrazily i v zastoupení kategorie svobodných v jednotlivých věkových skupinách. V roce 1930, který je počátkem výzkumu, činil podíl svobodných žen ve věku 15–19 let 97,3 % a ve věku 20–24 let to bylo 66,1 %. Teprve ve věku 25–29 let zůstávala svobodnou už jen přibližně jedna třetina žen (32,4 %). Ve vyšším věku se sice podíl svobodných snižoval i nadále, ale relativně pozvolna, takže do věku 55–59 let klesl podíl svobodných žen jen mírně pod desetinu (8,63 %).

Následovalo období, kdy se zastoupení svobodných v populaci významně snižovalo - nejnížší bylo v roce 1980, kdy již ve věku 20–24 let bylo svobodných 30 % žen a od věku 25–29 let zůstávala svobodnou pouze každá 10. žena. Rovněž podíl žen, které se vůbec neprovdaly, se snížil, a to až na 4,2 %.

Věková skladba se u svobodných žen v letech 1961 až 1991 téměř neměnila a od věkové kategorie 30–34 let je podíl svobodných z úhrnu stejně starých osob velmi nízký. Ve vyšším věku se dokonce ještě snižoval, jak se tohoto věku dožívaly generace žen s vysokou úrovní prvosňatečnosti. Pro tyto roky byl typický rychlý pokles podílu svobodných v prvních třech věkových skupinách. Ve věkových skupinách 50–54 let a 55–59 let byl podíl svobodných velice nízký, stabilně se pohyboval okolo úrovně 5 % - minima dosáhl v roce 1991 a to 2,6 %.

To znamená, že nejméně 95 % žen do věku 59 let alespoň jednou vstoupilo do manželství.

Obr. 16 – Podíly svobodných žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

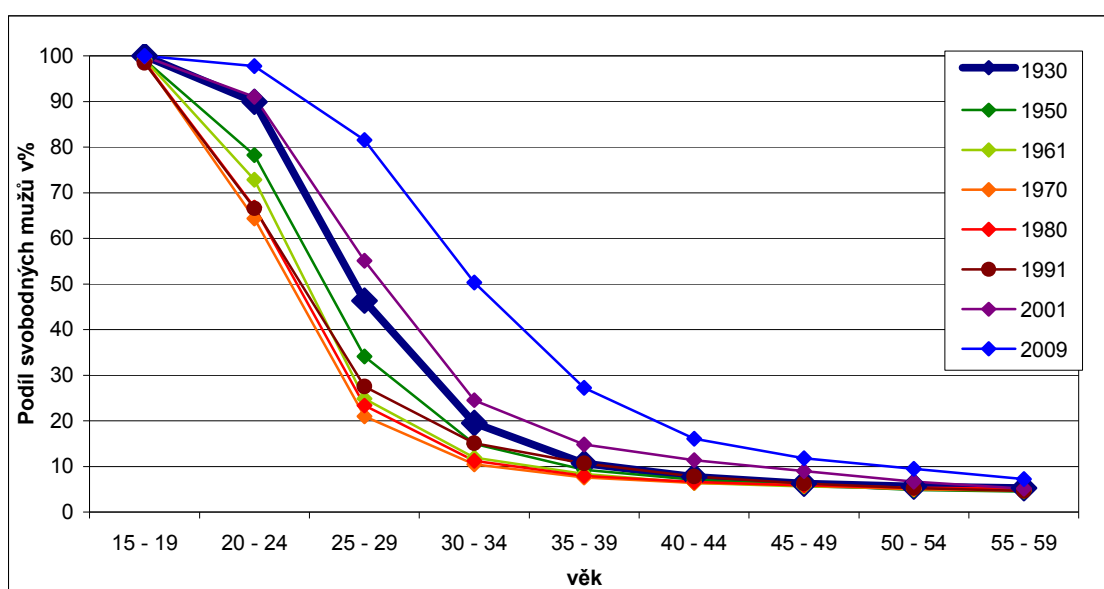
Muži vstupovali do manželství tradičně později než ženy, k hlubokému propadu podílu svobodných docházelo až ve věkové skupině 25–29 let. Podíl svobodných mužů v roce 1930 ve věku 15–19 let dosahoval skoro 100 %, v následující věkové kategorii klesl jen o 10 procentních bodů. K největšímu poklesu podílu svobodných mužů došlo ve věkové kategorii 25–29 let a to na 46,3 % v populaci. I v další věkové skupině byl pokles významný a to na 19,5 %, poté následoval již jen pozvolný pokles podílu svobodných mužů a ve věkové kategorii 55–59 let dosahoval již jen 5,3 %.

V letech 1961 až 1991 byl pokles podílu svobodných strmější a začal již ve věkové kategorii 20–24 let. V tomto věku bylo obvykle svobodných pouze kolem 65 % mužů. V následující věkové skupině byl jejich podíl již jen 20–30 % a ve věku 30–34 let byl hluboko pod 20 %. Dlouhodobě zůstával podíl trvale svobodných mužů téměř beze změny - činil přibližně 5 %. Zdá se, že až do nedávné doby zůstával v populaci podíl mužů, kteří o sňatek z nejrůznějších důvodů neusilovali, zhruba stejný a nezměnil se ani v období vysoké úrovně sňatečnosti narozdíl od žen.

Rok 2001 se v nejmladších věkových skupinách více podobal roku 1930, pokles podílu svobodných byl pozvolnější, ale stejně jako v období socialistického režimu ve starších věkových skupinách bylo jen velmi malé procento svobodných mužů - přibližně 5 %. V roce 2009 se věkové struktury mužů a žen přiblížily. Ve věkové skupině 20–24 let klesl podíl žen pomaleji a tak se lišil od mužů jen o 5 procentních bodů. V nejstarší věkové kategorii byl podíl svobodných mužů než žen jen nevýrazně vyšší.

V roce 2009 došlo poprvé za sledované roky k tomu, že podíly svobodných přesáhly úroveň z roku 1930; u mužů v celém věkovém spektru, u žen do věku 35–39 let. I to je potvrzením toho, že současný charakter sňatečnosti má stále odlišnější rysy jak od modelu "socialistického" tak modelu "tradičního".

Obr. 17 – Podíly svobodných mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.2 Stav „Manželství“

Do rodinného stavu ženatý nebo vdaná lidé mohou přibývat jedině tím, že vstoupí do manželství. Opouštět tento stav mohou rozvodem, úmrtím nebo úmrtím partnera. Stav ženatý nebo vdaná je specifický také tím, že se do něj, narozdíl od stavu svobodných, lidé mohou vracet díky opakovaným manželstvím. Stejně jako u svobodných, i v této kapitole je nejprve popsána úmrtnost ženatých a vdaných, posléze ovdovění a nakonec rozvodovost lidí žijících v manželství.

Na začátku sledovaného období byla na území České republiky takzvaná universální sňatečnost; do manželství vstupoval pokud možno každý, výjimku tvořili lidé s vážnými zdravotními obtížemi a část populace, která se rozhodla nevstupovat do manželství z náboženských či jiných důvodů. Na konci sledovaného období již však existuje podstatný kontingent osob, který svojí vlastní volbou do manželství nevstupuje. Tyto změny v chování se začaly odehrávat až v 90. letech 20. století a tak se ještě plně v populaci neprojevily. Starší věkové kategorie mužů a žen ještě zahrnují ročníky, které vstupovaly do manželství v letech s univerzální sňatečností.

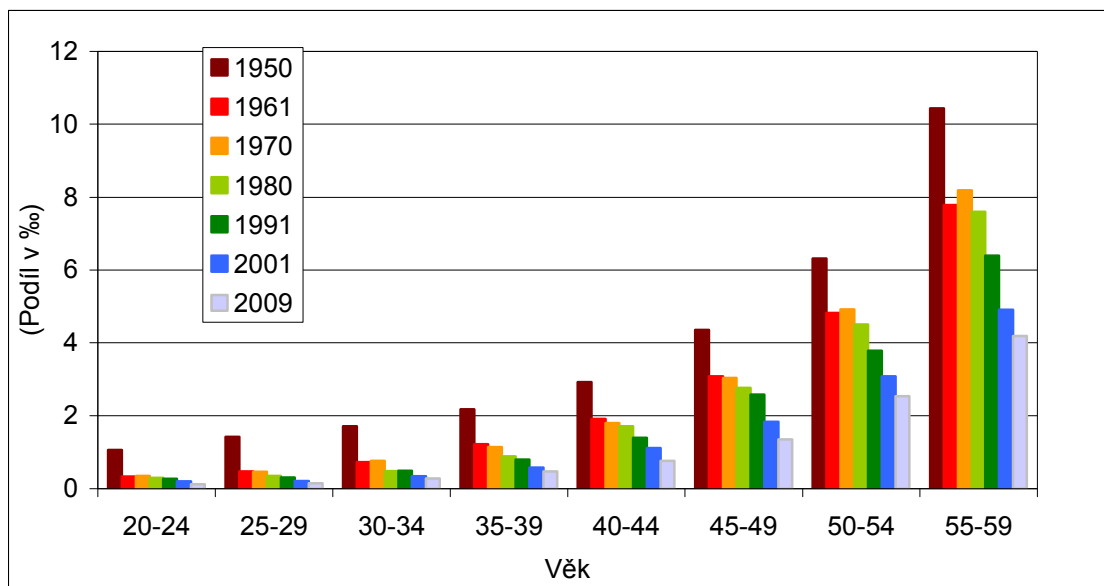
6.2.1 Úmrtnost v manželství

Jak u vdáných žen, tak u ženatých mužů jsou míry úmrtnosti nižší než u jejich svobodných protějšků a to skoro dvojnásobně. U obou pohlaví se však tento pokles projevuje až od věkové kategorie 25–29 let. Jinak má průběh úmrtnost osob žijících v manželství podobný charakter jako celková úmrtnost. I zde vdané ženy umírají o polovinu méně často než ženatí muži. Vliv manželství na snížení úmrtnosti je tedy na obě pohlaví takřka stejný. U úmrtnosti lidí žijících v manželství se projevuje pozitivní vliv selekce lidí nevstupujících do manželství na základě zdravotních důvodů. Tedy to, že zdraví muži a ženy se žení nebo vdávají a nemocní zůstávají svobodní.

Stejně jako u úmrtnosti svobodných, i zde zaznamenala úroveň úmrtnosti velký pokles v 50. letech 20. století. Od té doby však začal pokles stagnovat; dokonce docházelo i k mírnému nárůstu úmrtnosti mužů žijících v manželství a to pravděpodobně vinou zaostávání ve zdravotnictví. I v ostatních letech a věkových kategoriích je trend úmrtnosti svobodných a jedinců žijících v manželství podobný. Výjimku tvoří 90. léta 20. století, kde je hodnota úmrtnosti ženatých na rozdíl od svobodných mužů ve starších věkových kategoriích nižší než v předcházejících letech.

U vdáných žen byl pokles úmrtnosti v 50. letech 20. století obzvláště markantní. Od 80. let dochází sice k pozvolnému, ale trvalému, poklesu úmrtnosti. Ve sledovaném věkovém rozpětí dosahuje úmrtnost u vdáných žen jen velmi nízkých hodnot, na konci sledovaného období ani v nejvyšší věkové kategorii 55–59 let nepřesahuje hodnotu 4 promile, přesto je téměř třikrát nižší než byla v roce 1950.

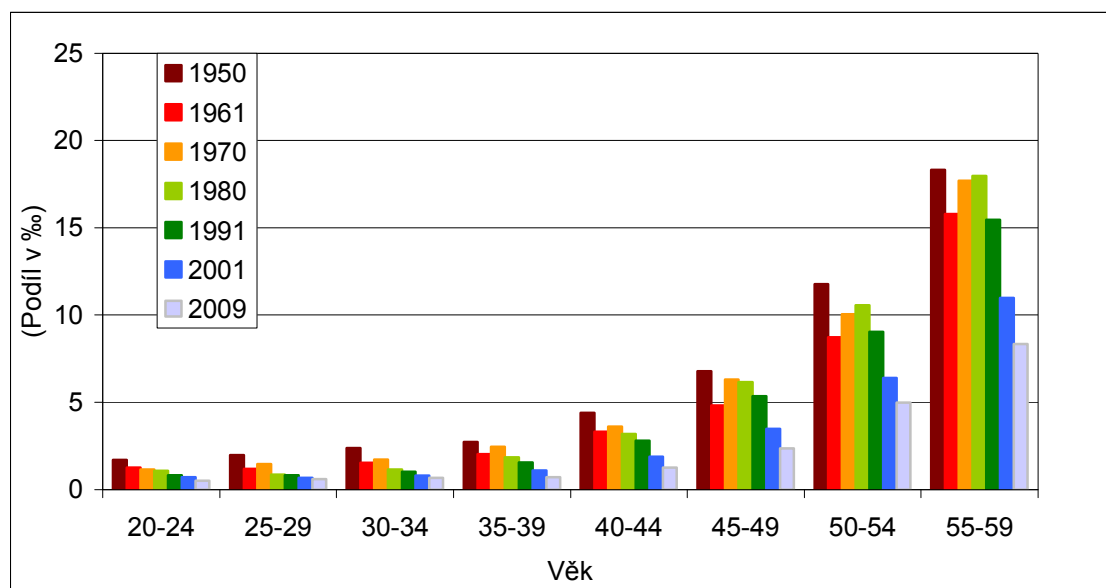
Obr. 18 – Míra úmrtnosti vdáných žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Úmrtnost ženatých mužů v 50. letech sice nezaznamenala tak velký pokles jako žen, avšak o to déle jí trvalo, než začala klesat. Ještě v 70. letech 20. století zaznamenala mírný nárůst, zvláště ve vyšších věkových kategoriích. Od 90. let klesá úmrtnost ženatých mužů rychleji než vdáných žen. Ovšem i na konci sledovaného období stále dosahuje hodnot vyšších než u žen, jak je vidět na datech z roku 2009.

Obr. 19 – Míra úmrtnosti ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.2.2 Rozvodovost lidí žijících v manželství

Po celé sledované období docházelo ke stabilnímu nárůstu rozvodovosti jak u mužů, tak u žen, přičemž rozdíly mezi pohlavími jsou víceméně zanedbatelné a i z hlediska míry rozvodovosti dosahují přibližně stejných hodnot. Maxima dosahuje rozvodovost po celé sledované období u obou pohlaví ve věkové kategorii 20–24 let. To může být způsobeno hlavně vyšší rozvodovostí manželství uzavřených v nižším věku, ale také tím, že většina manželství se rozvádí již 3–4 roky po sňatku.

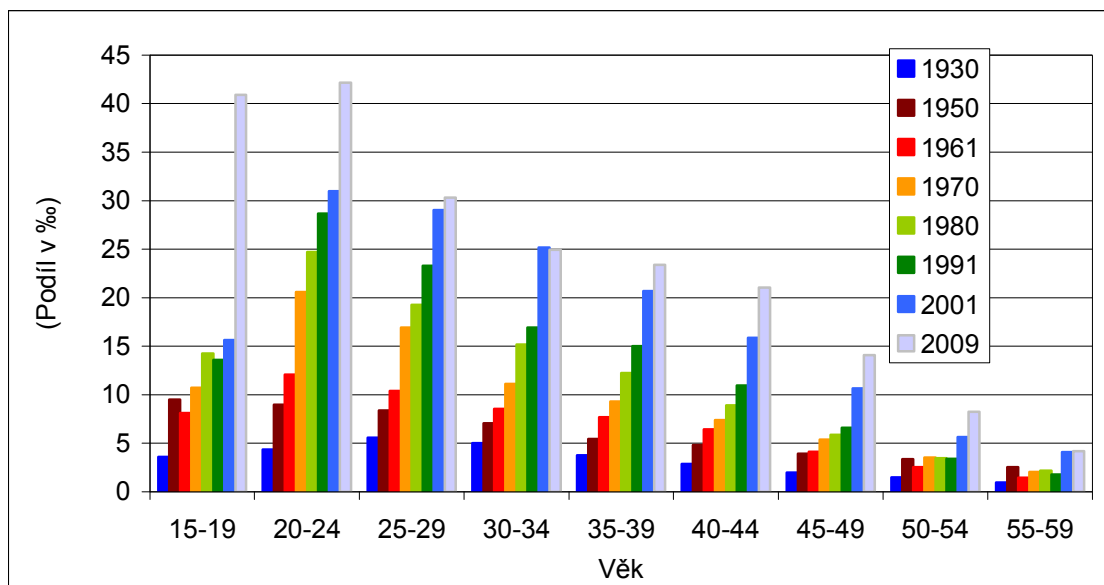
Ke skokovým nárůstům u rozvodovosti došlo mezi roky 1961 a 1970 a mezi roky 1991 a 2001. Nárůst mezi lety 1961 a 1970 lze připsat legislativním změnám zákona číslo 94/1963 Sb. O rodině, kde byl zrušen institut zjišťování viny na rozvratu manželství. Dříve totiž při rozvodu bylo nutné prokázat vinu jednomu z manželů. Druhý nárůst může být zapříčiněn tím, že v roce 1999 vstoupil v platnost nový zákon číslo 91/1998 Sb. O rodině, který má na straně jedné značně zpříšňovat rozvod manželství ze závislými dětmi. Jinými slovy, pokud soudce vyhodnotí, že rozvod manželství jde proti zájmu dětí, má možnost rozvod nepovolit. Ve skutečnosti však k těmto obstrukcím dochází jen velmi zřídka a na snížení míry rozvodovosti zákon ve své podstatě vliv neměl a nemá. Na straně druhé, stanovil zákon možnost rozvodu dohodou; pokud se manželé shodnou na majetkovém vyrovnání a péči o děti, je rozvod značně usnadněn, což mohlo částečně přispět ke značnému nárůstu rozvodovosti v prvních letech druhého tisíciletí.

Míra rozvodovosti dosáhla nejvyšších hodnot v roce 2009 ve věkových kategoriích 20–24 let a to u žen 42 promile a u mužů 44 promile. Do této statistiky se však počítají i rozvody, které nejsou ani pro jednoho z partnerů prvními. S již jedním prodělaným rozvodem se pravděpodobnost, že se jedinec znovu rozvede, zvyšuje (Lesný I., 1983).

V roce 2009 došlo u obou pohlaví k markantnímu nárůstu rozvodovosti v prvních dvou věkových kategoriích, ve kterých k vysoké úrovni rozvodovosti přispívá nízký počet osob žijících

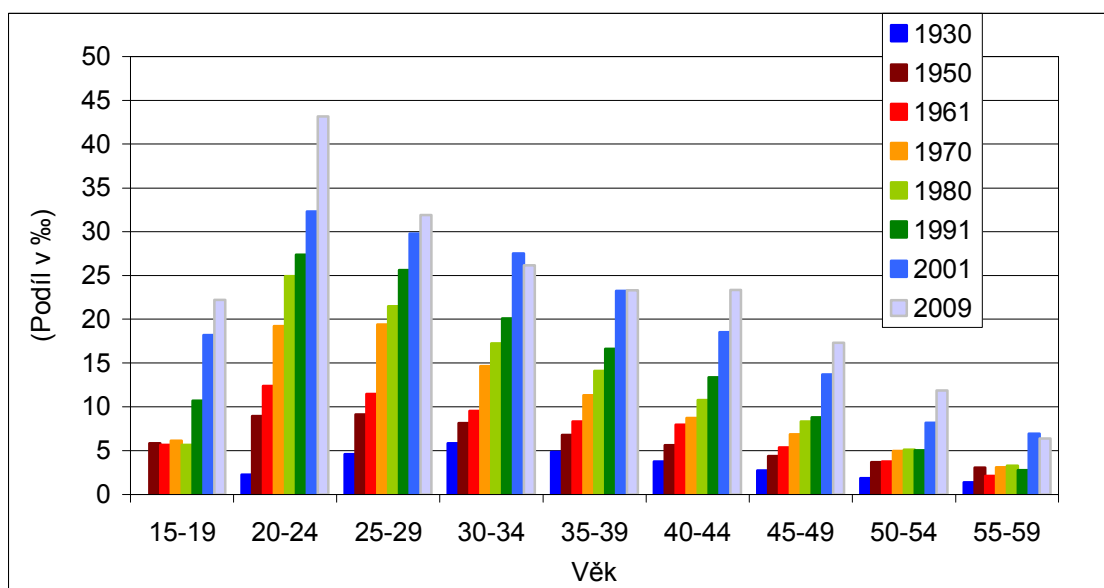
v manželství. Ve středním věku rozvodovost spíše stagnovala a ve vyšších věkových kategoriích již zase došlo k nárůstu rozvodovosti oproti předchozím rokům ve sledovaném období.

Obr. 20 – Míry rozvodovosti vdaných žen v ČR v letech 1930–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 21 – Míry rozvodovosti ženatých mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.2.3 Přechody stavu žijících v manželství

Tato podkapitola se zabývá přechody ze stavu manželství do stavu úmrtí, ovdovění a rozvodu. Ve stavu manželství došlo u obou pohlaví ve sledovaném období k podstatně menším změnám než u ostatních stavů (viz grafy v příloze C).

Pravděpodobnost zemřít v manželství je ve sledovaném věkovém intervalu po celé období velice nízká, příliš strukturu obyvatelstva podle rodinného stavu neovlivňuje. Nejvíce se projevuje

v posledních dvou sledovaných věkových kategoriích, tedy ve věku 50–59 let. Častěji umírají v manželství muži než ženy a vinou toho je pravděpodobnost ovdovění žen vyšší než u mužů.

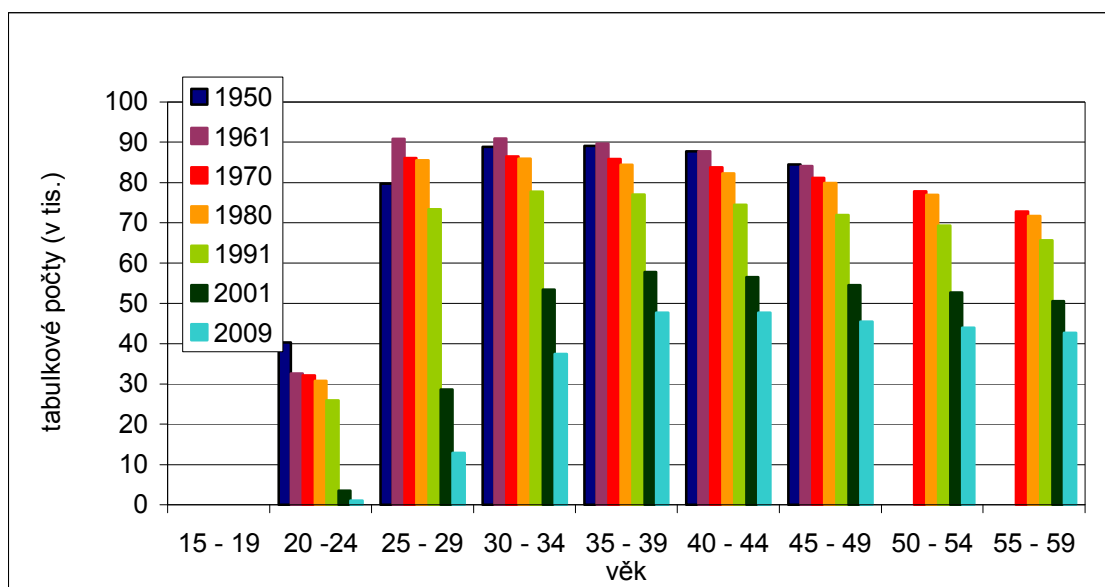
Pravděpodobnost ovdovění v průběhu sledovaného období klesá u obou pohlaví, u mužů pomaleji než u žen, protože u mužů již na začátku dosahovala nízkých hodnot.

Ze stavu manželského se ve sledovaném věkovém intervalu nejvíce odchází rozvodem. Pravděpodobnost ukončení manželství rozvodem se u obou pohlaví příliš neliší, v roce 1950 nedosahovala hranice 10 %, během sledovaného období pak konstantně rostla. Hranici 10 % překročila u obou pohlaví v roce 1980. Do té doby se pravděpodobnost ukončení manželství rozvodem mezi jednotlivými věkovými kategoriemi významně nelišila. Od 80. let 20. století začíná ve věkových kategoriích 20–25 let a 25–29 let narůstat intenzivněji než v ostatních věkových kategoriích. V roce 2009 již 20 % manželství lidí ve věkové kategorii 20–24 let končilo rozvodem.

Z těchto přechodů vycházejí následující tabulkové počty, v nichž jsou zachyceny projevy jednotlivých demografických událostí. Výsledky tabulkových počtů žijících v manželstvích dokumentují pokles lidí žijících v manželství po celé sledované období. Na tento stav má vliv jak rozvodovost, tak sňatečnost a úmrtnost.

Od 50. let do 80. let 20. století byla většina populace žen od věkové kategorie 20–24 let, mužů pak od věkové kategorie 25–29 let, ve stavu manželství. Od 90. let probíhá transformace společnosti a tak dochází k postupnému snižování tabulkového počtu osob žijících v manželství vinou klesající sňatečnosti a rostoucí rozvodovosti. Na tabulkových počtech žijících v manželství je vidět, že pokud by se zachovaly sňatkové, rozvodové a úmrtnostní poměry jako v letech 2001 a 2009, tak by v následujících letech došlo k výraznému poklesu počtu vdaných a ženatých ve všech věkových kategoriích v populaci.

Obr. 22 – Tabulkové počty žijících vdaných žen v ČR v letech 1950–2009

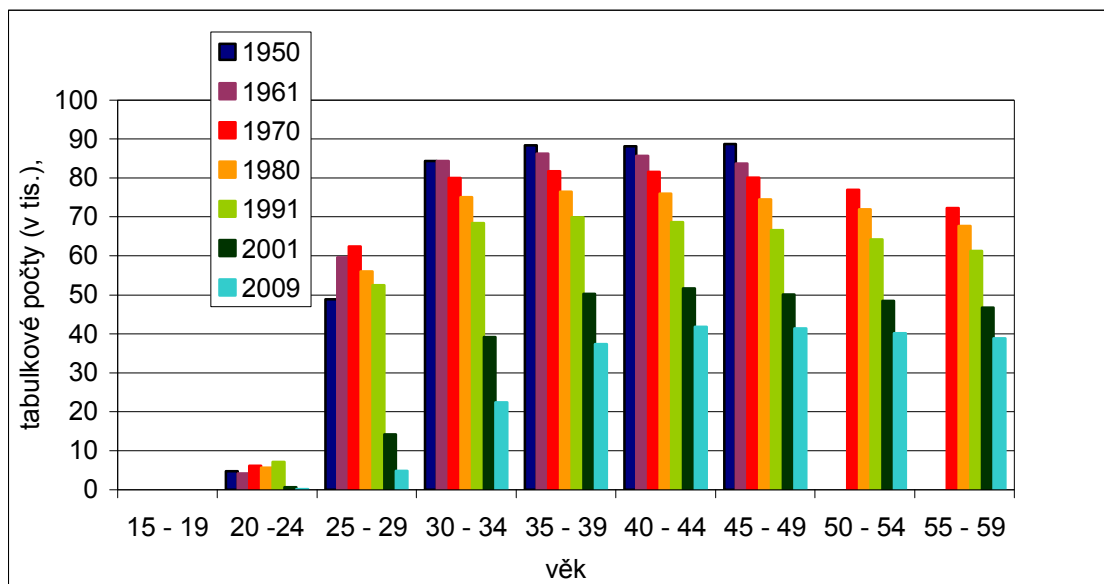

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

U mužů jsou počty ženatých po celé sledované období nižší než u žen. Pravděpodobně proto, že muži vstupují do manželství již tradičně v pozdějším věku. Počty mužů žijících v manželství tak

dosahovaly po celé sledované období maxima o jednu věkovou kategorii později než počty vdaných žen.

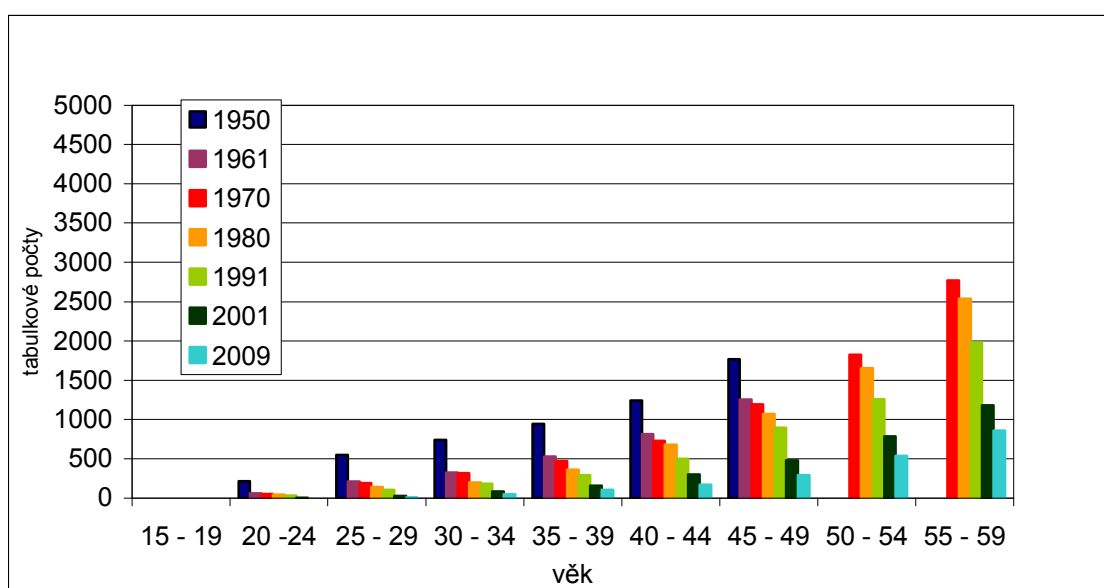
Obr. 23 – Tabulkové počty žijících ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

U vdaných žen dosahovaly tabulkové počty zemřelých maxima v roce 1950. V 50. letech 20. století došlo k významnému poklesu. Následně však již zvláště v nižších věkových kategoriích docházelo ke stagnaci úmrtnosti a to až do 80. let. Od roku 1990 počty zemřelých vdaných žen klesají a na konci sledovaného období jsou až čtyřnásobně nižší než jak tomu bylo v roce 1950; to znamená, že ženy umíraly čtyřikrát častěji v roce 1950, než tomu bylo v roce 2009.

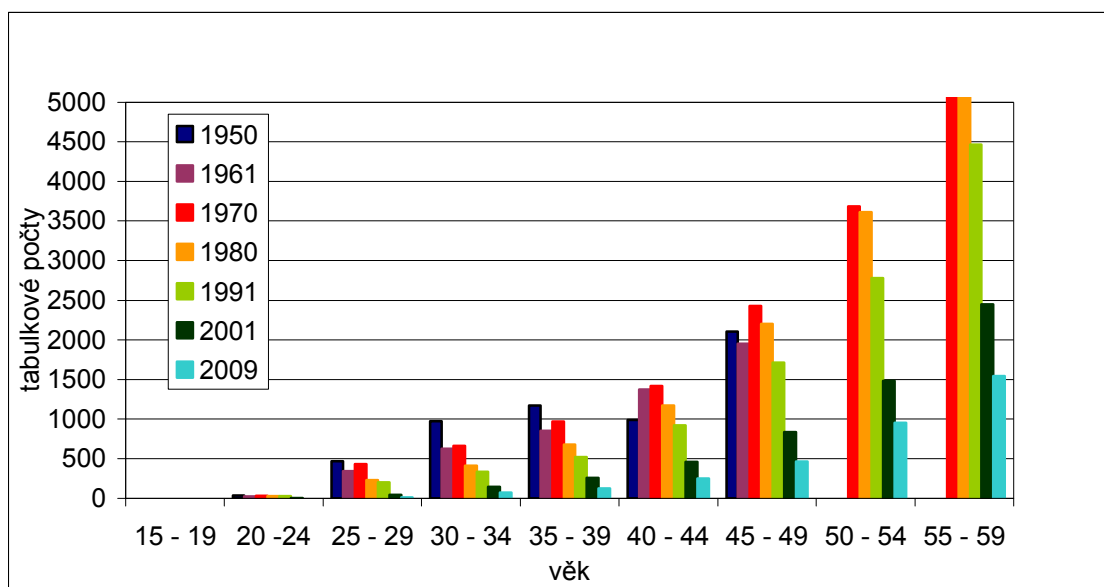
Obr. 24 – Tabulkové počty zemřelých vdaných žen v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Počty zemřelých ženatých mužů jsou po celé sledované období vyšší než počty zemřelých vdaných žen. Na rozdíl od žen zde nebyl pokles mezi lety 1950 a 1961 tak významný a dokonce ve věkové kategorii 40–49 let byly počty zemřelých ženatých mužů vyšší v roce 1970.

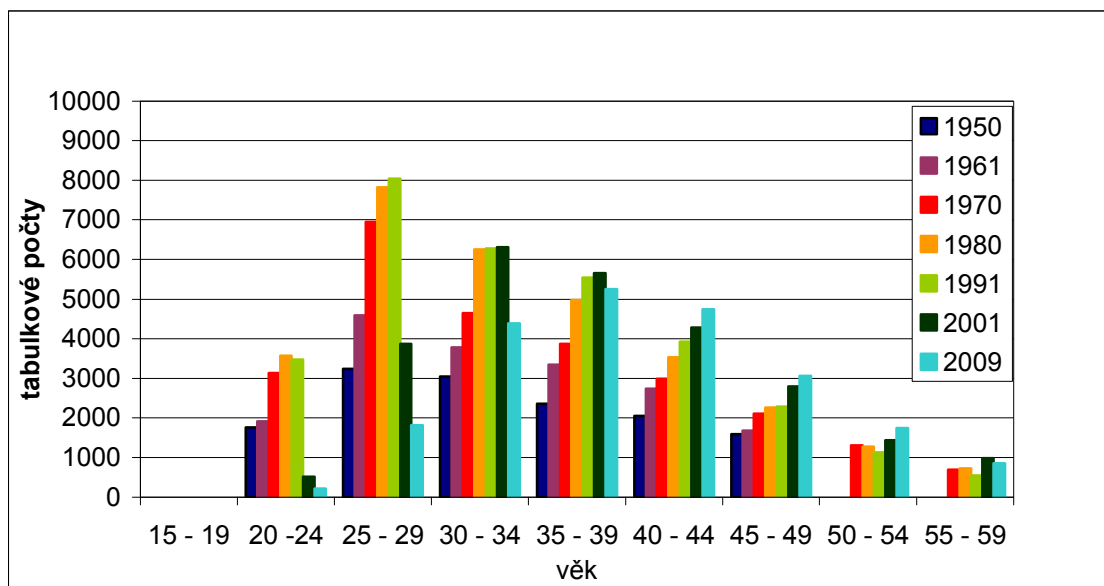
Obr. 25 – Tabulkové počty zemřelých ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009

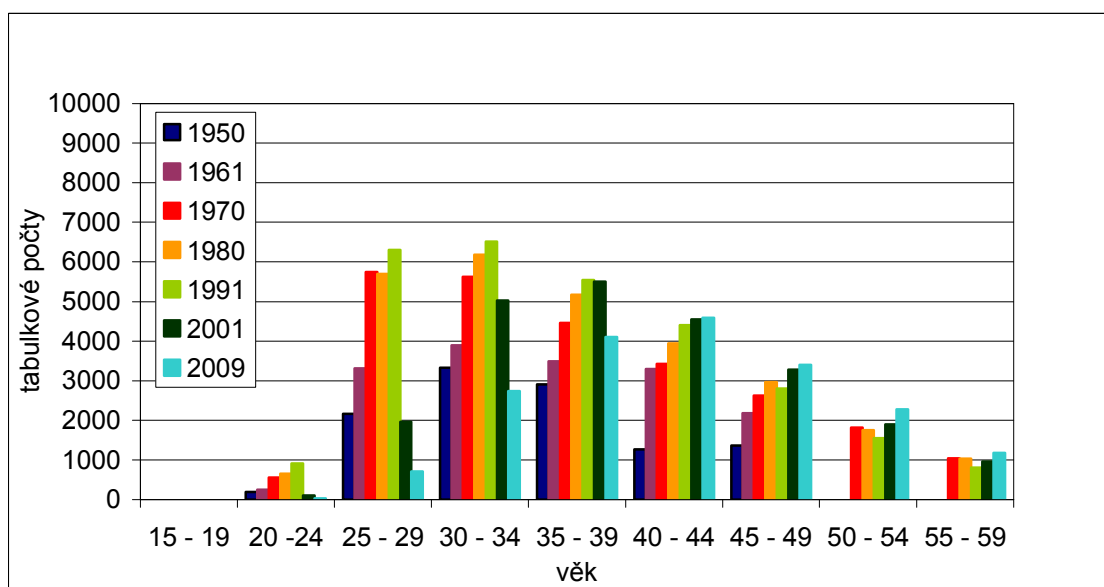
Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

U tabulkových počtů rozvodů docházelo od roku 1950 do roku 1991 k trvalému nárůstu hodnot. Od 90. let dochází k poklesu počtu rozvodů a to navzdory zvyšující se intenzitě rozvodovosti, protože zároveň dochází k významnému poklesu úrovně sňatečnosti, tudíž k poklesu počtu lidí žijících v manželství, u kterých může k rozvodu dojít. Jinými slovy, i přes rostoucí rozvodovost se rozvody stávaly méně častými díky snižování se základny osob žijících v manželství. Na začátku sledovaného období odcházely ženy ze stavu manželství rozvodem nejvíce ve věkové kategorii 25–29 let, muži pak ve věkové kategorii 30–34 let.

Roku 2001 se maximum přesunulo u žen do věkové kategorie 30–34 let, u mužů do věku 35–39 let a roku 2009 došlo k dalšímu přesunu maxima o jednu věkovou kategorii, tedy do věku 35–39 let u žen a 40–44 let u mužů. Stejně jako u tabulkového počtu lidí žijících v manželství i zde jsou maxima u mužů posunuta o jednu věkovou kategorii výše než je tomu u žen.

Obr. 26 – Tabulkové počty rozvodů žen v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 27 – Tabulkové počty rozvodů mužů v ČR v letech 1950–2009

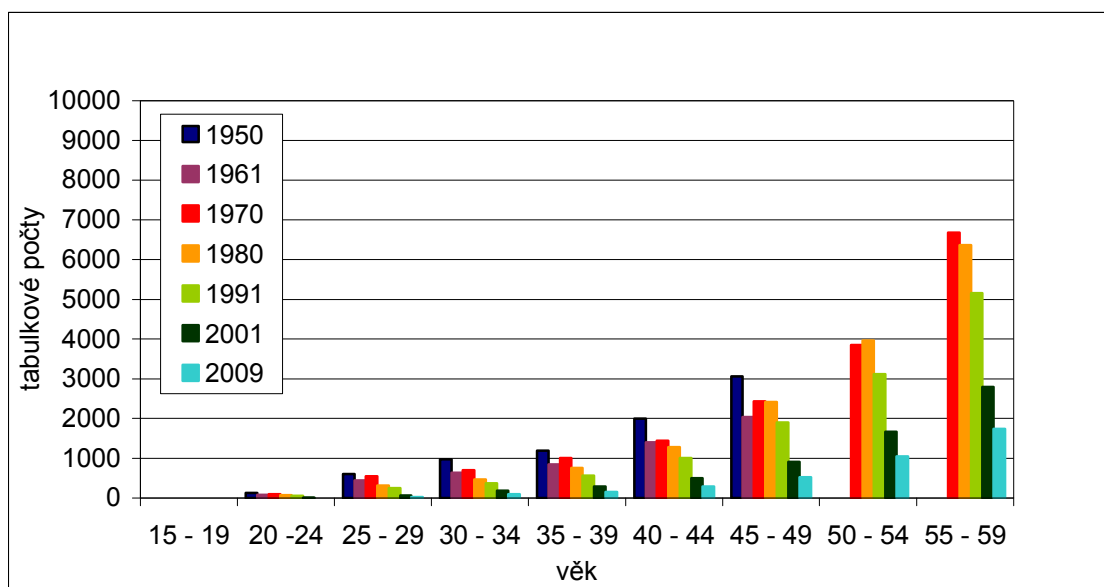
Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Tabulkové počty ovdovění zachycují přeživší partnery tabulkových počtů zemřelých vdaných žen a ženatých mužů. Díky tomu i zde dochází k postupnému snižování počtů po celé sledované období, neboť s klesající úmrtností lidí žijících v manželství klesají i počty ovdovění. Dalším faktorem poklesu je i to, že kontingent osob žijících v manželství, u kterých může ovdovění nastat, se stále snižuje.

U ovdovění žen se projevila stagnace úmrtnosti u ženatých mužů v 60. letech 20. století tak, že docházelo i mírnému nárůstu odchodu žen z manželství ovdověním. U ovdovění mužů tím, že

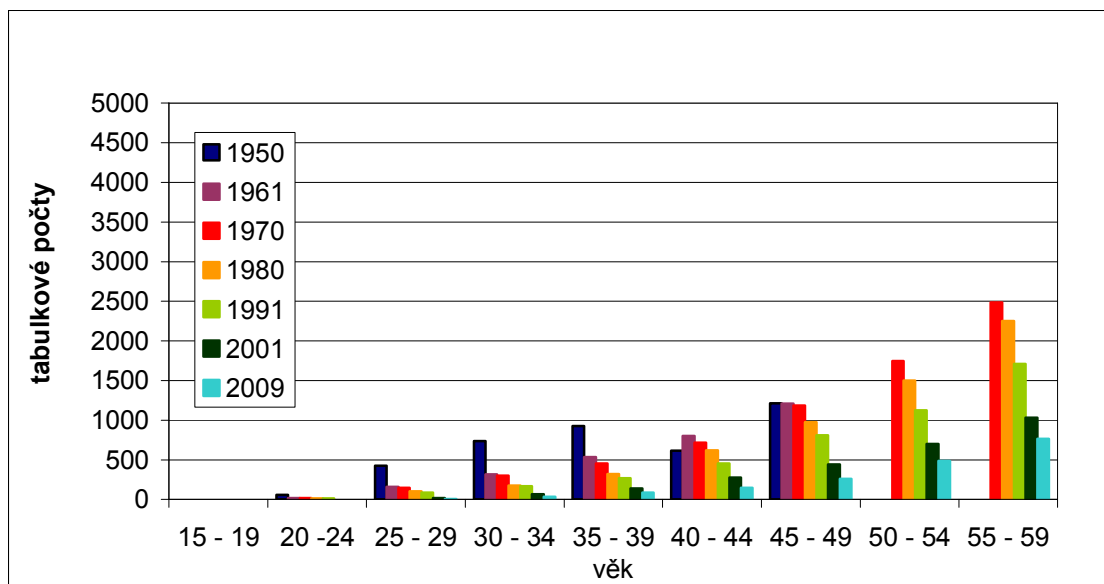
u úmrtnosti vdaných žen nedošlo v tomto období k tak výrazné stagnaci, dochází k trvalému poklesu odchodu mužů z manželství ovdověním. Výjimku tvoří rok 1950 ve věkové kategorii 40–44 let, kdy byly počty ovdovění mužů nižší než v roce 1961.

Obr. 28 – Tabulkové počty ovdovění u žen v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 29 – Tabulkové počty ovdovění u mužů v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

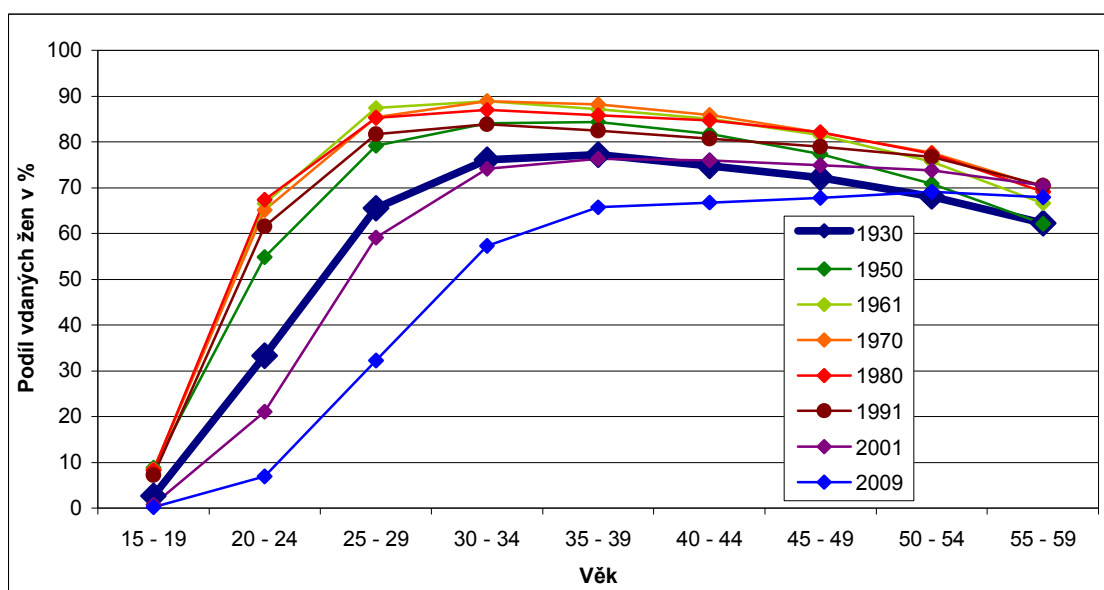
6.2.4 Žijící v manželství v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti, úmrtnosti a rozvodovosti.

Ve sledovaném období stejně jako podíly svobodných mužů klesají s věkem pomaleji než svobodných žen, tak i rostou s věkem pomaleji podíly ženatých mužů než vdaných žen.

V roce 1930 a 1950 podíly vdaných žen dosáhly maximální hranice okolo 80 % ve věkové skupině 30–34 let. Od věkové skupiny 40–44 let postupně podíl vdaných žen opět klesal až k hranici 60 %. V letech 1961 až 1980 dochází k nárůstu podílů vdaných žen až na 90 % ve věkové skupině 30–34 let, pak s dalším narůstajícím věkem postupně klesají podíly vdaných žen až k 70 %.

V roce 1991 naposledy přesáhlo maximum podílu vdaných žen 80 %, ale ve starších věkových skupinách byl pokles stejný jako v předešlých letech. Rok 2001 se podobal strukturou vdaných žen roku 1930 s tím rozdílem, že podíl v nejstarších věkových skupinách zůstává na hladině 70 %; je tedy o 10 procentních bodů vyšší, než byl v roce 1930.

Obr. 30 – Podíly vdaných žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Podíly ženatých mužů byly za celé pozorované období vyšší než u žen, dosahovaly maxima ve vyšších věkových skupinách a v nejstarších věkových kategoriích u nich nedocházelo k poklesu.

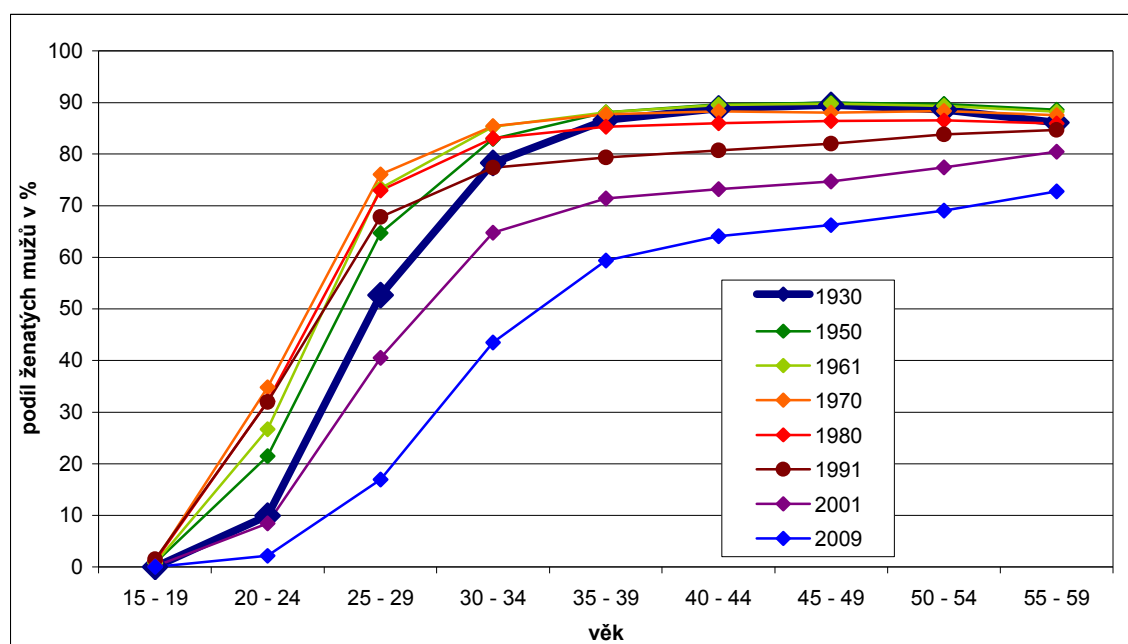
Roky 1930 a 1950 jsou svou věkovou strukturou téměř totožné. Prudký nárůst podílu ženatých mužů začíná ve věkové kategorii 25–29 let, ale maxima dosahuje až v kategorii 40–44 let, kde se přibližuje číslu 90 %. Okolo této hodnoty se pohybují i údaje ve starších věkových skupinách.

V letech 1961 až 1980 došlo k zvýšení podílu ženatých mužů v nejmladších věkových skupinách a zároveň zůstaly zachovány jejich vysoké podíly ve starším věku. Od roku 1991 dochází k postupnému poklesu podílů ženatých mužů ve všech věkových skupinách. U mužů narozdíl od žen platí, že s rostoucím věkem roste i podíl mužů žijících v manželství.

V roce 2009 je u obou pohlaví nejnižší podíl osob žijící v manželství za sledované období, podíly vdaných žen se více podobají struktuře podílu ženatých mužů a v nejstarších věkových skupinách již nedochází k poklesu podílu vdaných žen.

Z výše uvedeného je dobře patrný rozhodující vliv sňatečnosti na počty a skladbu osob žijících v manželství. Je také zřejmé, že v současnosti je to právě rozvodovost, která již tak klesající počty osob žijících v manželství redukuje výrazněji než úmrtnost.

Obr. 31 – Podíly ženatých mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.3 Stav „rozvedení“

Do rodinného stavu rozvedení mohou vstupovat jen lidé ze stavu manželství, a to ukončením manželství rozvodem. Stejně jako u stavu manželství mohou lidé svůj vstup do stavu rozvedení do jisté míry sami ovlivnit. Odcházet ze stavu rozvedených lze buď uzavřením opakovaného sňatku, nebo úmrtím.

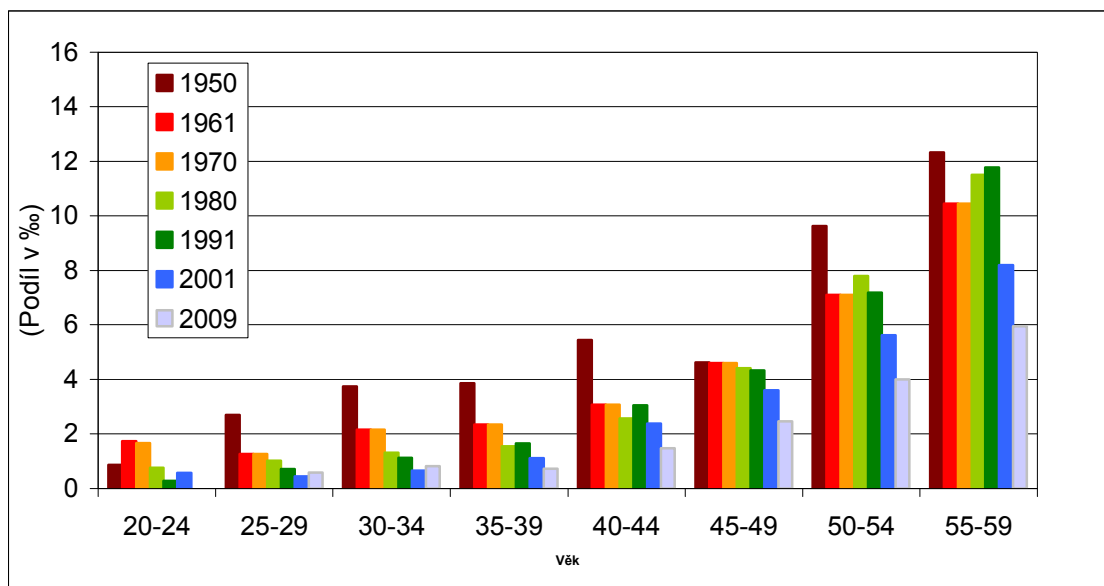
Stejně jako v předchozích podkapitolách, i zde je úmrtnost rozvedených popsána jako první, protože se jedná o přirozený jev, a poté je rozebrána jejich sňatečnost, neboť tam již se projevuje více sociálních a kulturních faktorů. To, jak často lidé podstupují rozvod, je částečně ovlivněno liberalizací nebo restrikcí rozvodové legislativy a změnami v hodnotách společnosti, kde rozvod postupně přestává být stigmatem.

6.3.1 Úmrtnosti rozvedených

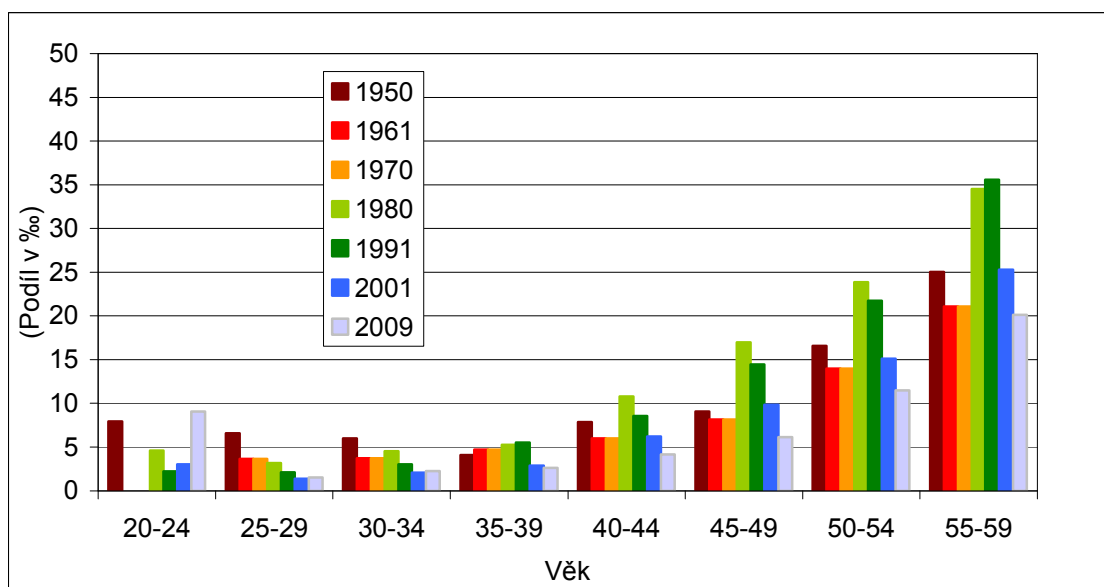
I úmrtnost rozvedených kopíruje křivku úmrtnosti v ostatních rodinných stavech, tedy pokles v roce 1961, následný nárůst v roce 1970 a poté víceméně následující stagnace, která se láme až roku 1991; od té doby úmrtnost znovu klesá.

U obou pohlaví je sice úmrtnost rozvedených o trochu nižší než ve stavu svobodných, ani zdaleka však nedosahuje nízké úmrtnosti lidí žijících v manželství. Uzavřením sňatku tedy sice značně poklesne míra úmrtnosti, ale pokud se osoby rozvedou, jejich úmrtnost se vrací k hodnotám úmrtnosti svobodných.

Hodnoty v nižších věkových kategoriích jsou do jisté míry ovlivněny nízkými počty zemřelých rozvedených jedinců. I přesto, že data úmrtnosti rozvedených byla sloučena do věkové kategorie do 24 let, dochází ve statistických výpočtech k výkyvům, které jsou způsobeny chybou malých čísel.

Obr. 32 – Míry úmrtnosti rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 33 – Míry úmrtnosti rozvedených mužů v ČR v letech 1950–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.3.2 Sňatečnost rozvedených

Rozvedení lidé měli na začátku sledovaného období, tedy v letech 1930 a 1950, více než dvakrát větší pravděpodobnost, že se znovu ožení, nebo vdají, než svobodná populace. Tento rozdíl se postupem času snižuje, až se stává zanedbatelným. Začáteční markantní rozdíl mohl být způsoben tím, že lidé se dříve rozváděli, jen pokud již měli partnera, se kterým se mohli znovu oženit nebo vdát.

Stejným vývojem procházel i rozdíl mezi sňatečností rozvedených mužů a žen. Rozvedení muži měli na začátku sledovaného období až dvojnásobně vyšší míru sňatečnosti než rozvedené

ženy a tento rozdíl se pomalu snižoval, až na konci sledovaného období víceméně vymizel. Tento vývoj je možné spojit se zrovnoprávněním rolí žen a mužů ve společnosti. Lze z tohoto usuzovat i na to, že postavení rozvedené ženy na sňatkovém trhu nebylo tak výhodné, jako postavení rozvedeného muže. Zejména rozvedená žena, která pečovala o jedno nebo více dětí, obtížně hledala partnera a postupně na nový sňatek častěji rezignovala.

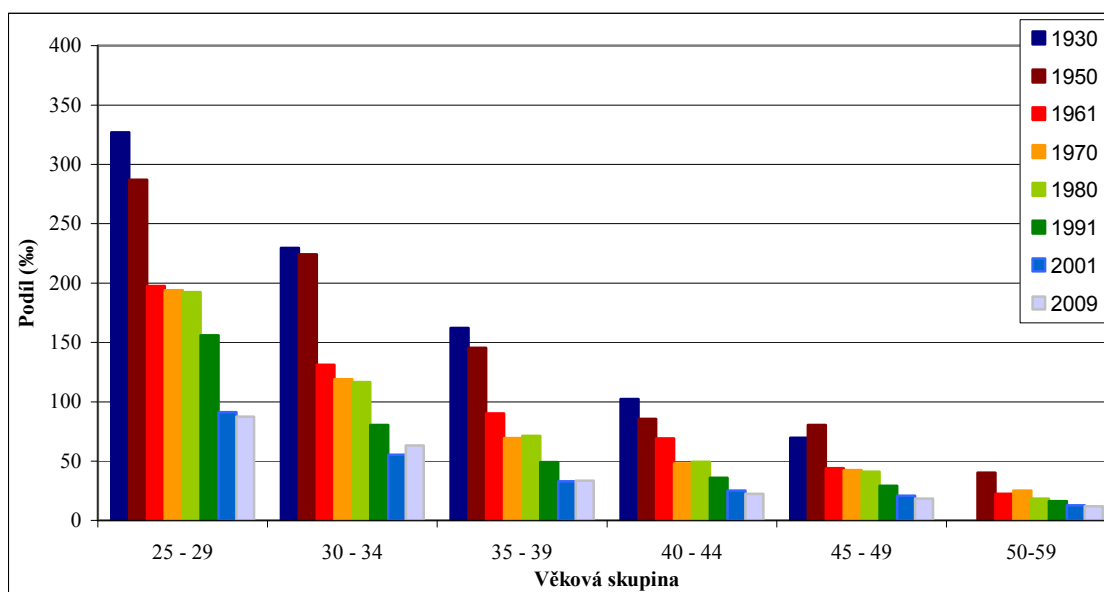
Úroveň sňatečnosti rozvedených mužů i žen dosahuje u obou pohlaví maxima v prvním věkové kategorii 25–29 let a pak spolu s rostoucím věkem klesá přibližně stejně rychle ve všech sledovaných letech.

Roku 1961 dochází ke skoro polovičnímu poklesu hodnoty míry sňatečnosti rozvedených u obou pohlaví. Nejmarkantnější pokles je zaznamenán v mladších věkových kategoriích (25–29 let a 30–34 let), v ostatních věkových skupinách nejsou rozdíly zase tak veliké a v poslední věkové skupině (50–59 let) jsou rozdíly u žen skoro zanedbatelné. Tento pokles lze vysvětlit změnou tolerance vůči rozvodu ve společnosti, lidé se již rozváděli bez toho, aby se zamýšleli rovnou se znovu vdát. V roce 1961 docházelo k poklesům úrovně sňatečnosti i u ostatních rodinných stavech.

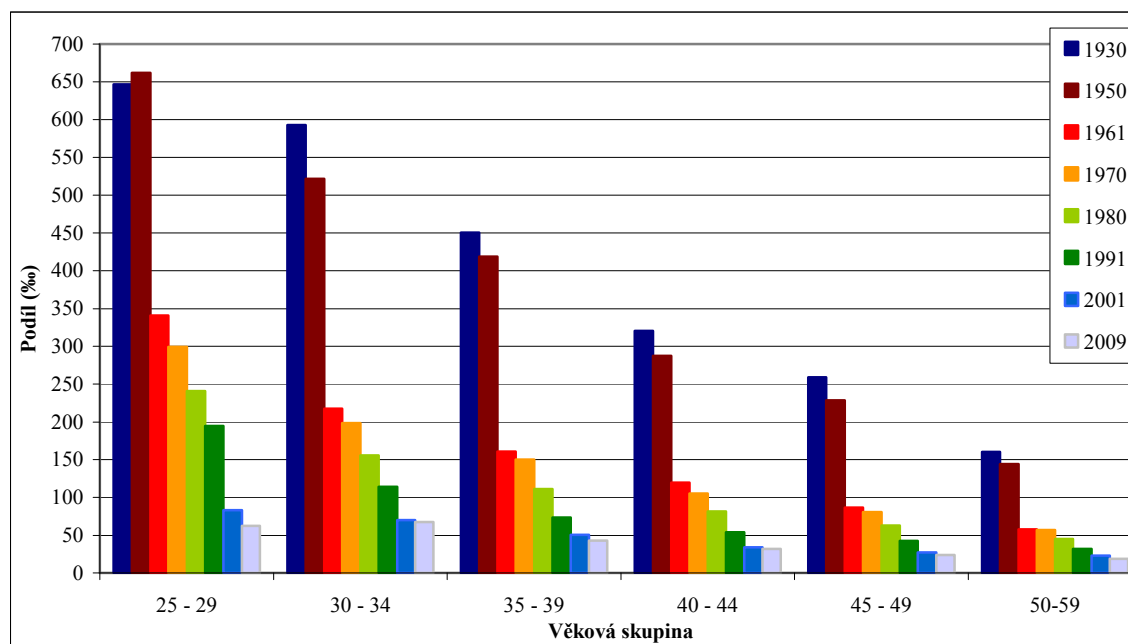
V letech 1961 až 1991 dochází buď ke stagnaci míry sňatečnosti rozvedených, nebo jen k jejímu mírnému poklesu. Propopulační a bytová politika komunistického režimu v 70. letech 20. století byla zaměřena především na sňatečnost svobodných, neboť byla cílena na mladé lidi do věku 30 let, a tak u rozvedených nehrála signifikantní úlohu.

V roce 2001 dochází k druhému prudkému propadu míry sňatečnosti rozvedených u obou pohlaví. Tento pokles již kopíruje pokles v hodnotách míry sňatečnosti svobodných.

Obr. 34 – Specifické míry sňatečnosti rozvedených žen v ČR v letech 1930–2009 v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 35 – Specifické míry sňatečnosti rozvedených mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.3.3 Přechody stavu rozvedených

Přechody ze stavu rozvedených mohou být v nižších věkových kategoriích ovlivněny chybou malých čísel, a to zvláště na začátku a na konci sledovaného období, kdy lidé vstupovali do prvního manželství později.

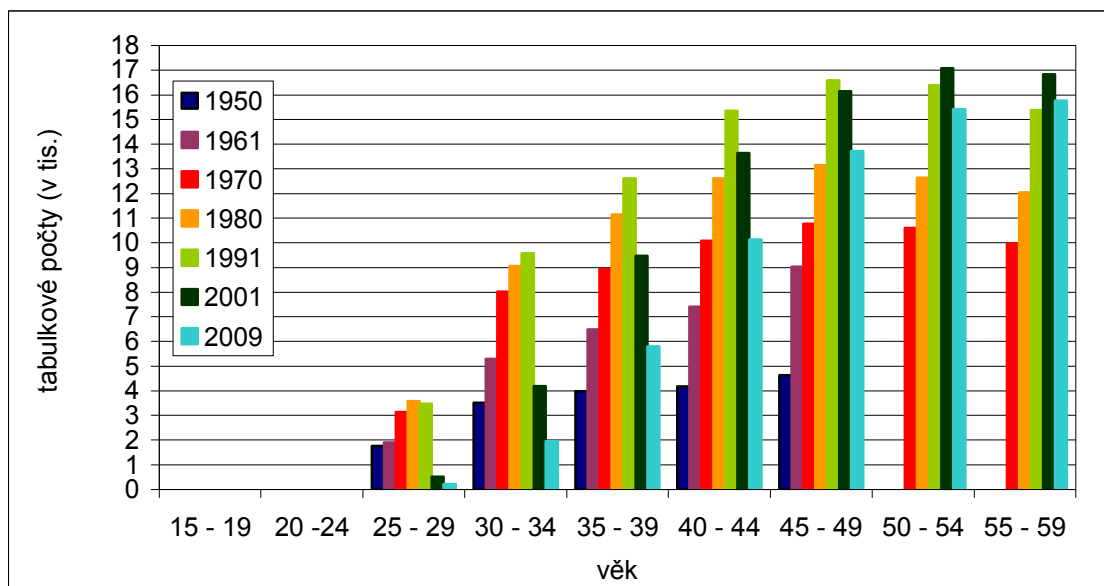
Odchod ze stavu rozvedených úmrtím se začíná projevovat po celé sledované období až od vyšších věkových kategoriích a u rozvedených mužů je pravděpodobnost přechodu vyšší.

Z rozvedených žen na začátku sledovaného období ve věkové kategorii 20–24 let 90 % opouštělo tento stav sňatkem, s přibývajícím věkem tato pravděpodobnost klesala, až se přiblížila k hranici 30 % ve věkové kategorii 55–59 let. Až do konce 90. let klesala pravděpodobnost rozvedených žen uzavřít sňatek jen postupně. Maximum se drželo ve věkové kategorii 20–24 let a nekleslo pod hranici 70 %. K výraznějšímu poklesu docházelo ve vyšších věkových skupinách. Na přelomu tisíciletí došlo k nápadnému poklesu i ve věkové skupině 20–24 let a to ke 40 %. V ostatních věkových kategoriích k poklesu došlo také, ale nebyl již tak signifikantním.

U rozvedených mužů byl průběh pravděpodobnosti uzavřít sňatek podobný jako u žen. Začáteční křivka pravděpodobnosti je obdobná jako u žen, jen během sledovaného období byl pokles pravděpodobnosti ve vyšších věkových kategoriích u mužů pozvolnější.

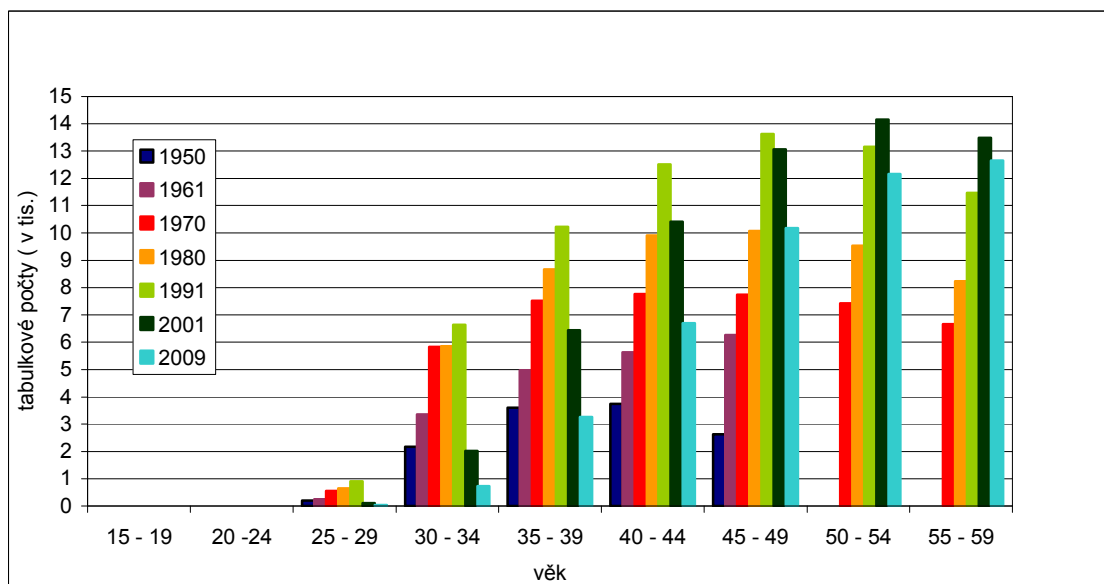
Tabulkové počty žijících rozvedených u obou pohlaví dosahují maxima ve středním věku po celé sledované období a poté buď stagnují, nebo dochází k jejich mírnému poklesu.

Od začátku sledovaného období až do roku 1991 se počty žijících rozvedených mužů a žen zvyšují. V roce 2001 dochází k poklesu jejich počtů jak u mužů, tak u žen, s výjimkou dvou nejstarších věkových kategorií, kde byl počet žijících rozvedených vyšší než v letech předcházejících. V těchto věkových kategoriích dochází k poklesu až v roce 2009. Jak již bylo zmíněno v kapitole manželství u rozvodovosti, k tomuto poklesu dochází díky snížené sňatečnosti.

Obr. 36 – Tabulkové počty žijících rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Po celé sledované období jsou počty žijících rozvedených mužů nižší než žen. Rozvedení muži častěji než ženy odcházejí ze stavu rozvedených sňatkem a ve vyšších věkových kategoriích také i úmrtím.

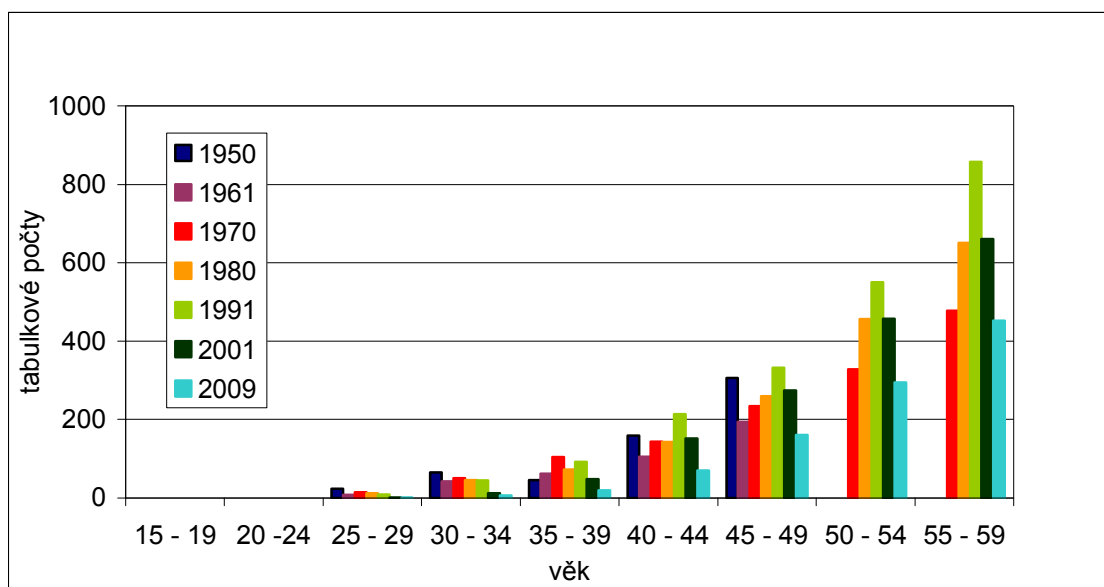
Obr. 37 – Tabulkové počty žijících rozvedených mužů v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Tabulkové počty zemřelých v rodinném stavu rozvedených rostly až do roku 1991 vinou rostoucího počtu rozvedených v populaci. Od roku 1991 se snižují díky poklesu počtu rozvedených a částečně i zlepšením úmrtnostních podmínek.

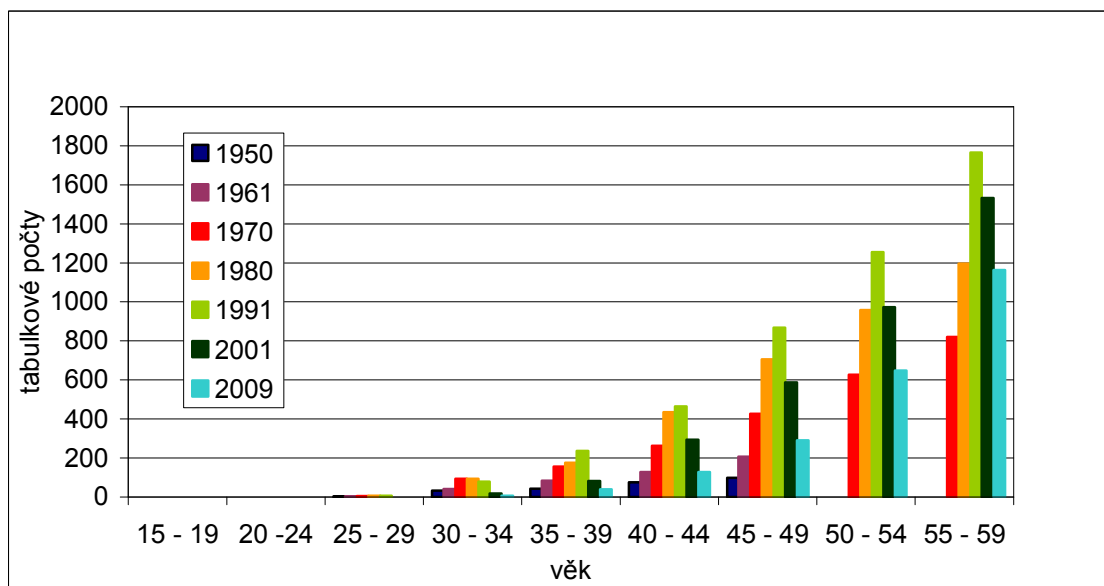
U rozvedených žen je výjimkou častější úmrtnost v roce 1950 ve věku od 40 let do 59 let, kdy byla v tomto věkovém rozpětí pravděpodobnost přechodu do stavu vdaných u žen nízká a ony tak více zůstávaly ve stavu rozvedených.

Obr. 38 – Tabulkové počty zemřelých rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 39 – Tabulkové počty zemřelých ženatých mužů v ČR v letech 1950–2009

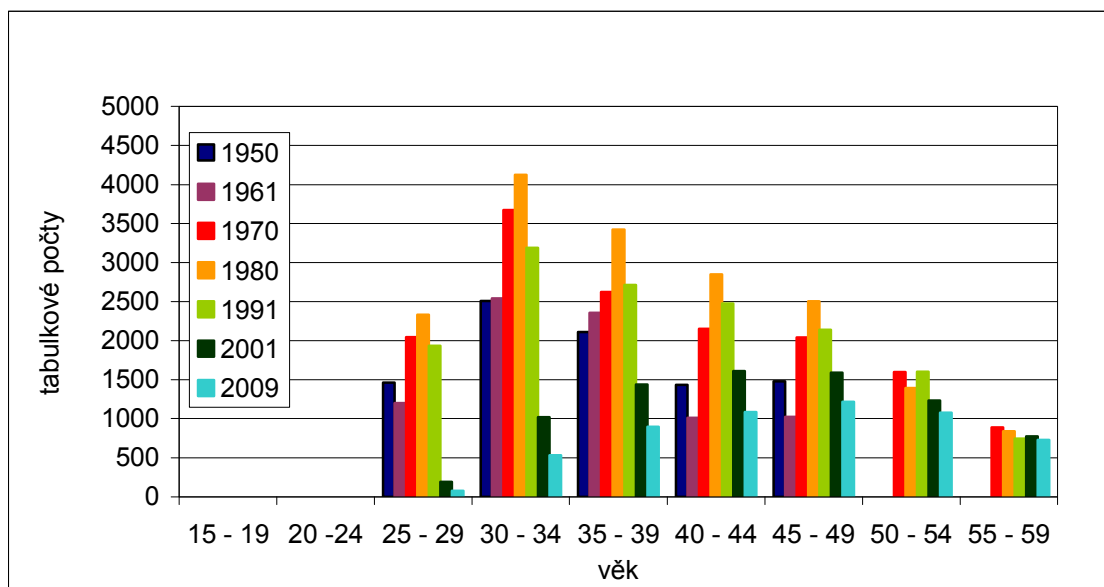
Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

I když sňatečnost rozvedených byla nejvyšší v roce 1950 a od té doby už jen klesala, tak přesto byly přechody rozvedených do stavu manželství nejčastější v roce 1980 u žen a v roce 1970 u mužů, a to díky rostoucím počtům rozvedených v populaci v těchto letech. S klesajícím počtem rozvedených v populaci klesají i počty jejich sňatků. Od roku 2001 jsou nízké počty sňatků rozvedených navíc ovlivněny celkovou nízkou sňatečností.

Na začátku sledovaného období nabýval nárůst počtu sňatků rozvedených nejvyšších hodnot v mladších věkových kategoriích. V průběhu sledovaného období se počty sňatků postupně přesouvají do vyšších věkových kategorií.

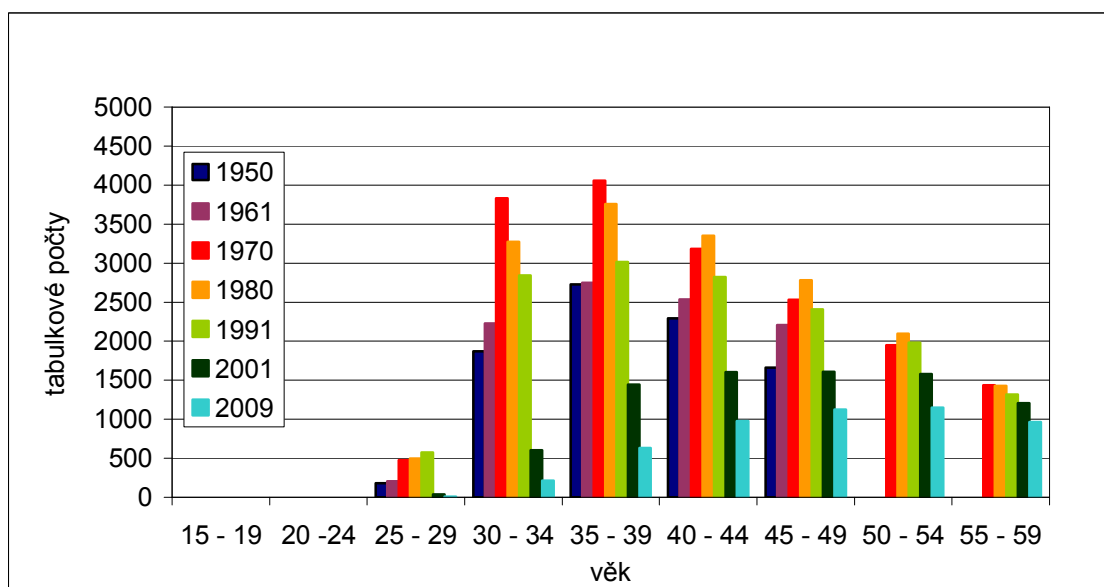
Počty uzavřených sňatků jsou u mužů od věku 40 let do věku 59 let vyšší než u žen.

Obr. 40 – Tabulkové počty sňatků rozvedených žen v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 41 – Tabulkové počty sňatků rozvedených mužů v ČR v letech 1950–2009

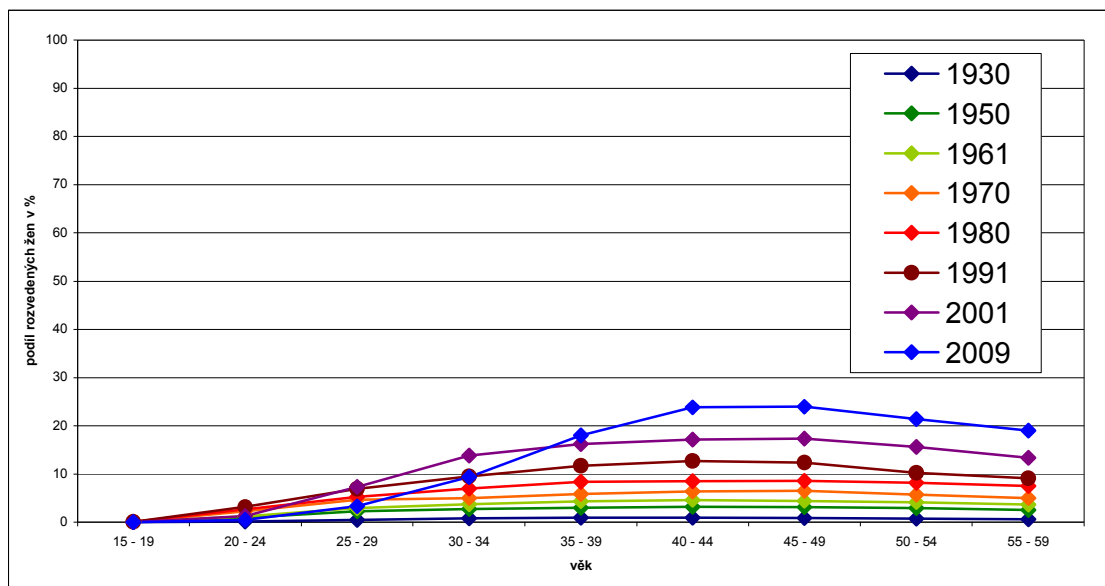
Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.3.4 Rozvedení v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti a úmrtnosti

Podíly rozvedených v populaci byly rok od roku ve sledovaném období vyšší, počty rozvedených rostou spolu s věkovou kategorií.

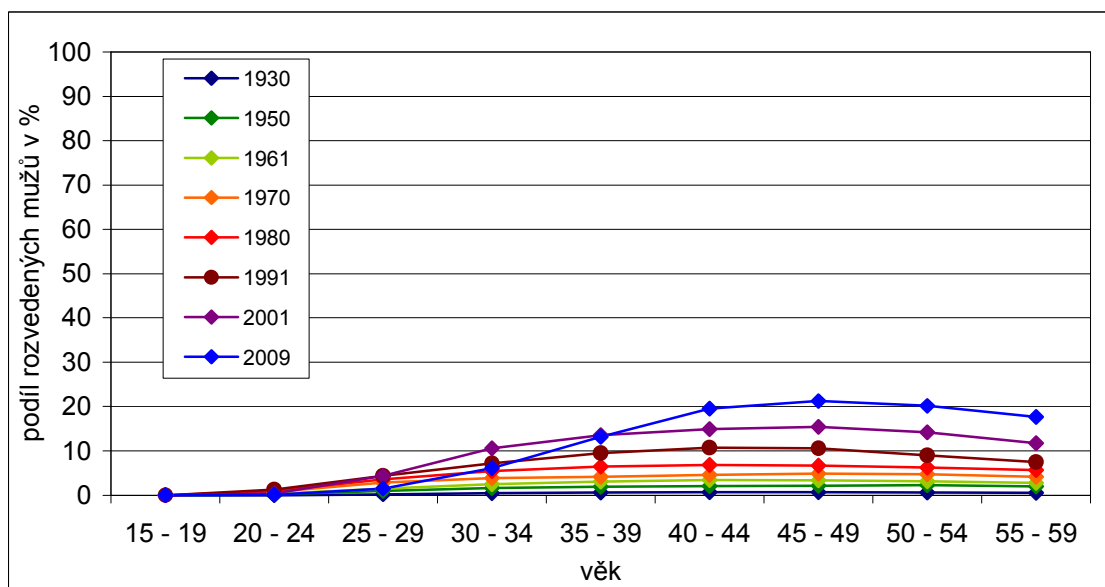
V roce 2001 poprvé došlo k poklesu podílu rozvedených v nejmladších věkových skupinách oproti předešlým rokům; v roce 2009 se tento pokles ještě prohloubil a posunul až do věkové skupiny 30–34 let. Je to pravděpodobně způsobeno odsouváním prvních sňatků do vyššího věku a pak tudíž není téměř nikdo, kdo by se v mladších věkových kategoriích mohl rozvádět. Ve věkové skupině 35–39 let dosáhly podíly rozvedených v roce 2009 stejných hodnot jako v roce 2001. Od věkové skupiny 45–49 let podíly rozvedených převyšují předchozí roky a přesahují úroveň 20 %. Podíly rozvedených žen podle věku jsou mírně vyšší než podíly rozvedených mužů.

Obr. 42 – Podíly rozvedených žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 43 – Podíly rozvedených mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.4 Stav „ovdovělí“

Rodinný stav vdovství je specifický tím, že lidé do něj nevstupují na základě svého rozhodnutí, ale úmrtím manžela, případně manželky. V tomto je přechod do stavu vdovství podoben přechodu do stavu úmrtí. Ovšem vzhledem k tomu, že narozdíl od stavu úmrtí stav vdovství není stavem absorpčním, lze stav vdovství opouštět, a to dvěma způsoby: uzavřením nového sňatku, nebo úmrtím.

Ve sledovaném věkovém intervalu je kontingent osob ve stavu vdovství početně značně omezen. Většina lidí do něj vstupuje až ve vyšším věku, než který je předmětem zkoumání. U zpracování přechodů a pravděpodobností ovdovění tedy nejčastěji narazíme na zkreslení vinou chyby malých čísla.

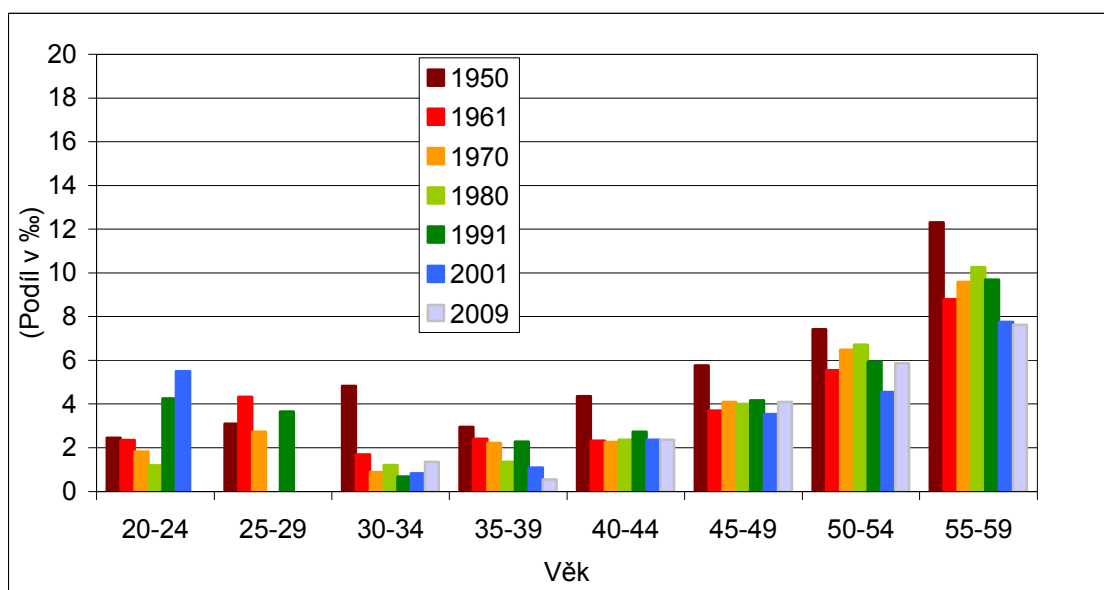
6.4.1 Úmrtnost ovdovělých

Míry úmrtnosti ovdovělých jsou značně poznamenány malým vzorkem populace v nižších věkových kategoriích, kterých se tento stav týká. Pravděpodobnost ovdovět v nižších věkových kategoriích je nízká a proto se úmrtnost ovdovělých dotýká již jen velmi malého množství jedinců. Proto dochází ke zkreslení kvůli chybě malých čísel, hlavně v nižších věkových kategoriích. Z těchto důvodů bylo nutné přidat k tomuto grafu tabulku absolutních počtů ovdovělých mužů a žen, která se nachází v příloze A1 a A2.

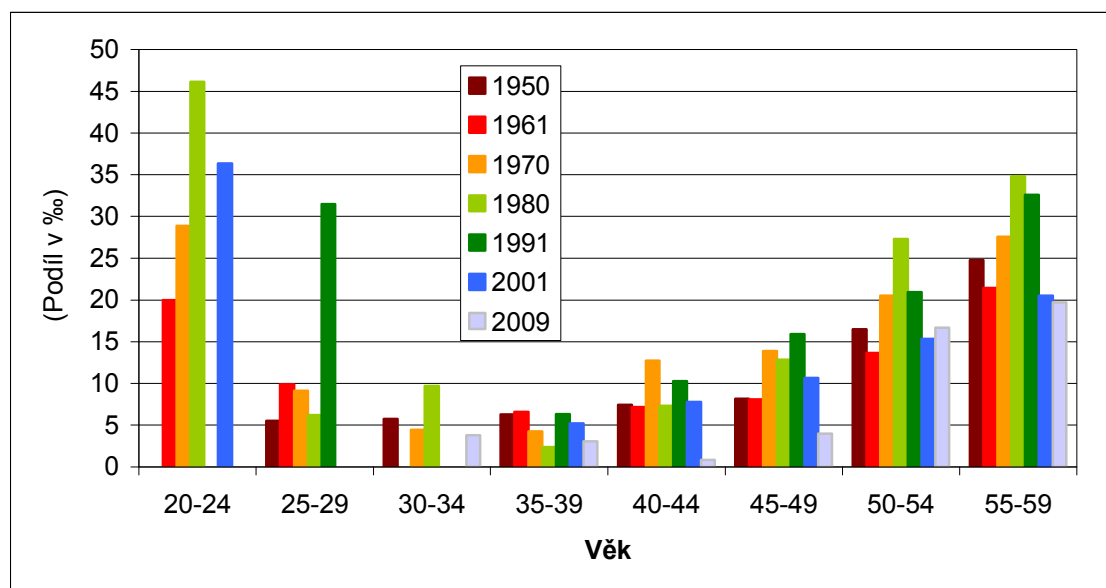
Průběh úmrtnosti ovdovělých žen se podobá spíše snížené úmrtnosti žen vdaných. Naproti tomu úmrtnost ovdovělých mužů se svými hodnotami blíží úmrtnosti svobodných.

U úmrtnosti žen došlo k poklesu v 50. letech a od té doby její hodnoty víceméně stagnují. Úmrtnost vdovců pokles v 50. letech nezaznamenala.

Obr. 44 – Specifické míry úmrtnosti ovdovělých žen v ČR v letech 1950–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 45 – Specifické míry úmrtnosti ovdovělých mužů v ČR v letech 1950–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

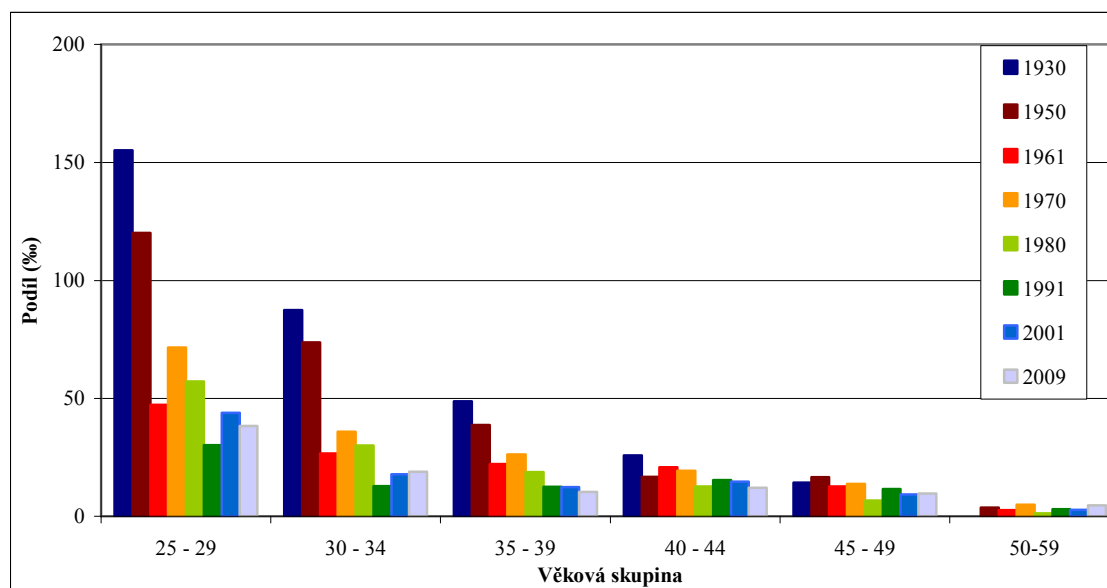
6.4.2 Sňatečnost ovdovělých

Ve sledovaném době stejně jako u sňatečnosti svobodných a rozvedených dochází i u ovdovělých k poklesu sňatečnosti, maxima dosahuje úroveň sňatečnosti u obou pohlaví v roce 1930 a to v nejmladší sledované věkové kategorii 25–29 let. Toto lze vysvětlit tím, že dříve lidé bývali majitelé velkých stavení a jejich role byly pevně spjaté s vedením hospodářství. Při úmrtí jednoho z nich, tedy najednou chyběl v rodině hospodář nebo hospodyně a jejich roli bylo nutné co nejrychleji zaplnit novým partnerem.

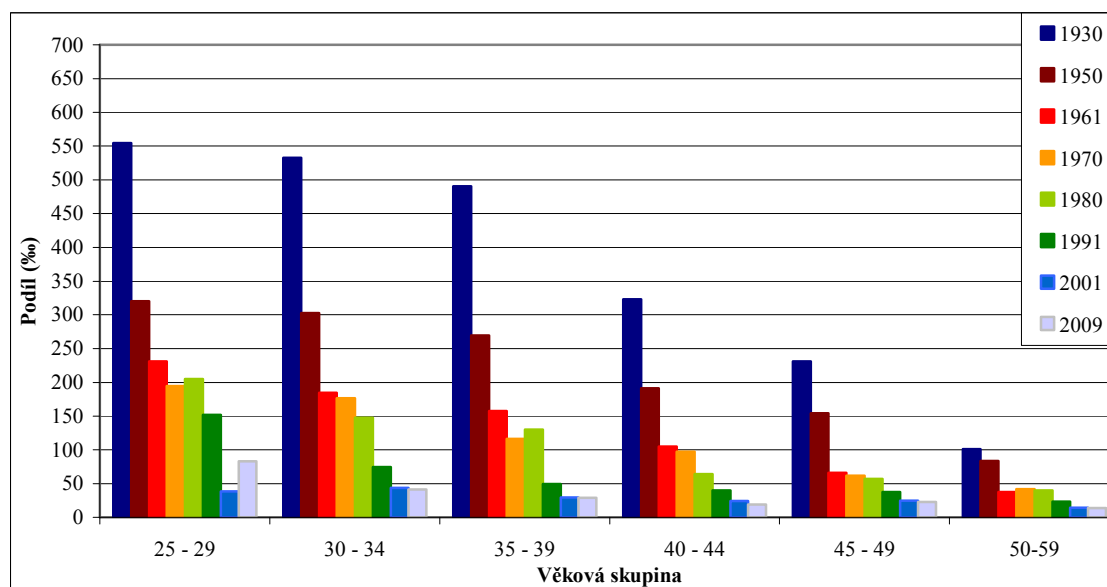
Dalším důvodem, který vysokou míru sňatečnosti ovdovělých mohl ovlivnit, je to, že dříve se rodilo více dětí. Až ve 30. letech poklesla úhrnná plodnost na 1,6, po válce již bývaly některé rodiny už spíše ménědětné a některé vdovy či vdovci mohli být i bezdětní.

U vdov dochází k rychlejšímu poklesu sňatečnosti spolu s rostoucím věkem než u vdovců. Svojí křivkou se sňatečnost ovdovělých více podobá sňatečnosti rozvedených než svobodných. Stejně jako ta totiž nereaguje nárůstem sňatečnosti na politickou snahu o navýšení počtu sňatků v 70. letech. Narozdíl od sňatečnosti rozvedených zde však dochází k největšímu poklesu sňatečnosti u obou pohlaví již v roce 1950. U žen dochází k dalšímu významnému poklesu hodnoty sňatečnosti v roce 1961.

U sňatečnosti ovdovělých je sňatečnost mužů dokonce více než dvojnásobně vyšší než u žen, což je největší rozdíl, kterého sňatečnost u rozdílných rodinných stavů mezi pohlavími dosahuje.

Obr. 46 – Specifické míry sňatečnosti ovdovělých žen v ČR v letech 1930–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 47 – Specifické míry sňatečnosti ovdovělých mužů v ČR v letech 1930–2009 v ‰

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.4.3 Přechody stavu ovdovělí

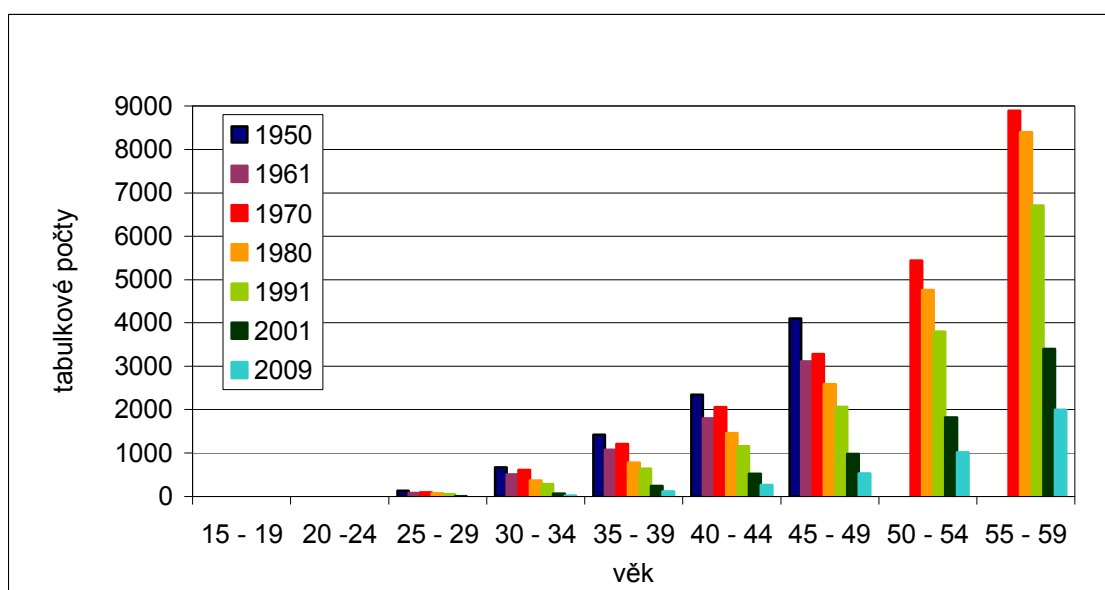
Vínou chyby malých čísel nebude rozebrán přechod ze stavu vdovství do stavu zemřelý u obou pohlaví. Grafy znázorňující tabulkové počty zemřelých vdov a vdovců jsou uvedeny v příloze B.

U žen v roce 1950 dosáhla pravděpodobnost odchodu ze stavu vdovství sňatkem maxima ve věkových kategoriích 20–24 let a 25–29 let a blížila se k 50 %, s rostoucím věkem již jen klesala. V 50. letech došlo k poklesu této pravděpodobnosti, ale již v 60. letech narostla o 10 procentních bodů. Od 70. let pravděpodobnost vdov uzavřít sňatek již klesala trvale. Na konci sledovaného období dosahovala maxima ve věkové kategorii 25–29 let a jeho hodnota nepřekročila hranici 20 %.

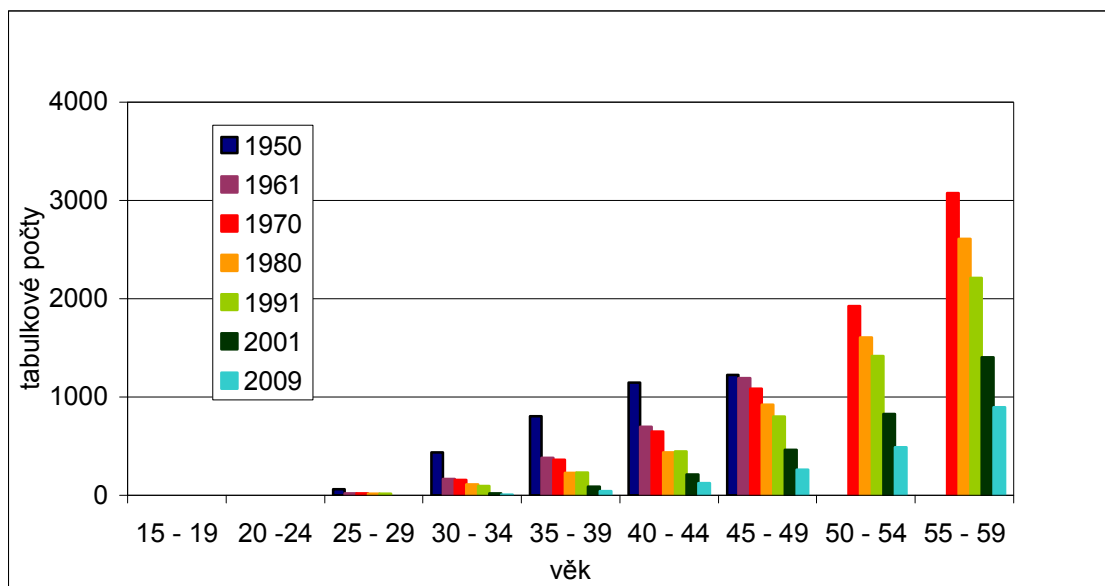
U vdovců na začátku sledovaného období byla pravděpodobnost uzavřít sňatek téměř tak vysoká jako u rozvedených; ve věkové kategorii 25–29 let dosahovala 90 %. Narozdíl od vdov u ovdovělých mužů klesala pravděpodobnost uzavřít sňatek kontinuálně po celé sledované období. Do konce 90. let klesala rychleji ve vyšších věkových kategoriích. Na začátku druhého tisíciletí začala klesat i v nižších věkových kategoriích, v roce 2009 dosáhla maxima ve věkové kategorii 25–29 let překročením hranice 30 %.

Počty žijících ovdovělých po celé sledované období neustále klesaly, výjimkou byl rok 1970 u žen, ve kterém došlo k mírnému nárůstu počtu vdov oproti roku 1961. Počty vdov dosahovaly po celé sledované období až trojnásobně vyšších hodnot než u vdovců a to díky mužské nadúmrtlosti a vyšší sňatečnosti ovdovělých mužů.

Obr. 48 – Tabulkové počty žijících ovdovělých žen v ČR v letech 1950–2009

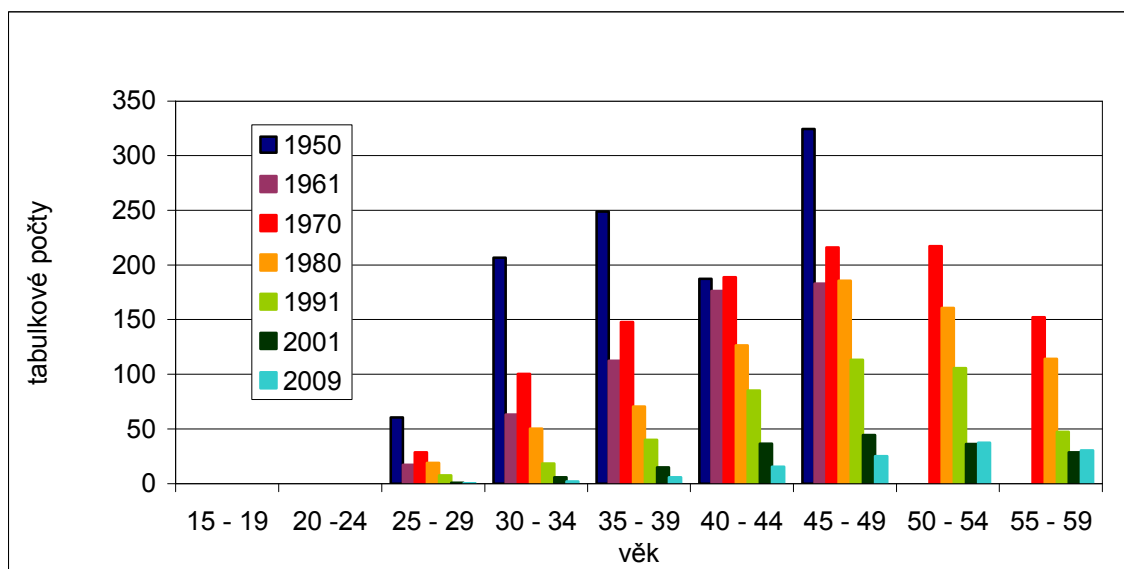
Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Obr. 49 – Tabulkové počty žijících ovdovělých mužů v ČR v letech 1950–2009

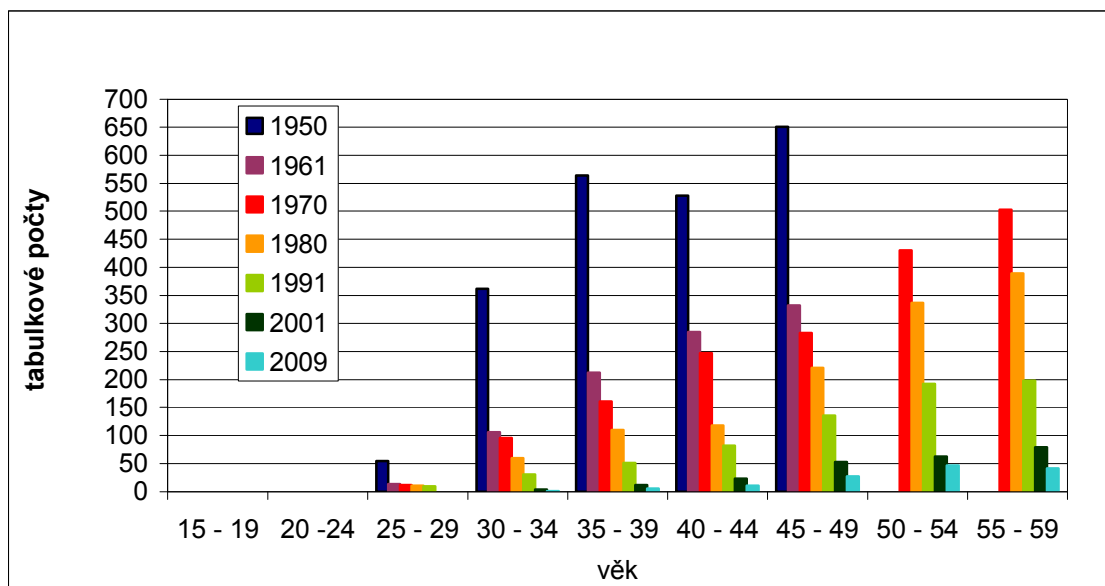
Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Tabulkové počty vdovců jsou po celé sledované období přibližně dvakrát vyšší než u vdov. Navzdory stále se snižujícím počtům ovdovělých se i počty jejich sňatků snižují, a to vinou snižující se celkové sňatečnosti. Maximum u počtu sňatků vdov se po celé období nachází ve věkové kategorii 45–49 let, u vdovců ve sledovaném věkovém intervalu počty sňatků rostou spolu s věkem a tedy dosahují maxima v poslední sledované věkové kategorii 55–59 let.

U sňatků vdov výkyv v roce 1950 ve věkové kategorii 40–44 let a 45–49 let můžeme částečně vysvětlit dopočtem dat z roku 1961 (viz Kapitola 3 Metodika).

Obr. 50 – Tabulkové počty sňatků vdov v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

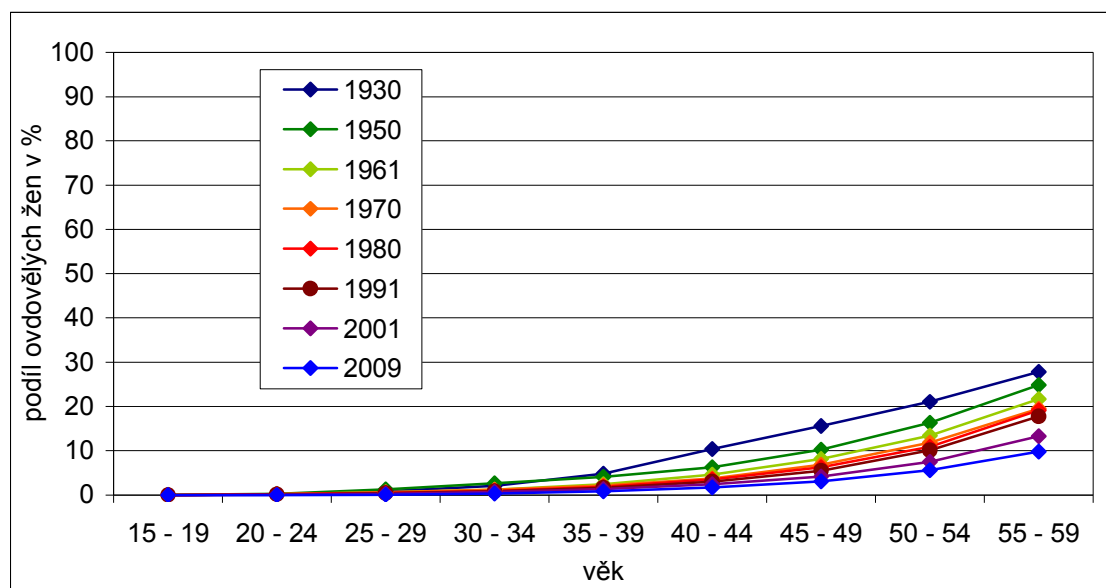
Obr. 51 – Tabulkové počty sňatků vdovců v ČR v letech 1950–2009

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.4.4 Ovdovělí v úhrnu populace a důsledky změn jejich sňatečnosti a úmrtnosti

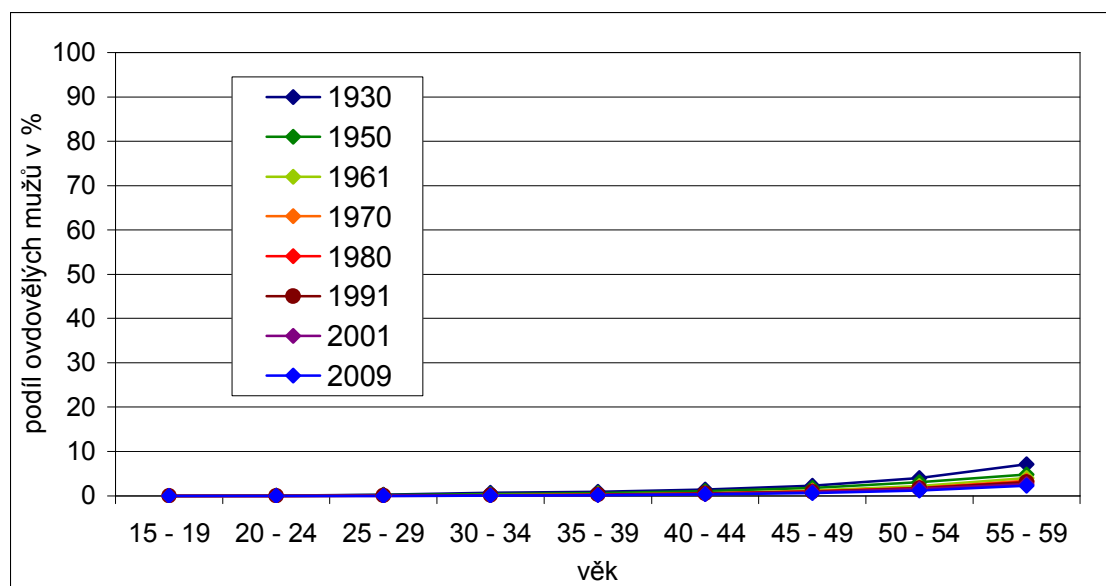
V roce 1930 byl vinou první světové války a vysoké úmrtnosti podíl ovdovělých nejvyšší za sledované roky. Poté se navzdory stárnutí populace snižoval díky stále se zlepšující zdravotnické péči. Pokud jedinci ovdoví na sklonku života, tak už většinou nový sňatek neuzavírají.

Vyšší podíl žen ve stavu ovdovělých byl způsoben mužskou nadúmrtí a nižší pravděpodobností vstupu do dalšího manželství. Procento ovdovělých žen bylo vždy vyšší než procento ovdovělých mužů, zvláště ve vyšších věkových skupinách, ale i podíly ovdovělých žen rok od roku klesaly. Nejvyšší podíl byl v roce 1930 ve věkové skupině 55–59 let, kdy podíl ovdovělých žen přesáhl hodnotu 27 %, v této věkové skupině zůstalo maximum i v roce 2009, ale dosáhlo už jen na 10 %.

Obr. 52 – Podíly ovdovělých žen v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

Podíly ovdovělých mužů ve věku 15–59 let se za sledované období téměř nezměnily a ve všech věkových kategoriích nabývaly velice nízkých hodnot. I zde samozřejmě platí pravidlo, že podíly ovdovělých rostou spolu s věkem. Proto v nejvyšší věkové kategorii 55–59 let dosahovaly podíly ovdovělých mužů maxima. U mužů ale ani v této nejvyšší věkové kategorii nepřekročil podíl ovdovělých hranici 10 % a to ani v roce 1930. V této věkové kategorii je také možno sledovat postupný pokles podílů vdovců v populaci; ovšem nikdy ne více než o jeden procentní bod.

Obr. 53 – Podíly ovdovělých mužů v ČR v letech 1930–2009 podle věku v %

Zdroj: Data ČSÚ a vlastní výpočty

6.5 Faktická manželství

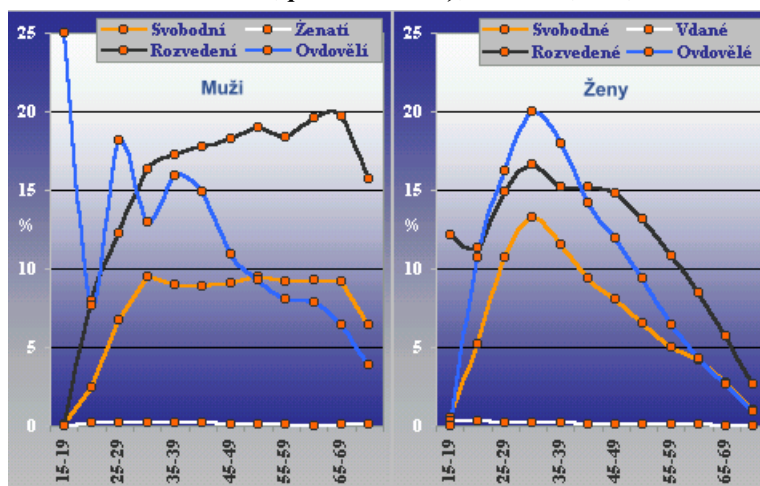
Popsané schéma v předchozích podkapitolách přechodů mezi jednotlivými rodinnými stavy nezachycuje stav faktických manželství, které zde působí jako rušivý jev.

„Pojmem „faktické manželství“ je ve výsledcích sčítání lidu označováno soužití partnerů žijících společně v jednom bytě, kteří deklarovali na sčítacím tiskopisu svůj vzájemný vztah jako „druh, družka“. Tato definice byla přejata z úvodu ke sčítání lidu v roce 2001 (ČSÚ, 2004).

Lidé žijící ve faktickém manželství, jsou obsaženi ve všech rodinných stavech. V následujících řádcích je uvedeno několik základních faktů.

Počty lidí žijících v nesezdaných soužitích mezi jednotlivými sčítáními neustále rostly, ze 40 tisíc v roce 1930 na 125 tisíc v roce 2001. Níže uvedený obrázek byl zařazen pro lepší představu o struktuře nesezdaných soužití v roce 2001, což jsou nejaktuálnější data, která byla při vzniku diplomové práce dostupná.

Obr. 54 – Podíl nesezdaných soužití podle rodinného stavu a pohlaví z celkového počtu obyvatel (podle příslušného rodinného stavu, pohlaví a věku); rok 2001; v %; v ČR

Zdroj: Převzato od www.demografie.info.cz, Černá K.

Nesezdaná soužití se statisticky jen těžce podchycují, informace jsou publikovány ze sčítání obyvatelstva podle rodinného stavu, pohlaví, počtu závislých dětí, vzdělání a dalších demografických charakteristik, bohužel ve sčítání nejsou k dispozici data týkající se úmrtí lidí žijících ve faktickém manželství, zániku faktických manželství, ať už sňatkem, nebo rozchodem partnerů. Z těchto důvodů nebylo možné tento stav samostatně zařadit do sestavování vícestavových tabulek. Z tohoto důvodu nebyla faktická manželství v této práci hlouběji analyzována.

Faktická manželství zkreslují analýzu podle rodinného stavu, protože mohou nastat v kterémkoliv z nich. Například vdané ženy / ženatí muži, pokud žijí v mrtvém manželství, ale našli si nového partnera. Faktická manželství u ovdovělých a rozvedených se mohou vyskytovat i ve vyšších věkových kategoriích. Výskyt faktických manželství také snižuje pravděpodobnost přechodu ze stavu svobodný respektive rozvedený či ovdovělý do stavu ženatý / vdaná.

Kapitola 7

Závěr

Na základě porovnání počátečního stavu v roce 1950 a koncového stavu v roce 2009 se v práci prokázalo, že v průběhu sledovaných let se skladba obyvatelstva podle rodinného stavu proměňovala.

U svobodných došlo k poklesu počtů sňatků v nižších věkových kategoriích, maximum se přesunulo až do starších věkových kategorií. U mužů dosahovalo toto maximum polovičních hodnot, tedy z tabulkových počtů 44 466 ve věkové kategorii 20–24 let na 18 245 ve věkové kategorii 25–29 let. U svobodných žen byl pokles maxima počtu sňatků na konci sledovaného období jen třetinový, z původních 41 601 na 26 319 a to ve stejných věkových kategoriích jako u mužů. Vinou tohoto poklesu sňatečnosti začali svobodní ve vyšších věkových kategoriích více odcházet ze stavu svobodných úmrtím.

U lidí žijících v manželství došlo k přibližně čtyřnásobnému poklesu úmrtnosti ve všech věkových kategoriích a tím výrazně poklesly i odchody z manželství ovdověním. Ve starších věkových kategoriích došlo k výraznému nárůstu počtu odchodů ze stavu manželství rozvodem. V nižších věkových kategoriích byl počet rozvodů nižší než na začátku sledovaného období, protože sňatkový věk se posunul do vyšších věkových kategorií.

V roce 2001 došlo poprvé za sledované období k nastavení takových sňatkových a rozvodových poměrů, že při jejich zachování po delší časové období by díky nízké míře sňatečnosti došlo k poklesu počtu rozvodů, a to navzdory zvyšující se intenzitě rozvodovosti.

U žen se v rámci sledovaného období o polovinu snížil odchod ze stavu rozvedení úmrtím, tedy z tabulkových počtů 306 na 160 ve věkové kategorii 45–49 let, ale u rozvedených mužů došlo k nárůstu četností úmrtí, ve věkové kategorii 45–49 let byl nárůst až poloviční, z tabulkových počtů 98 na 290. U rozvedených lidí poklesly četnosti odchodů uzavřením sňatků v nižších věkových kategoriích a jejich maximum se přesunulo do vyšších věkových kategoriích. U mužů se toto maximum přesunulo z věkové kategorie 35–39 let a tabulkového počtu 2730 na věkovou kategorii 50–54 let a 1145; u žen pak z věkové kategorie 30–34 let a tabulkového počtu 2509 na věkovou kategorii 45–49 let a 1213. Celkově ze stavu rozvedených odcházeli lidé sňatkem v roce 1950 dvakrát častěji než v roce 2009.

U ovdovělých je srovnání ztíženo nízkými počty ovdovělých ve sledovaném věkovém intervalu v roce 2009 a proto zde nebude dále analyzováno.

Ve sledovaném období Česká republika prošla řadou politických, kulturních a historických proměn. Výběr věkového rozpětí způsobil, že jedinci po celé sledované období častěji přecházeli mezi jednotlivými stavy sňatkem a rozvodem než úmrtím, případně ovdověním. Trend, který je patrný také po celé sledované období, je zvyšující se rozvodovost a přibližování se věkových struktur sňatečnosti žen a mužů, který je pravděpodobně ovlivněn zrovnoprávněním postavení ženy ve společnosti a tím, že životní dráhy zvláště mladých mužů a mladých žen si jsou stále podobnější.

U úmrtnosti reagovaly všechny rodinné stavy podobným způsobem na vliv změn ve společnosti. Výjimku tvoří úmrtnost po roce 1991 u svobodných mužů, kde oproti jiným rodinným stavům došlo k jejímu mírnému nárůstu. Zatímco tedy průběhy úmrtnosti jednotlivých stavů byly víceméně totožné, intenzity, kterých úmrtnosti mezi jednotlivými stavy dosahovaly, se lišily, a to po celé sledované období podobným způsobem. Úmrtnost svobodných žen a mužů byla po celé sledované období vyšší než u lidí žijících v manželství. Úmrtnost ovdovělých žen dosahovala podobných hodnot jako úmrtnost žen vdaných, zatímco úmrtnost vdovců se svými hodnotami blížila spíše úmrtnosti svobodných mužů. Také dochází k rozdílným reakcím úmrtnosti u žen a mužů v rámci jednotlivých rodinných stavů, například vliv stagnace zdravotnictví v 60. letech 20. století se projevil u žen zastavením poklesu úmrtnosti, avšak u mužů došlo dokonce k mírnému nárůstu úmrtnosti, a to u všech rodinných stavů.

Sňatečnost reagovala po celé sledované období u jednotlivých rodinných stavů podobně. Výjimku tvoří sňatečnost rozvedených a ovdovělých, kde se neprojevily výrazněji události v roce 1968 ani propopulační opatření v 70. letech, která však byla cíleně směřována právě jen na sňatečnost svobodných do 30 let.

Z výsledků dále vyplynulo i to, že se rok 1930 svojí strukturou skladby obyvatelstva podle rodinného stavu a věku podobal spíše roku 2001 než roku 1950.

Až v následujících desetiletích se ukáže, jestli jsou změny v demografickém chování obyvatelstva, ke kterým došlo po roce 1991, trvalé a nakolik doopravdy ovlivnily skladbu obyvatelstva podle rodinného stavu a věku.

Seznam použité literatury

- BARTOŇOVÁ, Dagmar et al. (2010) *Demografická situace České republiky: proměny a kontexty 1993-2008*. Vyd. 1. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010. 238 s. ISBN 978-80-7419-024-7.
- BARTOŇOVÁ, Dagmar; BURCIN, Boris; FIALOVÁ, Ludmila. (2008) *Populační vývoj České republiky 2007*. Vyd. 1. Praha : Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2008. ISBN 978-80-86561-46-2.
- BOUŠOVÁ, Marie. (2007) *Opakované sňatky v českých zemích v dlouhodobé perspektivě*. Praha, 2007. 70 s. Vedoucí práce Ludmila Fialová.
- DUŠEK, Zdeněk. (2010) *Analýza procesů formování a rozpadu rodin s využitím modelů vícestavové demografie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. 126 s. Vedoucí práce Jitka Rychtaříková.
- FIALOVÁ, Ludmila a kol. (1996) *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 1. Praha: Mladá fronta, 1996. 399 s., [20] s. barev. il. Patriae. ISBN 80-204-0283-7.
- FIALOVÁ, Ludmila a kol. (2007) *Oznamuje se láskám našim--: [sborníček textů k výstavě ... o svatebních oděvech a svatbách, pořádané Východočeským muzeem v Pardubicích ve dnech 25.5.-16.9.2007 ve spolupráci s Muzeem východních Čech v Hradci Králové a Etnografickým ústavem Moravského zemského muzea v Brně*. Vyd. 1. Pardubice: Východočeské muzeum v Pardubicích, 2007. 38 s. ISBN 978-80-86046-92-1.
- FIALOVÁ Ludmila, Horská P., Kučera M. (1995):*Současné a perspektivní proměny rodiny, manželství a rodičovství*, Foundation START, Praha 1995 str.16
- FIALOVÁ, Ludmila. (2006) *Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století*. Demografie, 2006, 48(2), s. 97-108. ISSN 0011-8265
- KALIBOVÁ, Květa. (2001) *Úvod do demografie*. Vyd. 2. Praha: Karolinum, 2001. 52 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 80-246-0222-9.
- KUČERA, Milan, FIALOVÁ, Ludmila. (1996) *Demografické chování obyvatelstva České republiky během přeměny společnosti po roce 1989*. Praha : Sociologický ústav AV ČR, 1996. 99 s. (Working Papers ; WP 96:1). ISBN 80-85950-07-3.
- KUČERA, Milan. (1994) *Populace České republiky 1918-1991*. Vyd. 1. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 1994. 197 s. Acta demographica; XII. ISBN 80-901674-7-0.
- LESNÝ, Ivan. (1983) *Sňatečnost rozvedených v Československu*. Demografie 25, č.4. 1983, str. 289 – 299.

MATĚJŮ, Petr a VEČERNÍK, Jiří, ed. (1998) *Zpráva o vývoji české společnosti 1989-1998*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1998. 364 s. ISBN 80-200-0765-2.

MOŽNÝ, Ivo. (2008) *Rodina a společnost*. 2., upr. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2008. 323 s. Studijní texty; sv. 38. ISBN 978-80-86429-87-8.

PAVLÍK, Zdeněk a kol. (2002) *Populační vývoj České republiky 1990-2002*. Vyd. 1. Praha. Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 2002. ISBN 80-902686-8-4.

PAVLÍK, Zdeněk a kol. (1992) *Sňatečnost a rodina = Bračnosť i sem'ja*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1992. 254 s. ISBN 80-200-0068-2.

Lesný, Ivan *Sňatečnost rozvedených v Československu* (str.125-147)
Kalibová K., Pavlík Z. *Neúplné rodinné domácnosti* (str.148-165)

PAVLÍK, Zdeněk, RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka a ŠUBRTOVÁ, Alena. (1986) *Základy demografie: Celost. vysokošk. příručka pro stud. přírodověd., ekon., filozofických a lékařských fakult.* Vyd. 1. Praha: Academia, 1986. 732 s.

PRESTON, Samuel H. a kol. (2001) *Demography measuring and modeling population processes* Vyd. 1. Oxford: Blackwell Publishers. Ltd. 2001.312s. ISBN 1-55786- 214-1

POTOČNÝ, Tomáš, ed. a MAREŠ, Petr, ed. (2003) *Modernizace a česká rodina: sborník prezentací na sympoziu pořádaném ve dnech 15.-17. října 2003 Fakultou sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně = Modernization and the Czech family: proceedings of the symposium organised by School of Social Studies Masaryk University Brno (15-17 October, 2003)*. Vyd. 1. Brno: Barrister & Principal, 2003. 348 s. Sociální studia. ISBN 80-86598-61-6

RABUŠIC, Ladislav. (2001) *Kde ty všechny děti jsou?: porodnost v sociologické perspektivě*. Vyd. 1. Praha: SLON, 2001, 265 s. ISBN 8086429016.

SRB, Vladimír. (2004) *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Vyd. 1. Praha: Karolinum, 2004. 275 s. ISBN 80-246-0712-3

RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka (2008) Přednášky a poklady od Prof. RNDr. Jitky Rychtařikové, CSc., předmět *Demografická analýza II*, poklady se týkaly přednášky: Vícestavová demografie, tabulky podle rodinného stavu, tabulky ekonomické aktivity a byly rozdány dne 4.12.2008.

Elektronické zdroje

Černá K. (2005) Analýza: Nesezdaná soužití v ČR podle výsledků SLDB, ze dne 06.05.2005

http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku=&artclID=65

Sčítání lidu, domů a bytů 2001: ČSÚ

[http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/72002F5030/\\$File/Uvod.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/72002F5030/$File/Uvod.pdf)

www.demografie.info.cz

www.czso.cz

Prameny dat

Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. díl 1., Praha: Státní úřad statistický, 1934.

Soupis obyvatelstva v Československu v letech 1946 a 1947, Praha: Státní úřad statistický, 1951.

Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961: díl 1. Praha : Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, 1965.

Sčítání lidu, domů a bytů 1970. Praha: Český statistický úřad, 1975.

Sčítání lidu, domů a bytů 1980. Praha: Český statistický úřad, 1982.

Sčítání lidu, domů a bytů 1991: pramenné dílo. Praha: Český statistický úřad, 1995.

Sčítání lidu, domů a bytů 2001: ČSÚ

dostupné na <http://www.czso.cz/csu/2005edicniplan.nsf/p/4132-05>

Pohyb obyvatelstva v republice Československé v letech 1928 až 1930. Praha : Státní úřad statistický, 1936.

Pohyb obyvatelstva v roce 1947: sňatky, porody, úmrtí a příčiny smrti v zemi České a Moravskoslezské / Státní úřad statistický. Praha: Práce, 1951

Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1961. Praha: Ústřední komise lidové kontroly a statistiky, 1963.

Pohyb obyvatelstva v Československé socialistické republice v roce 1970 / Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský štatistický úrad. Praha: Federální statistický úřad, 1973.

Pohyb obyvatelstva v České socialistické republice v roce 1980 / Federální statistický úřad, Český statistický úřad, Slovenský štatistický úrad. Praha: Český statistický úřad, 1981.

Pohyb obyvatelstva v ČR 1991. Praha : Český statistický úřad, 1991, 1992.

Pohyb obyvatelstva v České republice v roce 2001. Praha : Český statistický úřad, 2003.

Rozbory a zprávy: Populační vývoj ČSR v letech 1961-1980 podle výsledků sčítání. Praha : Český statistický úřad, 1983. 51s., tab. (Zprávy a rozbory ČSÚ 1983 ; č. 19. Řada - Sčítání)

Rozbory a zprávy: Populační vývoj ČSR v letech 1950-1970 podle výsledků sčítání. Praha : Český statistický úřad, 1974. 51s., tab. (Zprávy a rozbory ČSÚ 1974 ; č. 19. Řada - Sčítání)